

**Zsidó élet Magyarországon:
Eredmények, kihívások és célok a
kommunista rendszer bukása óta**

Kovács András és Forrás-Biró Aletta

Az **Institute for Jewish Policy Research (JPR)** londoni székhelyű, független kutatóintézet, tanácsadó és komplex kutatásokat szervező központ. Célja a zsidó közösségek fejlődésének segítése Nagy-Britanniában és Európa-szerte. Az Intézet rendszeresen készít kutatásokat és fejlesztési terveket, együttműködve a zsidó világ fontos szereplőivel.

Szerzők

Kovács András a budapesti Közép-Európai Egyetem (CEU) professzora és a Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézetének tudományos tanácsadója, a mai magyar zsidóság elismert kutatója. Kovács András szociológus, különböző egyetemeken és kutatóintézetekben tanított és kutatott Magyarországon, Németországban, Franciaországban, Hollandiában, Ausztriában és az Egyesült Államokban. Kutatási területe a kisebbségek identitása, előítélet, antiszemitizmus és a zsidóság szociológiája a holokauszt után. Több mint száz munkát publikált, többek között: *A különbség köztünk van. Az antiszemitizmus és a fiatal elit* (1996), *Antisemitic Prejudices in Contemporary Hungary* (1999), *Zsidók és zsidóság a mai Magyarországon. Egy szociológiai kutatás eredményei* (szerk., 2004), *New Jewish Identities* (szerk., 2003), *A kéznél lévő idegen. Antiszemita előítéletek a mai Magyarországon* (2005), *A Másik szeme. Zsidók és antiszemiták a háború utáni Magyarországon* (2008) legújabbán pedig *The Stranger at Hand. Antisemitic prejudices in post-Communist Hungary* (2011).

Forrás-Biró Aletta tanácsadó szakpszichológus, iskolapszichológus, családterapeuta. Jelenleg az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar tanársegédje. Korábban a budapesti Lauder Javne Zsidó Közösségi Iskola programvezetője és tanára volt.

Sorozatszerkesztő

Jonathan Boyd a JPR/Institute for Jewish Policy Research igazgatója, szakterülete a mai zsidóság kutatása.

Projektvezető

Lena Stanley-Clamp a JPR kutatási beszámoló sorozata felelős szerkesztője, valamint a European Association for Jewish Culture alapító igazgatója.

A JPR köszönettel tartozik a **Rothschild Foundation (Hanadiv) Europe** felé a projekt nagylelkű anyagi támogatásáért.

Tartalom

A szerkesztő bevezetője	3
1 A magyar zsidóság és a magyar zsidó szervezetek az adatok tükrében	7
<i>A náciizmus és a kommunizmus után</i>	7
<i>A zsidó reneszánsz</i>	8
2 Az elmúlt húsz év fontosabb eseményei és vívmányai	12
3 Adakozás, jótékonyság az elmúlt húsz évben	14
4 Zsidó közösségi élet és intézményei	15
4.1 Vallási intézmények és hitélet	15
<i>Vallási irányzatok</i>	16
<i>A zsidó státus kérdése</i>	19
<i>A fiatal generáció</i>	20
4.2 Zsidó oktatás	21
<i>Formális zsidó oktatás</i>	21
<i>Informális zsidó oktatás</i>	22
4.3 Zsidó kultúra	25
4.4 Zsidó tudományok	27
4.5 A zsidó örökség védelme	29
4.6 A fiatal felnőttek korosztálya (18-30 évesek)	32
4.7 Vezetőképzés	34
4.8 Innováció és társadalmi szerepvállalás	36
4.9 Adományozás, jótékonyság	38
4.10 Gyermekjólét, idősgondozás	40
4.11 Harc az antiszemitizmus és az Izrael-ellenesség ellen	41
4.12 Izrael szerepe a magyar zsidó életben	43
5. Összegzés	46
Függelék	
1 Függelék: A Magyarországon működő zsidó hitközségek	49
2 Függelék: A magyarországi zsidó intézményrendszer	50

A szerkesztő bevezetője

A kommunizmus bukása óta, az elmúlt húsz évben óriási politikai, gazdasági és társadalmi változások mentek végbe Közép-Kelet-Európában, s az itt élő zsidókat óhatatlanul érintették ezek a fejlemények. A demokrácia beköszöntött, a csatlakozás az Európai Unióhoz, a populizmus térnyerése, a nagy demográfiai változások és a globális recesszió egész Európában hatással voltak a zsidó közösségekre. Mindezen események miatt felmerült az igény, hogy alapos vizsgálatnak és elemzésnek vessük alá, milyen kihívásokkal kell szembenézniük és milyen szükségleteik vannak a zsidó közösségeknek a mai Közép-Kelet-Európában.

Ez a törekvés hívta életre ezt a kutatást, amely egy sorozat első darabjaként azt vizsgálja, hogy a zsidó közösség élete hogyan változott és fejlődött Közép-Kelet-Európában a kommunista rendszer bukása óta. A jelen kutatás Magyarországon zajlott; a további kutatásokat 2011-2012-re tervezzük, Lengyelországban, Ukrajnában és Németországban.

A projektet két szervezet kezdeményezte: ezek az Institute for Jewish Policy Research (JPR) és a Rotschild Foundation Europe (RFE). A JPR egy londoni székhelyű kutatóintézet, tanácsadó és komplex kutatásokat szervező központ, amely mai zsidó témákkal foglalkozik. A JPR-nak évtizedek óta a vezető szerepe van a zsidó közösség kutatásában Nagy-Britanniában. Az intézet elsősorban a brit zsidóságra összpontosít, de régóta foglalkozik a zsidó élettel szerte Európában, ezt jelzik a következő kiadványok: *Jewish Restitution and Compensation Claims in Eastern Europe and Former USSR* (Zsidó kárpótlási és kártérítési igények Kelet-Európában és a volt Szovjetunió országaiban) (1993), *A new Jewish identity for post-1989 Europe* (Új európai zsidó identitás 1989 után) (1996), *Mapping Jewish culture in Europe today: a pilot project* (Zsidó kultúra a mai Európában: egy kísérleti projekt) (2002), *Jews and Jewry in contemporary Hungary: results of a sociological survey* (Zsidók és zsidóság a mai Magyarországon: egy szociológiai felmérés eredményei) (2004), *Voices for Res Publica: The common good in Europe* (A Res Publica hangjai: a közjó Európában) (2006-09). A JPR érdeklődése kiterjed az európai zsidó kultúrára, s egyik alapítója volt a European

Association for Jewish Culture szervezetnek, amellyel szoros kapcsolatot tart fenn.

Az RFE a mai európai zsidó világ kulcsszereplője, az elmúlt évtizedekben számos oktatási, kulturális, örökségvédelmi és közösségépítési kezdeményezést támogatott több mint negyven európai országban. A Rotschild családban a jótékonyág hagyománya a XVIII. századra nyúlik vissza. A kezdetektől fogva olyan ügyeket vállaltak fel, mint a hátrányos helyzetű csoportok esélyegyenlőségének megteremtése Európa különböző országaiban, egészségügyi ellátás, lakhatás és oktatás. Az alapítvány elnöke Sir Victor Blank, igazgatója Sally Berkovic, jelenlegi működése elsősorban az egyetemi zsidó tudományok és a zsidó örökségvédelem területére irányul.

A két szervezet, a JPR és az RFE egymástól függetlenül arra a következtetésre jutott, hogy ideje lenne áttekinteni a közép-kelet-európai zsidó életet, és számos egyeztetést követően a projektben való együttműködés mellett döntöttek. Az a közös szándék vezetett bennünket, hogy képet adjunk a zsidó életről a régió különböző országaiban, módot adva az adott közösségek tagjainak és a kívülállóknak egyaránt, hogy reflektáljanak a közösség eredményeire, a kihívásokra és a közösségi célokra. A JPR készített egy projekttervet, amelyen az RFE alakított és finomított. A projekt során a JPR felelt a kutatási anyagokért, az RFE vállalta a finanszírozást, illetve folyamatos tanácsadással és támogatással segítette a munkát. A projekt segítségével külön köszönet illeti JPR-os munkatársaimat, Lena Stanley-Clamp-et és Judith Russelt: Lena Stanley-Clamp kiválóan vezette a projektet, Judith Russell pedig szervezte a fordítást, a szerkesztést, a kiadói munkálatokat.

A kutatáshoz olyan szakembereket kerestünk, akik már bizonyították kiváló tudományos képességeiket, járatosak ezen a területen és képesek a zsidó élet különleges sajátosságait finoman, függetlenül, érzékenyen vizsgálni és elemezni. A kutatásra Kovács András, a budapesti Közép-Európai Egyetem (CEU) professzorát és a Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézetének tudományos tanácsadóját kértük

fel, aki a mai magyar zsidóság nemzetközileg elismert vezető kutatója. Kovács András szociológus, szerteágazó pályája során különböző egyetemeken és kutatóintézetekben tanított és kutatott Magyarországon, Németországban, Franciaországban, Hollandiában, Ausztriában és az Egyesült Államokban. Kutatási területe a kisebbségek identitása, előítélet, antiszemitizmus és a zsidóság szociológiája a holokauszt után. Több mint száz munkát publikált, többek között: *A különbség köztünk van. Az antiszemitizmus és a fiatal elit* (1996), *Antisemitic Prejudices in Contemporary Hungary* (1999), *Zsidók és zsidóság a mai Magyarországon. Egy szociológiai kutatás eredményei* (szerk., 2002), *New Jewish Identities* (szerk., 2003), *A kéznél lévő idegen. Antiszemita előítéletek a mai Magyarországon* (2005), *A Másik szeme. Zsidók és antiszemiták a háború utáni Magyarországon* (2008), legújabban pedig *The Stranger at Hand. Antisemitic prejudices in post-Communist Hungary* (2011), ami a korábban megjelent magyar nyelvű monográfia átdolgozott, angol kiadása.

Kovács András munkatársa a kutatás során Forrás-Biró Aletta volt. Forrás-Biró Aletta az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar tanársegédje, iskolapszichológus, tanácsadó szakpszichológus.

A kutatás négy kulcskérdésre keresett választ, hasonlóan a többi országban induló kutatásokhoz:

- I Melyek voltak az elmúlt húsz év fontosabb eseményei és vívmányai a közösségben?
- II Milyen lépések történtek a jótekonyság és adakozás terén (helyi, országos, régiós vagy összeurópai szinten) ebben az időszakban, mennyiben jártak sikerrel vagy vallottak kudarcot?
- III Melyek ma a legfőbb kihívások, amelyekkel a közösségnek szembe kell néznie?
- IV Milyen lépésekre és támogatásra van a jövőben leginkább szükség a közösség erősítése érdekében, helyi, országos, régiós vagy összeurópai szinten?

Arra kértük a kutatókat, hogy mindegyik kérdésnél vizsgálják a zsidó élet odavágó területeit, melyek a következők:

- zsidó hitélet;
- zsidó oktatás (formális és informális);
- zsidó kultúra;
- zsidó tudományok;
- a zsidó örökség védelme;
- a fiatal felnőttek korosztálya (18-30 évesek);
- vezetőképzés;
- innováció és társadalmi szerepvállalás;
- adományozás, jótekonyság;
- gyermekjólét, idősgondozás;
- harc az antiszemitizmus ellen;
- Izrael szerepe a magyar zsidó életben.

Ezen kívül arra kértük a kutatókat, hogy a vizsgálatban térjenek ki a magyar zsidó közösséget érintő demográfiai adatokra, fontosabb társadalmi témákra és a tágabb politikai kontextusra, amennyiben ez az olvasó eligazodását segítheti.

A magyarországi projekt kutatási szakasza 2010. májusa és decembere között zajlott, kvalitatív kutatási módszerekkel: tizennégy egyéni interjú és egy fókuszcsoport beszélgetés került felvételre, egyenként egy-három óra időtartamban. Az interjúalanyok kiválasztásakor az a szempont érvényesült, hogy legyen meghatározó szerepük az intézményes és közösségi zsidó életben, legyen rálátásuk több témára a fentebb felsoroltak közül, és a kutatók megítélése szerint nagy valószínűséggel befolyással legyenek a zsidó közösség életére a közeljövőben. Az elemzésben igyekeztünk megjeleníteni a főbb álláspontokat és véleménykülönbségeket, amelyeknek a megkérdezettek hangot adtak, illetve interjúalanyaink különböző megoldási javaslatait. A beszámolóban számos idézet szerepel az interjúkból, de a cél nem az volt, hogy kutatás állást foglaljon egyik vagy másik vélemény mellett, hanem hogy szemléletesen bemutassa a különböző nézőpontokat. Az idézetek forrását nem tüntettük fel – interjúalanyaink kilétét éppen azért nem fedtük fel, hogy biztosítani tudjuk, nyíltan és őszintén beszélhessenek. Hisszük és reméljük, hogy munkánk hozzájárul a magyar zsidó élet gazdag és tartalmas bemutatásához, megjeleníti a magyar zsidó közéletben jelen lévő sokféle nézőpontot, s emellett világos javaslatokat

fogalmaz meg arra nézve, hogyan nézhet szembe ma a közösség leginkább az őt érő kihívásokkal.

A JPR és a Rotschild Foundation (Europe) reméli, hogy ez a kutatási beszámoló a sorozat többi darabjához hasonlóan segít eligazodni mindazoknak, akik az európai zsidóság jövőjét érteni, gyarapítani vagy támogatni kívánják. Ajánljuk közösségfejlesztő szakembereknek, hazai és nemzetközi adománytevőknek és alapítványoknak, a közösség vezetőinek, kutatóknak, tudósoknak, s végül maguknak

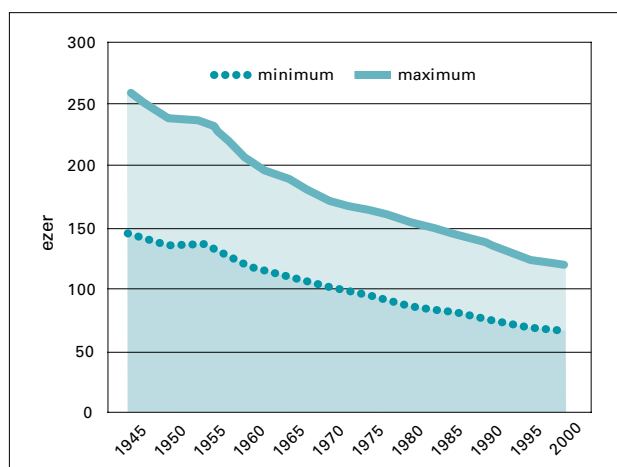
a közösségeknek. Úgy tervezzük, hogy a beszámolót széles körben elérhetővé tesszük az aktuális témák tudatosítása érdekében. Szándékaink szerint sorozatunk minden darabja új megközelítéseket hozhat valamennyi támogató és érdekelt fél számára, az egyes közösségekről való gondolkodásban, kreatív irányelvek kidolgozásában, az egyes közösségekbe való befektetésben.

Jonathan Boyd
Igazgató, JPR

1 A magyar zsidóság és a magyar zsidó szervezetek az adatok tükrében

A demográfiai becslések szerint a mai Magyarország területén 80 ezer és 150 ezer fő között lehet azok száma, akiknek legalább egyik szülője zsidó. Egy néhány éve végzett kutatás szerint az ország felnőtt lakosságát reprezentáló mintában a megkérdezettek két százaléka számolt be zsidó felmenőkről, két generációra visszatekintve. Ez a teljes felnőtt – 18 évnél idősebb – lakosságra vetítve azt jelenti, hogy kb. 160 000 fő nagyszülei között volt legalább egy zsidó. Ezek az adatok a II. világháború vége óta határozott csökkenést mutatnak (1. ábra).

1. ábra: Az anyai ágon zsidó származásuk létszámának változása Magyarországon (1945-2000)

Társadalmi státusát tekintve a mai magyar zsidóság a magyar társadalom magas iskolázottságú és státusú csoportjához tartozik: 46 százaléknak van egyetemi vagy főiskolai diplomája, ami 20 százalékkal több, mint a teljes budapesti népesség körében mért adat. Az egyetemi és főiskolai diplomával rendelkezők száma a ma 40-60 év közötti csoportban érte el a tetőpontját (72 százalék). A zsidó népesség foglalkozási struktúrája és fogyasztási szintje megfelel a magas iskolai végzettségnek: a csoport jelentős része a felső-közép rétegbe sorolható. Az országban élő zsidók kb. 90 %-a Budapesten, a fővárosban lakik. Ily módon a közel 2 milliós város lakosságának kb. 5%-a lehet zsidó.

A náciizmus és a kommunizmus után

1941-ben, a Shoa előtti utolsó népszámláláskor a mai Magyarország területén 400 ezer izraelita vallású és 50–90 ezer kikeresztelkedett zsidó élt. A magyar zsidóság nagy része a holokauszt során elpusztult: a mai Magyarország területén elszennvedett veszteség – a számítási módtól függően – 210 ezer és 300 ezer fő között van; az 1944-es államhatárok közötti országban a meggyilkolt zsidók száma kb. félmillióra tehető. A becslések szerint 190–260 ezer magyar zsidó élte túl a vézskorszakot. A vidéki zsidóság szinte teljes megsemmisítése következtében a túlélők többsége, 144 ezer fő Budapesten élt. A becslések szerint a túlélők egyharmada nem volt izraelita vallású.

A háború után a zsidó lakosság száma tovább csökkent az emigráció, a vegyes házasságok és az alacsony születésszám miatt, amely nemcsak a házastársak halálával és az előregedéssel magyarázható, hanem az üldöztetés anyagi és pszichológiai következményeivel is. Az 1945–1948-as és az 1956–1957-es kivándorlási hullám során 60–75 ezer zsidó hagyta el az országot.

A kommunista diktatúra első időszakában (1949–1956) a zsidó hitéletet is jelentősen korlátozták. Közvetlenül a háború után 258 zsidó hitközség alakult újjá az országban. Az ötvenes évek elején ezeknek már csak egynegyede működött. 1950 februárjában a kommunista kormányzat nyomására az Izraelita Országos Gyűlés¹ képviselői elfogadták az egységes országos szervezet létrehozataláról szóló határozatot, megszüntetve az Autonóm Orthodox Központi Iroda önállóságát. 1957-től a zsidó hitközség és a rabbinate vezető tisztségeinek betöltéséhez formálisan is az állami szervek jóváhagyására volt szükség.

A kommunista rendszer ideje alatt néhány közösségi intézmény – egy kórház, egy árvaház, egy idősek otthona – tovább működhetett, és kóser ételkészítés előállítását is engedélyezték. A diktatúra vallásellenes intézkedései következtében

1 Az Izraelita Országos Gyűlés volt a közösség legmagasabb döntéshozó szervezete.

megsemmisült a zsidó oktatási rendszer. A háború után újra működni kezdő tizenhét zsidó elemi iskolát, hét középiskolát és a tanárképző főiskolát államosították. A hatóságok egy gimnázium és az Országos Rabbiképző Intézet működését engedélyezték, szigorú állami felügyelet alatt. A budapesti zsidó gimnáziumban tanulók létszáma drámaian zsugorodott: az 1959–1960-as tanévben még 75-en kaptak érettségi bizonyítványt, majd ez a szám 1967 és 1977 között folyamatosan csökkent, 1977-ben a gimnáziumnak már csak 7 diákja volt.² 1948 után megszüntették a zsidó kultúra önálló intézményeit is. A hitközségnek egy újság, az Új Élet kiadását engedélyezték, amely szigorúan csak vallási témákkal foglalkozhatott, illetve a hivatalos politika propagálását szolgálta.

A régi rendszer felbomlásának éveiben a zsidó közösségi élet is élénkebbé vált. Az első világi zsidó intézmény a hitközségi intézményrendszeren kívül a Magyar Zsidó Kulturális Egyesület volt. A Mazsike 1988-ban alakult meg, a magyarországi zsidó kultúra megőrzését és a világi zsidó élet fellendítését tekintette céljának. Több ezer tagja között számos olyan zsidó volt, aki 1989 előtt nem vállalta nyíltan zsidó identitását.

Mindazonáltal a háború után folytatódó szekularizáció, az asszimiláció, majd a kommunista rendszer vallásellenes politikájának következtében ma viszonylag kevés zsidó tagja valamilyen vallási vagy kulturális intézménynek. 1992-ben a hitközségi vezetők becslése szerint, amely a Budapesti Zsidó Hitközségnek önkéntes kultuszjáradékot fizető tagjainak létszámából (3 800 család) indult ki, a zsidók egynegyedegyötöde tartozott valamilyen hitközségi intézményhez. A zsidósághoz való intézményes kötődésről pontosabb képet nyerhetünk a 2001-es népszámlálás adatai és felekezeteknek való adófelajánlások alapján.³ A 2001-es népszámlálás során a vallási illetve etnikai kötődés után érdeklődő (opcionálisan megválaszolható) kérdésre 12 871 fő nevezte magát zsidónak, közülük 9468 Budapesten élt. A 2010-es adatok szerint (ld. 2. ábra) 6920 személy ajánlotta fel

adója egy százalékát valamilyen zsidó felekezetnek. Feltehető, hogy mindkét esetben a legerősebb és ezért valamilyen intézményes formát is öltő identitással rendelkező zsidók jelennek meg a statisztikákban. Ezek szerint a zsidó népességnek maximum 10%-a kötődik valamilyen módon a zsidó intézményekhez. A felekezeti kötődés az idősebb generációban erősebb – ezt jelzi az az adat, miszerint a népszámláláskor magukat zsidónak vallók átlagéletkora közel 53 év volt, míg az összlakosság átlagéletkora 39,2 év.

A zsidó reneszánsz

A rendszerváltozáskor felélénkült a zsidó közösségi élet, egyre több zsidó kezdett a zsidó vallás, hagyomány és kultúra iránt érdeklődni. Úgy látszott, hogy valódi zsidó reneszánsz megy végbe az országban. Számos vallási, kulturális és cionista szervezetet alapítottak vagy élesztettek föl. Jónéhány vidéki városban újjáalakult a zsidó hitközség. Zsidó felekezeti csúciszerveként 1991-ben alakult meg a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szervezete, a Mazsihisz. A Mazsihisz választott testületeinek mind a neológ, mind az ortodox hitközség tagja, de vezetésük, rabbiságuk és adminisztrációjuk különálló. Az ortodoxia 1994-ig a Mazsihisz tagozata volt, majd 1994-ben a Magyarországi Autonóm Orthodox Izraelita Hitközség újból önálló lett.⁴ A 90-es évek elejétől megkezdte magyarországi működését a Chabad Lubavics, majd megalakultak az első reformközösségek, a Szim Salom és a Bet Orim. A Chabad 2004-ben újjáalakította Egységes Magyarországi Izraelita Hitközség (EMIH) néven a magyar zsidóságon belüli korábbi statusquo ante – azaz az ortodoxia és a neológia szakadását nem elfogadó – irányzatot.

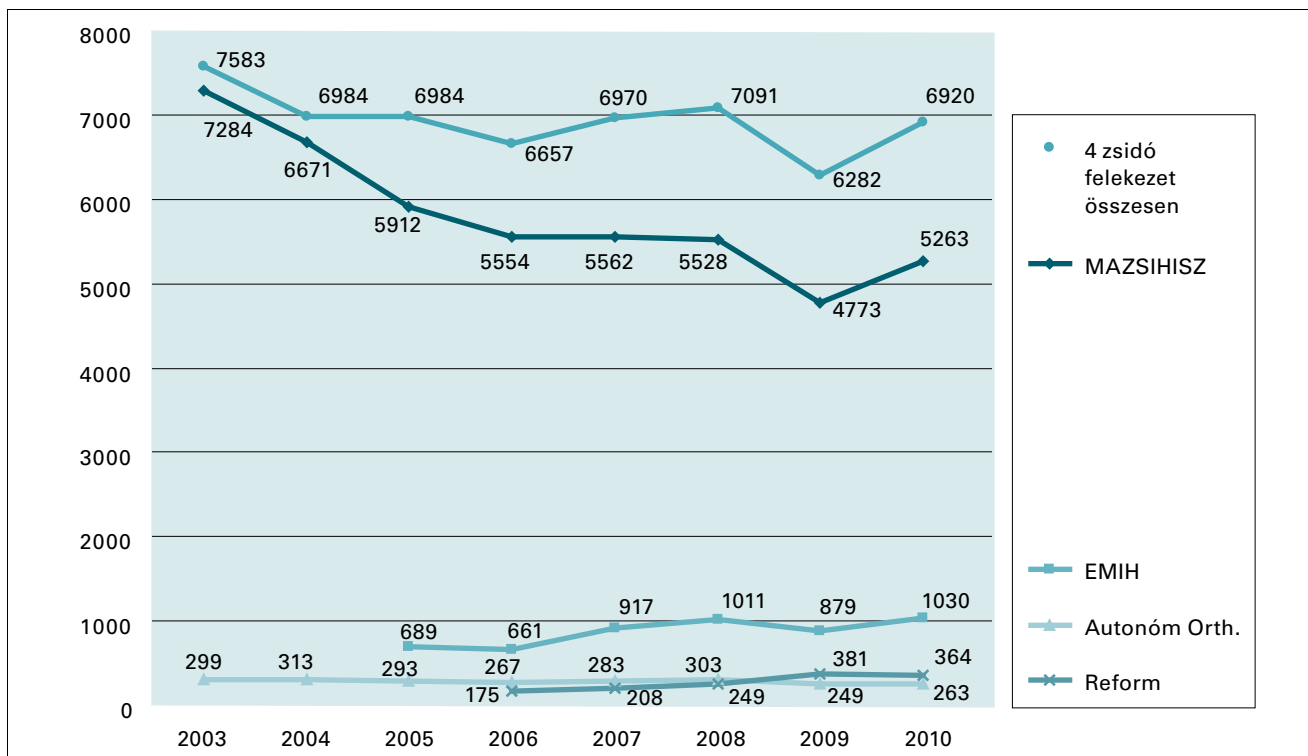
Az utóbbi években az országban 42 neológ zsinagógai körzet működik, ezek közül 14 Budapesten, a Budapesti Zsidó Hitközség (BZSH) fennhatósága alatt, 28 hitközség pedig vidéki településeken. Az ortodoxia négy zsinagógát működtet Budapesten. A Mazsihisz keretein kívül működik a Chabad három zsinagógája, két reformközösség és egy modern ortodox közösség, mind Budapesten. A különböző áramlatok befolyásának arányait és ennek változását jól szemlélteti az egyes hitközségek részesedése a

2 A nyolcvanas években a gazdasági reform és politikai liberalizálódás hatására a diákok száma ismét emelkedni kezdett, bár messze elmaradt a kommunista rendszer előttitől. A diákok létszáma csak 1986-ra emelkedett újra 30 fölé.

3 Magyarországon az állampolgárok az általuk fizetett adó 1%-át felajánlhatják egy vallásfelekezetnek..

4 Az ortodoxia továbbra is részesedik a Mazsihisz támogatásából, de 1994 óta ezeket a forrásokat szabadon használhatja fel.

2. ábra: A felajánlók száma hitközségekként

hitközségeknek felajánlott adószázalékokból (lásd 2. ábra).

A zsidó hitfelekezeteknek juttatott kormányzati támogatásokkal a Mazsihisz rendelkezik. A Mazsihisz égisze alá tartozó zsidó intézmények legnagyobbbrészt ebből az állami dotációból működnek. A kárpótlási törvények is megnyitottak forrásokat a zsidó intézmények támogatására. 1990 után a magyar parlament egy sor törvényt fogadott el, amelyek rendelkeztek az üldöztetésekért való egyéni és kollektív kárpótlásról. Az 1939 után üldözött zsidók illetve közvetlen hozzátartozóik közül kb. 30 000-en kaptak kárpótlást. A zsidó vallásfelekezet kárpótlását a korábban a vallásfelekezetek tulajdonában álló, később elkobzott ingatlanok sorsát szabályzó törvény rendezte. Ennek értelmében a szóban forgó ingatlanokat a felekezetek – köztük a zsidó felekezet – visszakaphatták, amennyiben használatba kívánták venni őket. Azoknak az ingatlanoknak a fejében, amelyeket nem igényeltek vissza, a Mazsihisz évente meghatározott összegű járadékot kap. Az állam kötelezettséget vállalt a gazdátlanul maradt több mint ezer zsidó temető fenntartásának támogatására. A zsidó közösség kollektív kárpótlásáról rendelkező törvény

értelmében létrejött a Magyar Zsidó Örökség Közalapítvány, amely a holokauszt után örökös nélkül hátrahagyott, korábban zsidó tulajdonban lévő vagyontömegnek kb. 1 ezrelékét kapta meg állami forrásból. Ez az alapítvány életjáradékot biztosít mindazon Magyarországon élő zsidóknak, akik a háború befejezése (1945. május 9.) előtt születtek, és a megadott határidőig benyújtották kérelmüket a járadék iránt (jelenleg megközelítőleg 10 000 fő). Az alapítvány ezen kívül közösségi célokat is támogat. Ebből a támogatásból a Mazsihiszhez nem tartozó intézmények is részesülhetnek, ha pályázatukat az alapítvány kuratóriuma elfogadja.

A rendszerváltozás után egy sor új zsidó oktatási intézmény jött létre. A Mazsihisz fenntartásában kibővült és tovább működött a korábbi zsidó gimnázium Scheiber Sándor Gimnázium és Általános Iskola néven. 1990-ben kezdte meg működését a Reichmann Alapítvány által létrehozott, hagyományos vallásos zsidó oktatást biztosító ortodox Amerikai Alapítványi Iskola. Szintén 1990-től működik a Lauder Javne Zsidó Közösségi Óvoda és Iskola, amely a liberális zsidó iskolák mintáját követi. Ebben az iskolában a családoknak magyar viszonyok között magasnak számító tandíjat kell fizetniük.

A Chabad Lubavics mozgalom is létrehozta saját oktatási intézményeit: óvodáját, iskoláját és egy jesivát. Ezekben a zsidó iskolákban, amelyek közül a Lauder Iskola a legnagyobb (kb. 600 tanulóval) összesen kb. 1000 diák tanul. A kommunizmus bukása után az Országos Rabbiképző Intézet mellett megalakult a Zsidó Egyetem, Országos Rabbiképző-Zsidó Egyetem (OR-ZSE) néven. Itt a rabbiképzés mellett vallásoktatókat, szociális munkásokat képeznek, és judaisztikai ismereteket oktatnak alapképzésben (BA). A hallgatói létszám 200 és 300 között van. A Mazsihisz fennhatósága alatt működik a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár. A magyar kormány 1999-ben határozta el a Holokauszt Dokumentációs Központ és Emlékgyűjtemény létrehozását, amely 2004-ben nyílt meg. A HDKE állami dotációból fenntartott, a kormányzat által kinevezett kuratórium által irányított, a Mazsihisztől független intézmény, a holokauszt-kutatás és -oktatás központja.

A rendszerváltozás után számos zsidó ifjúsági szervezet alakult meg, részben a kommunista rendszer előtti időszakban működött szervezetek újjáalakításaként, részben külföldi zsidó – többnyire cionista – szervezetek leágazásaként. Az utóbbi években hét szervezet működött, mind Budapesten: négy ifjúsági szervezet – Bnei Akiva, Habonim Dror, Hanoar Hacioni, Hasomer Hacair, és három diákokat és fiatal felnőtteket tömörítő szervezet – Kidma, Marom, UJS – Zsidó Fiatalok Magyarországi Egyesülete.

1989 után újjáalakult a Magyar Cionista Szövetség, amely a különféle vallásos és szekuláris cionista szervezetek ernyőszervezete. A szervezet tagszervezetei lényegében a cionista ifjúság szervezetek. Magyarországon is működik az Élet Menete Alapítvány, amely évente egyszer, az Élet Menete napján viszonylag nagy – több ezer fős – eseményt szervez, amelyen zsidók és nem-zsidók egyaránt részt vesznek.

1989 után a zsidó kiadványok száma ugrásszerűen megnőtt. Az Új Élet, a Mazsihisz kéthavonta megjelenő folyóirata az elsősorban a hitközségi életről tudósít, közösségi és vallási eseményekről ad hírt. A Magyar Zsidó Kulturális Egyesület évente tízszer megjelenő lapja, a Szombat, a zsidó életet társadalmi, politikai és kulturális szemszögből tárgyalja, és külön rovatot szentel

Izraelnek. 1989-ben újraindult az 1911-től a világháborúig működő Múlt és Jövő irodalmi és művészeti folyóirat. Az említett három nagy lapon kívül számos kisebb újság létezik: például a Chabad Lubavics lapja, az Egység vagy a Magyarországi Cionista Szövetség és a Szochnut kiadványa, az Erec. Több zsidó könyvkiadó is működik, (pl. a Makkabi, a Múlt és Jövő), de más kiadók is számos könyvet jelentettek meg a zsidó történelem, irodalom és vallás témakörében az elmúlt évtizedben.

1994-ben, egy a zsidó hitközségnek visszaadott épületben nyílt meg a Bálint Zsidó Közösségi Ház, amely főleg szociális és kulturális tevékenységet végez, elsősorban a Joint támogatásával. A kulturális központ számos társadalmi és ifjúsági szervezetnek is otthont ad, illetve a szarvasi nemzetközi zsidó ifjúsági tábor szervezésének központja.

Az örökségvédelem két legfontosabb intézménye, a Zsidó Múzeum és a Zsidó Levéltár a Mazsihisz fennhatósága alatt működik. A Zsidó Múzeum judaisztikai gyűjteményét állandó kiállításon mutatja be a nagyközönségnek, emellett rendez időszaki kiállításokat is. A Zsidó Levéltár feladata a magyar zsidósággal kapcsolatos valamennyi dokumentum gyűjtése és őrzése.

A rendszerváltás után a jóléti intézmények is fejlődésnek indultak. A Mazsihisz számos jóléti intézményt tart fenn, többek között egy kórházat, két idősek otthonát, népkonyhát, és több zsinagógában működtet idősek klubját. Az ortodoxia is működtet egy szeretetotthont. A szociális feladatok jelentős részét a Joint, illetve a Joint által létrehozott Magyarországi Zsidó Szociális Segélyalapítvány látja el. Ezeknek az intézményeknek a tevékenysége nagyrészt az idősrászorulóknak, a holokauszt-túlélők támogatásából áll, azonban az utóbbi időben gyermek- és családsegélyezési programokat is indítottak.

A rendszerváltást követő években a zsidó közösségen belül néhány kérdésben komoly viták zajlottak. 2005 őszén zsidó aktivisták egy kis csoportja azt kezdeményezte, hogy a magyarországi zsidóság – tizenhárom, Magyarországon élő etnikai csoporthoz hasonlóan – nemzeti kisebbségi státust kapjon. Az 1993-ban elfogadott kisebbségi törvény kollektív kulturális és képviselői jogokkal

ruházza fel a törvény által kisebbségként definiált csoportokat. Ezeket a jogokat a kisebbségek választott képviseleti testületeik révén gyakorolják. A kezdeményezést elsőként a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége utasította el, a tiltakozásokhoz számos zsidó közéleti személyiség és értelmiségi is csatlakozott. Érvelésük szerint a nemzeti kisebbségi létnek nincs hagyománya a magyarországi zsidók esetében, és ha ez a terv mégis megvalósulna, az a „*zsidóság leválasztása volna a magyarságról*”. A kisebbségi státus elismeréséhez vezető jogi procedúra elindításához végül nem gyűlt össze a szükséges 1000 támogató aláírás.

Három évvel később, 2008-ban a Mazsihisz a zsidó képviselétről folyó hosszú viták és a képviselet monopolizálását érő kritikák hatására egy új ernyőszervezetet hozott létre Magyar Zsidó Kongresszus néven. Ennek a szervezetnek olyan zsidó szervezetek is tagjai lehetnek, amelyek nem tartoznak a Mazsihiszhez. Az új ernyőszervezet azonban csak tanácskozási joggal bír, határozathozatali joggal nem rendelkezik a zsidó közösség egészét érintő ügyekben, az állami szubvenció és a Mazsihisz költségvetésébe máshonnan befolyó források elosztásában. Ezért a Chabad, a reformközösségek és a Marom már a megalakuláskor kijelentette, hogy nem kíván részt venni a Kongresszus munkájában.

2 Az elmúlt húsz év fontosabb eseményei és vívmányai

A zsidó közösség életében az elmúlt húsz év legfontosabb eseményei és vívmányai a következők:

- **A közösségi intézményrendszer teljes kiépülése:** Ez egyrészt a Magyar Zsidó Hitközségek Szövetsége alá rendelt vallási intézményrendszert jelenti, másrészt az olyan, szintén a Mazsihisz által irányított jóléti és kulturális intézményeket, mint az idősoththonok, a Szeretetkórház, illetve a Zsidó Múzeum és a Zsidó Levéltár. Mára a Mazsihisz képessé vált a szociális alapfunkciók teljeskörű biztosítására.
- **Szerződés a magyar állammal:** Fontos mérföldkő volt a magyar állammal kötött két szerződés – a felekezeti tulajdonért való kárpótlásról, illetve az üldöztetésekért való kárpótlásról szóló szerződés – aláírása. Szintén állami támogatással jött létre a budapesti Holokauszt Emlékközpont 2004-ben, és állami intézkedéssel került bevezetésre az iskolai Holokauszt emléknap (1999).
- **Teljeskörű zsidó oktatási intézményrendszer létrejötte:** Kialakult a zsidó oktatás teljes vertikuma az óvodáktól az általános iskolákon keresztül a Zsidó Egyetemig. A Mazsihiszhez tartozó és az azon kívül működő zsidó oktatási rendszerben ma több mint tízszer annyian tanulnak, mint a nyolcvanas évek végén.
- **Kapcsolatok nemzetközi zsidó szervezetekkel:** Az Izraellel való rendszeres kapcsolatok kiépülése, az ottani zsidó intézményekkel, kultúrával és hétköznapi élettel való megismerkedés lehetőségeinek megnyílása nagy változásokat hozott a magyar zsidó társadalmon belül. Ezek a kapcsolatok elősegítették a zsidó pluralizmus kialakulását és a zsidó civil társadalmi élet fellendülését. A fiatal generációk számára természetes dologgá vált az izraeli látogatás, és – sok esetben – intézményes kooperációkba való bekapcsolódás, pl. a Birthright, a Taglit és a Masa programok, vagy egyéb csereprogramok révén. E téren fontos fejlemény a budapesti Izraeli Kulturális Központ megnyitása 2010-ben.
- **A hivatalos zsidó intézményrendszeren kívüli zsidó élet felélénkülése:** Létrejöttek a formális és informális oktatás olyan jelentős intézményei, mint a Lauder Javne Óvoda, Általános Iskola és Gimnázium, az Amerikai Alapítványi (ortodox) Iskola, illetve a Szarvasi Nemzetközi Ifjúsági Tábor.
- **Zsidó vallási alternatívák megjelenése:** A zsidó vallási életben jelentős változás két, a Mazsihiszen kívül tevékenykedő, nemzetközi vallási áramlat – a Chabad és a reformmozgalom – megjelenése a neológ és ortodox közösségek mellett.
- **Zsidó ifjúsági intézményrendszer:** A kilencvenes évek elején számos zsidó ifjúsági szervezet alakult, a többségük cionista orientációjú. A kilencvenes évek második felétől kezdve az ifjúsági szervezetek aktivitása nagyban átalakult, és megjelentek az olyan alternatív, oktatási, kulturális és szociális célokat egyidejűleg kitűző szervezetek, mint a Marom vagy a Haver. Viszonylag sok zsidó fiatal kapcsolódott be a 2004 és 2009 között működő, intézményektől független, Judapest elnevezésű zsidó blog közösségébe. A fiatal generációk gondolkodásában jelentős változásként regisztrálható az az igény, hogy zsidóságukat kevésbé a Holokausztra vonatkoztatva, mint inkább pozitív tartalmak révén jutassák kifejezésre.
- **A zsidó kultúra megújításának új közvetítői:** Az 1988-ban megalakult Magyar Zsidó Kulturális Egyesület (Mazsike) a zsidó kultúra megújítását tűzte ki célul. Mint az első független zsidó szervezet, hamarosan több ezer taggal rendelkezett. A Mazsike lapja, a Szombat 1990 óta évente tízszer megjelenik, és a magyar zsidó élet egyik legfontosabb független fórumává vált. Ezekben az években több zsidó könyvkiadó és kulturális folyóirat is létrejött, közülük a legfontosabb a Múlt és Jövő.

- **Zsidó kulturális központ létrehozása:** 1994-ben megnyílt a budapesti zsidó közösségi centrum, a Bálint Ház, amely teret kínál a legkülönbébb zsidó kezdeményezéseknek, és saját kulturális, oktatási és szociális célú programokat is szervez.

3 Adakozás, jótékonyság az elmúlt húsz évben

A fenti lépések megtételéhez természetesen különböző forrásokat kellett mozgósítani. A zsidó infrastruktúrában az elmúlt húsz évben lezajlott nagy beruházások jelentős része a Mazsihisz fennhatósága alá tartozó területeken történt. Ezek költségeit az állami költségvetésből illetve a kárpótlásból származó hitközségi alapok fedezték. A Dohány utcai nagy zsinagóga hosszú ideig zajló felújításához az Emanuel Alapítványon keresztül olyan magánszemélyek is hozzájárultak, mint a magyar származású amerikai színész, Tony Curtis.

A szociális támogatásokat koordináló Magyarországi Zsidó Szociális Segély Alapítványt (MAZS) 1991-ben hozta létre az American Jewish Joint Distribution Committee magyarországi irodája. Az alapítvány forrásainak jelentős részét a Joint és a Claims Conference biztosítja, de speciális programokra – pl. a gyermekjóléti programra – amerikai magánszemélyek is adományoztak. Az ortodox Szeretetotthon működtetéséhez a Herling-család járult hozzá jelentősebb adománnyal.

Az 1994-ben megnyitott Bálint Ház létrehozását a nagy-britanniai Bálint család adománya tette lehetővé, a közösségi ház működési költségeinek döntő részét a Joint fedezi. A Szarvasi Tábor költségeit szintén a Joint és a Ronald S. Lauder

Alapítvány állja. A Lauder Alapítvány hozta létre a budapesti önkormányzat által adományozott telken a Lauder Javne Iskolát, és fedezi az iskola fenntartási költségeinek kb. egyharmadát. Az ortodox Amerikai Alapítványi Iskolát a kanadai Reichmann család alapította. A Rabbiképző restaurálásához és a könyvtár rendezéséhez német alapítványok járultak hozzá jelentősebb összeggel. A 2010-ben megnyílt Izraeli Kulturális Intézet létrehozását és működtetését különböző magánszemélyek jelentős adományai teszik lehetővé, köztük a Magyarországon tevékenykedő izraeli üzletemberek adományai a legfontosabbak.

Jelentős összegű, nem állami forrásból származó adományokból került felújításra illetve ezekből működik a Chabad három zsinagógája, a Vasvári Pál utcai, a Károly körúti és az Óbudai Zsinagóga, amely az EMIH (Egységes Magyar Izraelita Hitközség) neve alatt működik.

A nagy adományozókon kívül számos filantróp alapítvány és magánszemély nyújt kisebb volumenű támogatást vallási, szociális, oktatási és kulturális tevékenységet folytató szervezeteknek. Ezek közül a Rothschild Alapítvány, a Dutch Jewish Humanitarian Fund, a Pincus Alapítvány, a Lauder Alapítvány, és a Memorial Foundation for Jewish Culture a legaktívabb.

4 Zsidó közösségi élet és intézményei

4.1 Vallási intézmények és hitélet

A zsidó vallási élet színterei a domináns neológia, a kicsiny ortodoxia, és az országban 1990 után tevékenykedni kezdő Chabad és Reform intézményei. A kommunista rendszer időszakához képest jelentősen megnövekedett az országban működő hitközségek száma. Az utóbbi években az országban 42 neológ zsinagógai körzet működik, ezek közül 14 Budapesten, a Budapesti Zsidó Hitközség (BZSH) fennhatósága alatt, 28 hitközség pedig vidéki településeken. Az ortodoxia négy zsinagógát tart fenn Budapesten. Mindezek a Mazsihisz keretei között működnek. A Mazsihisz keretein kívül működik a Chabad három zsinagógája, két reformközösség és egy modern ortodox közösség, mind Budapesten.

Bár több zsinagóga működik vidéken, mint Budapesten, a magyarországi zsidóság legnagyobb része Budapesten él, a vidéki közösségek kis létszámúak. Ezek jövőjét interjúalanyunk pesszimistán ítéli meg:

Egy kezünkön meg lehet számolni, hogy hol van vidéken számottevő zsidóság, a megyei városokban, Pécs, Szeged, Debrecen, Miskolc. Vannak pici közösségek még, például Hódmezővásárhelyen. Lélekszámát nem tudom pontosan, de úgy teszem, hogy ötven-száz, százötven zsidó lehet. Van zsinagóga, van közösség, hetente péntek este imádkoznak. Ezek kiháló közösségek. Egy-egy megszállott mindig marad, aki sírt ápol, tartja a kapcsolatot az önkormányzattal, és fenntartja az imaházat. De csak a helyi izraeli egyetemisták jelenthetnek igazi közösséget. Ők meg nem feltétlenül tartják a kapcsolatot Szegeden, Debrecenben a hitközséggel. Elmennek nagy ünnepekkor. Én úgy gondolom, hogy tíz-húsz éven belül ennek vége.

Az 1990 utáni években a vallási élet is fellendülni látszott, legalábbis Budapesten. Megjelentek a zsinagógákban azok, akik korábban tartottak a vallásos embereket sújtó hátrányoktól, valamint azok is, akik a változások hatására egy tartalmasabb zsidósághoz akartak visszatérni. A kezdeti fellendülés azonban később megtorpant. Egyik interjúalanyunk szerint:

A teljes vallási liberalizációval rögtön kiderült, hogy az elmúlt évtizedek alatt a magyarországi vallásos zsidóság gyakorlatilag kihalt. Egyrészt az életkoránál fogva, másrészt pedig ugye '56 alatt, vagy '56 után, legkésőbb a hatvanas évek elejére befejeződött ortodox emigráció következtében, aminek eredményeképpen gyakorlatilag Magyarországon az ortodoxia kihalt. Két-három család ortodoxiát játszik az emberi kor legvégső határáig, de gyakorlatilag az ő zsinagógáik, imaházaik éppúgy üresek, mint a neológoké, illetve az övéik nem üresek, mert az amerikai turisták látogatják. Annak ellenére így van, hogy [az ortodoxia] formálisan létezik, sőt újra önállóvá, autonómmá vált, de ez nem jelenti azt, hogy ténylegesen létezne. A neológia módosult formában létezik. De az állampolitika megváltozásának nemcsak a pozitívumai, hanem negatívumai is vannak abban az értelemben, hogy minden, amit most meg kellene, vagy meg kellett volna valósítani, és amire régen hivatkozni lehetett, hogy az állami elnyomás akadályozza meg, az most szabadon kibontakozhatna.

Több interjúalanyunk úgy vélte, hogy ebben a helyzetben a Mazsihisz rossz stratégiát folytatott, mivel a felekezeti életbe való bekapcsolódás iránt érdeklődést mutatók nagy részét egy liberális vallási szemlélet vonzotta volna, viszont ezt a Mazsihisz nem vállalta fel. Ezt a véleményt – részben – a neológia egyik vezetője is osztotta, aki a nehézségeket és a vonzerő csekély voltát a következőkben látta:

(A) magyarországi neológia lassan kezdi elveszteni az arcát. Tehát a magyarországi rabbiság túlnyomó többsége jelen pillanatban nem neológ rabbi lelkileg – fizetésileg azért igen –, lelkileg olyan zsidó emberek, akik a neológiánál dolgoznak rabbiként, mert nem fogadják el őket az ortodoxok igazi vallásos és ortodox zsidó rabbinak. Emiatt állandó lelkiismeret-furdalásuk folytán a neológia hagyományait megpróbálják kicsit visszakormányozni az ortodox hagyományok felé, ami a huszadik századi nagy neológ rabbik törekvésével éppen ellentétes. A közösség pedig a lábával szavaz. Az egyik budapesti zsinagógának gyakorlatilag elfogyott a közössége, mert az ott lévő rabbi minden vallási szabályt nagyon szigorúan betart. Itt valóban minden nap van

kétszer istentisztelet, és általában van ötven ember, sábeszkor pedig van száz-kétszáz emberük, ha jól megy nekik. De ha megnézzük, hogy abban a városrészben lakik 15-30.000 zsidó, akkor világos, hogy ez kevés. ... A valóságos neológia-felfogásban a közösség mint olyan igenis megtartja a Sulchán Áruch szabályait, de az egyes embereknek elnézik, hogyha nem nagyon tartják be.

Vallási irányzatok

A domináns irányzat Magyarországon ma is a neológia. A rendszerváltozás után a neológia arculatán valamelyest változtatott a fiatal, 1990 után avatott rabbik megjelenése egyes neológ közösségekben. Az egyik neológ zsinagóga – amelyhez hasonló talán három működik a fővárosban – például különböző lehetőségeket kínál: Talmud-Tórát a gyerekeknek, családos programokat és felnőttoktatást, kiadnak újságot. Ezenkívül van honlapjuk, jelen vannak a facebookon, az iwiwen. Egyik interjúalanyunk így beszélt erről:

A legelején volt a rendes vasárnapi Talmud-Tóra a gyerekeknek, teljesen függetlenül a zsinagógai élettől. Aztán megpróbáltuk ezt közelebb hozni a zsinagóghoz, most péntek este tartjuk a Talmud Tórát, ha már itt vannak, bejönnek a zsinagógába. Egyre kisebbek jöttek, már hároméves kortól. Így mi is lejjebb mentünk a tananyaggal vagy a játékokkal, vagy a hozzáállással. Egy időszakban nagyon sok olyan család jött, akik rendszeresen nem akarnak járni, de egyszer egy hónapban igen. Akkor csináltunk családi alkalmakat, száz-százhusz ember jött el egy-egy ilyen alkalomra, főleg az ünnepek környékén. Most két korosztályban foglalkozunk a gyerekekkel. Van gyerekmegőrző is, mi nem küldjük ki a gyerekeket a zsinagógából, nem zavarnak soha. Hogyha el akarnak menni egy picit, akkor ott van a gyereksarok vagy a gyerekszoba. Egy másik szobában rendes tanulás folyik, az idősebbekkel. A családos alkalmak pedig egyfajta közösséget teremtenek.

Vannak olyan helyek, ahol fizetnek az ifjaknak, hogy jöjjenek tanulni hozzájuk. Én ez ellen nagyon-nagyon küzdök, mert nem gondolom azt, hogy az egy megoldás, hogy azért jöjjön péntek este sok ember, merthogy adunk egy tál meleg ételt. Természetesen szociálisan érzékenyek vagyunk, merthogy nagyon sokan eljönnek ide, és itt kapnak süteményt meg kalácsot – de nem ez az elsődleges.

Nálunk nincs mindennapi istentisztelet, csak hétfőn, csütörtökön ... Vannak olyan zsinagógák, ahol a reggeli istentiszteletet úgy oldják meg, hogy a tíz emberből hat-hét embernek fizetnek, hogy ott legyen. Én meg nem akarok ilyen minjenti. Jöjjenek azért, mert ez a meggyőződésük, és mert ők akarják. A péntek esténkkel és a szombat délelőtti istentisztelettel nem vagyunk gondban, sokan jönnek, hölgyek, férfiak. És az ünnepeken is jönnek, sőt, egyre több ünnepet ismernek, nem csak Rosb Hashana, Jom Kippur, szédereste jönnek.

A magyar zsidóság vallási térképén nagy változást hozott a Chabad Lubavics irányzat megjelenése, amely 1989 óta működik Magyarországon. A Chabad a Mazsihisztől független, annak keretein kívül működik. Vallási és kulturális kínálatukkal – állításuk szerint – több tízezer embert értek el, de ezt a számot minden a Chabadtól független forrás megkérdőjelezi. Egyik budapesti tisztségviselőjük a következőképpen írja le a mai helyzetet és a Chabad stratégiáját:

A magyar zsidóság szempontjából központi kérdés az állam és a közösség viszonya – a 80-as évek végén, amikor megalakult a Mazsike, akkor volt egy olyan reménysugár, hogy tényleg létrejön egy civil zsidó képviselő, de a Mazsike elég hamar leamortizálta magát a koncepciótlansággal vagy a sokféle koncepció összeegyeztethetlenségével. Itt olyan politikai erők mozogtak, amelyeknek kényelmes volt, hogy egy, az előző rendszerből fennmaradó struktúrát tovább erősítsenek. Fontos volt a nemzetiségi kezdeményezés (lásd előbb), de igazából (zsidó) alternatívát csak kulturális alapokon nem nagyon lehet adni. Ugyanis a zsidó kultúra, mint olyan nem ad egy olyan állandó identitásképző tartalmat, amely teljesen független lenne a vallási hagyományoktól és értékektől. A zsidóság úgy önmagában nagyon összetett valami. De az biztos, hogy minden valahol a valláshoz vezet vissza. A nemzet, a nép, a történelem, a nyelv, a modern Izrael, a kultúra, minden valahol a valláshoz vezet vissza. És ezért az én meggyőződésem az, hogy alternatívát mindenképp csak a vallás tud adni. Nem arra gondolok, hogy egy olyan hagyományos értelemben vett vallási közösség (létezen csak), melynek minden tagja száz százalékgig vallásos, hanem egy olyan közösség, amely vallási értékeket képvisel, azokat közvetít. Azután erre tud ráépülni minden más: a kulturális élet, viszony Izraellel, héber nyelv, satöbbi. Mondjuk elég nagy a különbség a Chabad, vagy

az Emih által képviselt vallási értékek, és a reform által képviselt értékek között, de mindenképp ez (azaz a vallás) adja a biztos bázisát egy állandó közösségi életnek, amire aztán rá tud épülni a többi kulturális elem, ami kétségtelenül nagyon fontos. Azt gondolom, a struktúra szempontjából a mi egyházunk megalapítása fontos fordulópont volt. Addig jogilag nem létezett még egy bejegyzett zsidó egyház, bár mondjuk az ortodoxia bejegyzett zsidó egyház volt, de mint a Mazsichisz része. ... (A bejegyzés) azért volt fontos pont, mert sok mindenkinek megmutatta, hogy van alternatíva. ... Az utóbbi években azt lehet látni, hogy azok a dolgok, amiknek van legitimitásuk, megerősödnek. Nagyon nehéz meghatározni, hogy mi az, ami a zsidó élet részének tekinthető, és mi az, ami már más. ... Hogy itt a romkocsmákban például, hogy ez most mennyire zsidó élet, vagy mennyire nem, az mondjuk egy kérdéses dolog, de azt gondolom, hogy valahol a felhőhöz tartozik. Tehát vannak dolgok, amik elindultak, és amik lényegesek. Én azt gondolom, hogy ezek elvetett magok, tehát én optimista vagyok ebből a szempontból.

A Chabad Magyarországon ugyanazt a stratégiát követi, mint szerte a világon, vagyis a hitéletet összekötik közösségi eseményekkel: így működik a bar micvá klub (melyről részletesebben a 4.2 fejezetben), vagy a fiatalok számára szervezett programokhoz kapcsolt közös tanulás illetve péntek esti ima.

A péntek esti ima nemcsak egy ima, amire azért jönnek el feltétlenül, mert mélyen vallásosak ezek a fiatalok, hanem sokkal inkább azért, mert utána van egy közös étkezés, és akkor közösen lehet ismerkedni stb. Ez is egy nagyon fontos, mert közösségi élménnyé válik.

A Chabad igen kritikus a fennálló zsidó struktúrával szemben:

A jelenlegi rendszer a szocializmusból fennmaradt gondolkodásmódot tükrözi. Az örökjáradék, az, hogy államilag ez a pénz ki van osztva, a közösségek, a civil élet szereplőinek aktivitását egy kicsit visszafojtja. Illetve nem hagyja előtörni és megerősödni azokat a kezdeményezéseket, amelyeknek valódi legitimitása van, amelyekre a közösség maga igényt tart. ... Hogyha valakitől ugye adományt kér az ember zsidó ügyre, akkor annak az embernek a fejében ugye az van, hogy ugye miért adjak én adományt, amikor az állam

már így is-úgy is támogatja a zsidó ügyeket. ... Én meg merészelem esetleg kockáztatni, hogy lehet, hogy szerencsésebb lenne, ha nem lenne egyáltalán ez az állami pénz. Azok az élőködők, akik a helyzet adottságait nem jó irányba terelik, és kihasználják a helyzetet, eltűnnének, viszont előjönnének azok a kezdeményezések, amiknek valódi értéke van, tehát a minőségbeli fejlődés lenne, és ez aztán mennyiségi fejlődéshez is vezetne. Azt gondolom, hogy a mi közösségünk ebből a szempontból kiemelkedő, mivel 90 %-ban adományokból tartjuk fenn magunkat.

A Chabad 2004-ben létrehozta az Egységes Magyarországi Izraelita Hitközséget, amit a korábban gyakorlatilag megszűnt Status Quo Ante irányzat utódként jegyeztettek be, nem titkoltan azzal a céllal, hogy egy Magyarországon történelmileg kialakult zsidó vallásirányzat mai képviselőjeként jobb esélyekkel indulhassanak az állami forrásokért való harcban. Jelenleg mindkét szervezet állami támogatás nélkül, magánadományokból és pályázatokból tartja fenn magát.

A Chabad megjelenése és rendkívüli aktivitása mindenképpen reagálásra készíteti a magyarországi zsidó közösséget. Sokféle vélemény megfogalmazódik, a teljes elfogadástól a fenyegetettség-érzésen keresztül a teljes elutasításig. Egyik – a modern ortodoxiához húzó – interjúalanyunk meglehetősen kritikus volt:

Óriási veszélynek tartom a Chabad megjelenését, mert egy totalitárius hatalomra törekvő, minden demokráciát, minden más hangra való nyitottságot nélkülöző szervezet. Nincs morális gátlásuk, így természetesen manipulálni sokakat tudnak. Minden zsidók szeretete, számukra azt jelenti, hogy minden zsidó olyan legyen, mint én. Van egy zsidóság-modelljük, és ebbe az egy zsidóság-modellbe kívánják asszimilálni az egész nagyon sokszínű közösségekből álló zsidóságot. Semmilyen szövetséggel kapcsolatban nincsenek erkölcsi aggályaik, nagyon jól kommunikálnak, nagyon jó a marketingjük. Nagyon sok jó dolgot is csinálnak, csak éppen annak a célnak az érdekében, hogy totális hatalomátvétel legyen Európa minden országában.

A neológia álláspontja a következő:

Én azt gondolom, hogy gyarmatosítás zajlik, ahol a Chabad úgy tekint a magyarországi zsidóságra, mint a kihalásra ítélt bennszülöttekre, akik nyilvánvalóan pusztulásra vannak ítélve. Most ez nem fizikai, hanem szellemi értelemben értendő. Szerintük egyetlen igaz út van: ez pedig az általuk követett út. Azt gondolom, hogy a magyarországi zsidóságnak van egy hagyománya, amely visszavezethető két-háromszáz évre durván, mióta visszajöttek és megerősödtek az askenázi zsidó közösségek Magyarországon. Amit a Chabad képvisel, ahhoz nekünk – azon kívül, hogy nyilván ugyanannak a vallásnak, ugyanannak a népnek a tagjai vagyunk – semmi közünk. Amit ők itt föl akarnak építeni, az egy másik történet, egy másik hagyomány. ... Az első rácsodálkozás és öröm után, hogy megjelentek rendkívül nagy tudású és rendkívül lelkes emberek, előbb-utóbb mindenki látja, hogy igazából nagyon távol állnak a mi gondolatainktól. Ha megnézzük a számokat, akkor világosan látszik, hogy nem tudnak tömegeket megszólítani. Ha mondjuk az szja 1%-okat nézzük, nem tudnak ezer fölé menni, durván. A Vasvári Pál utcai zsinagógában körülbelül húsz-harminc ember van minden nap. A Károly körúton pedig nincsen minjen. Az egyébként meglévő budapesti vallásos közösség tagjainak egy részét átvitték saját magukhoz, illetőleg külföldről vannak itt emberek. Az, hogy önekik sikerült volna olyan tömegeket bevonni oda, akik korábban nem voltak kapcsolatban a zsinagógákkal, ez sajnos nem látszik ... Nem látom azt, hogy nekik sikerült volna áttörést elérniük.

A Mazsihisztől függetlenül működnek kisebb közösségek is, többek között a Pesti Súl, amely egy kis magyar ortodox közösség. A Pesti Súl az amerikai típusú modern ortodox zsinagógákhoz hasonlóan működik – az odajárók jelentős része nem él ortodox életet, de olyan helyre akar járni, ahol a zsidó jog normái az irányadóak, viszont nem szankcionálják, ha valaki nem tartja be szigorúan az előírásokat. Az ilyen szerveződések korlátait a Súlban is sokáig aktív interjúalanyunk a következőképpen látja:

Önmagában fenn tud maradni függetlenül, egy harminc-ötven főt megszólító közösségként, de nem tud alternatívát nyújtani a tömegeknek. Háttérszervezet nélkül nem lehet. Tekintve, hogy ezt az emberek önkéntesként, szabadidejükben csinálják, maximum egy-két ideiglenes alkalmazottal, ezek nem konkurenciák egy

olyan szervezetnek, amelyiknek egy hatalmas fundraising hálózata van, nemzetközi támogatottsága, kapcsolatrendszere, politikai kapcsolatai, és mérhetetlen hatalmi ambíciói.

Függetlenül működnek a reformközösségek, a Szim Salom Progresszív Zsidó Hitközség, amelynek rabbija az első női rabbi Magyarországon, és a Bet Orim Reform Zsidó Közösség. A fókuszcsoport tagjai egyetértettek abban, hogy amit a Reform kínál, jobban megfelel a túlnyomórészt szekularizált magyar zsidóság igényeinek, és a Reform előtt nagy lehetőségek állnának, de ezeket nem képes kihasználni. Véleményük szerint az egyik nagy probléma a női rabbi, amit nem fogad el a magyar zsidóság. Az egyik résztvevő úgy vélte, hogy a magyar reformmozgalomból hiányzik a szellemi innováció, kizárólag a nyugati reformmozgalom itthoni meghonosításra törekszik, de nem alkalmazkodik a magyar viszonyokhoz. Felvetették azt is, hogy a Reform szervezeti problémákkal is küzd: bár viszonylag sokan érdeklődnek iránta, nagy a fluktuáció, nincs megtartó képessége a mozgalomnak. Ezt a reformmozgalomban aktív egyik interjúalany azzal magyarázta, hogy a mai formájában a reform:

... inkább közösség, mint vallási szervezet. És a közösségnek vannak határai, a közösség építése bizonyos nagyságnál véget ér.

Ugyanakkor a Reformmal szemben a neológia elfogadóbb:

A reformmozgalom előtt Magyarországon valamilyen szinten komoly jövő vár, ők sokkal jobban bele tudnának – ha akarnának – folyni a magyar zsidó életbe. Nagyon-nagyon erős az ellenállás velük szemben bizonyos okokból... Stratégiailag rossz döntés volt, hogy egyből egy női rabbival indítottak. A másik, hogy jobban kell(ene) támaszkodniuk a magyar neológia hagyományaira. Nem kéne az angol hagyományokhoz ennyire ragaszkodniuk, hanem meg kellene próbálniuk a neológiából továbbfejleszteni egy kicsit a saját lépéseiket. (de) a reformmozgalomnak, ha ügyesen csinálják, komolyabb lehetőségei vannak.

A reformról több tekintetben hasonlóan vélekedett egy világi zsidó aktivista:

A reformoknak a megszületése abszolút fontos, hogy más utak is vannak a zsidó vallási közösségen belül. Áttörést nem hoztak, ahogy sehol sem Kelet-Európában, de remek munkát végeznek. Tényleg egy alulról szerveződő, nagyon keményen mindent beleadó kis csoport, csak nem tudnak nagyon nagy rétegeket megszólítani. Óriási hiba volt női rabbival kezdeni. Férfi reform-rabbival sokkal sikeresebbek lettek volna, ez túl nagy ugrás volt a hagyományhoz képest.

Összefoglalva azt lehet mondani, hogy a zsidó vallási élet feltételei Magyarországon teljes mértékben adva vannak, a probléma inkább az, hogy a vallásilag aktív népesség nem képes kitölteni ezeket a kereteket. Amint az egyes megnyilvánulásokból is látszik, a különböző zsidó irányzatok meglehetősen összetett módon, adott esetben feszültségekkel terhesen kapcsolódnak össze. A versengés természetesen összefügg azzal, hogy a Mazsihiztól függetlenül működő közösségek gyakran éles kritikát fogalmaznak meg azzal a történelmi konvencióval szemben, melynek értelmében a Mazsihisz a magyar zsidóság egyedüli képviselői szerve a magyar állam felé. Általánosságban a zsidó vallási – és a vallási irányzatokhoz szervezetenként kötődő – intézményrendszer hipertrofikus jellege komoly problémaként fogalmazódott meg a fókuszcsoport vita során. Igaz, hogy 1990 után kiépült a zsidó intézményrendszer, de mivel az akkor induló „reneszánsz” megtört, ez a rendszer „üres”, nincs kihasználva. Ráadásul sok esetben feleslegesen multiplifikálódik: sokszor politikai és presztízszempontok motiválják, hogy egy adott irányzat létrehozza a saját iskoláját, szociális segítő intézményeit, stb., holott hasonló funkciókat ellátó intézmény már működik a rendszerben. Ennek a jelenségnek van szociológiai oka is: sok a nem-halachikus zsidó, és néhány szervezet amiatt kezd el osztódni, mert nem értenek egyet abban, hogy kit fogadjanak be zsidóként intézményeikbe. A különböző irányzatokhoz tartozó intézmények között nincs kooperáció és koordináció, inkább a vetélkedés jellemző. Nagyon hiányzik a rendszerből egy ernyőszervezet, amely alkalmas lenne az érdekegyeztetésre, és az ésszerű kompromisszumok kialakítására.

A szervezetek között verseny van. Nagyon erős a féltékenység ... Mindenki frusztrált azért, hogy egy kisebbségi kultúrát művel, aminek nincs igazán közönsége, és ezért ahelyett, hogy kreatív energiák

mozgatnák az egészet, inkább durva verseny van egymással szemben, mert egymás elöl halásszák el azt a szűk közönséget. Inkább csak a kompetíció működik. És ettől sok esetben rossz a hangulat a zsidó közösségben. A mentalitásnak kellene megváltoznia, hogy valahogy együttműködés legyen, de az együttműködésre valószínűleg azt kell mondani, hogy ne úgy éljék meg a szervezetek az ötletvadászatot, hogy azért kell gyorsan megcsinálni valamit, hogy ne hogy a másik csinálja meg, és ő kapjon támogatást.

A zsidó státus kérdése

A magyarországi képet tovább árnyalja a zsidó státus – azaz a „ki zsidó?” – kérdése. A vallási életbe való bekapcsolódás szempontjából nagy problémát jelent a halachikusan (vagyis a zsidó jog szerint) nem zsidó, de zsidó identitású személyek nagy száma.⁵ A neológia ortodox irányvétele ezt a problémát nem oldja meg, mert a neológ betéréseket az ortodoxia és a Chabad sem fogadja el. Erről egyik neológ interjúalanyunk a következőket mondta:

Az ortodox felfogás a magyarországi, magukat igazán és teljes meggyőződéssel zsidónak valló embereknek egy jelentős részét kirekesztené, ha tudná, a zsidó nép köréből. Ezt azzal a példával tudnám érzékeltetni, hogyha valakinek a dédanyja 1912-ben neológ hitvallás szerint tért be zsidónak, akkor az az ember most nem minősül zsidónak, az izraeli fölfogás, ortodox fölfogás szerint, ő csak Magyarországon minősül zsidónak. Képzeljék el azt az embert, akinek a dédanyja már zsidóként élt, akinek a nagyanyját is deportálták, meg az anyját is deportálták, és ő egész életében vallásos vagy hithű zsidóként élt, és azt közlik vele, hogy „te nem is vagy zsidó!”. Na most, ez Magyarországon egy elképesztő probléma. De mondom, Európában is ugyanez a helyzet. Tehát ha ebben az ügyben nem sikerül valamilyen olyan megoldást találni, az az egész zsidó közösség szétveréséhez fog vezetni. Mert természetesen bizonyos formákat be kell tartani, de Magyarországon a betérők túlnyomó többsége a neológ rabbiságnál tért be, saját magukat neológoknak tartják, a saját gyerekeiket zsidónak nevelik és zsidó oktatási intézményekben taníttatják. És mégis, egy

5 A felmérések szerint a vegyesházasságok aránya a magyar zsidók között kb. 50%-ot tesz ki a háború utáni évektől kezdve.

ponton azzal szembesülhetnek komoly zsidó tömegek Magyarországon – tehát itt nem egy-két emberről van szó, hanem húsz, harminc, negyven százalékról –, akivel közlik, hogy ők nem is zsidók. Ennek a pszichológiai és társadalmi következményeit azt hiszem, nem kell különösebben elemezni.

Ez Magyarországon nagyon élesen jelenik meg, épp a lubavicsiaknál visszatérő helyzet, hogy valakit odahívnak, aki velük dolgozik, aki nekik adományoz esetleg, tehát abszolút mindent betart, majd egy idő után, amikor a dolog elkezd élesedni, akkor kiderül, hogy elküldik, mert rájönnek, hogy az ő szempontjukból nem zsidó. Az illető pedig úgy gondolja, hogy ő zsidónak született, meg úgy élt harminc évig, mondjuk, akkor most neki ne magyarázzák el, hogy ő nem zsidó, neki be kellene térnie.

A Chabad képviselője azonban cáfolja, hogy az irányzat ilyen mereven kezelné a problémát. Kétségtelen, hogy a halachikusan nem zsidók számára az egyetlen megoldás a betérés – csak így csatlakozhatnak a zsidó közösséghez. Ugyanakkor a tágabban értelmezett közösségi életbe – tanulás, közösségi eseményeken való részvétel, a közösség támogatása – mások is bekapcsolódhatnak.

Alapvetően két lehetőség van ezeknek az embereknek a számára. Az egyik lehetőség az, hogy betérjenek zsidónak. Ez az én értékrendemben azt jelenti, hogy nem vallásos zsidónak nem lehet betérni. Tehát betérnek, eldöntik, hogy vallásos zsidók lesznek, és tartják A-tól Z-ig a halacha előírásait. Azt hiszem, ez csak egy kisebb rétegnek a perspektívája. Ők valamilyen szinten a közösség részének tekintik magukat adott esetben. A következő húsz évben én azt is jónak látnám, hogy a közösség tágabb értelemben olyan embereket is magába foglaljon, és beengedjen maga közé, akik nem feltétlenül halachikusan zsidók, vagy nem feltétlenül zsidók egyáltalán.

A fiatal generáció

A fiatal rabbik és az ifjúsági szervezetek megjelenésének hatása a vallási közösségek életében is érezhető.

Azok a fiatal rabbik, akiket a vallási élet folyamatosságának megőrzésén kívül a

közösségépítés is érdekelt, egyes zsinagógai körzetekben viszonylag élénk közösségi életet tudtak kialakítani. Érzékelték ugyanis, hogy az elmúlt években a zsinagógában kezdenek újra feltűnni azok a fiatalok, akik a pl. szarvasi táborban nőttek fel és aztán eltűntek egy időre. Köztük sok olyan fiatal van, akiknek nincs vallási hátterük, mégis fontosnak tartják, hogy pl. zsidó esküvőjük legyen. Ez a vallástól már korábban eltávolodott szülői generációra is hatással lehet. Az egyik fiatal rabbi mondta erről:

Közülük is a többségnek, akik már a következő generáció – ugye, már megszülettek a gyerekek – fontos volt, hogy a körülmetélés rituálisan történjen meg, hogy a lányoknak a zsinagógában legyen névadás. Egy ilyen visszatérést azért meg lehet figyelni. A holokauszt és a kommunista időszak miatt kimaradt nekik az a példa, amit kéne követni, vagy amit keresnek. A szarvasi táborban fölnevelkedett gyerekek azzal mentek haza, hogy mondták az étkezési áldást, és tudnak énekelni. És akkor otthon a nagymama, nagypapa, vagy a szülők így rácsodálkoznak, hogy ezek tényleg ismerős dolgok... Most tehát nem úgy megy, mint ahogy általában az élet rendje, hogy a szülők tovább örökítik a belső késztetést, hanem most a gyermekek hozzák vissza a szülőket.

A vallási élet különleges színfoltja a Budapesten működő Moishe-ház, egy amerikai zsidó kezdeményezés – amely harmincegy Moishe-házat működtet az Egyesült Államokban és szerte a zsidó világban – magyar megvalósítása. A Moishe Ház alapítvány abban támogat zsidó fiatalokat, hogy összeköltözzenek és programokat szervezzenek a kortársaiknak, így dinamikus, újszerű közösségeket hozva létre. A 2009. szeptemberétől működő budapesti Moishe-ház lakóinak többsége a Marom Egyesület tagja (lásd 4.6 fejezet). Együtt tartják az ünnepeket, főzősulit, filmnézést szerveznek, de van szociális akciócsoportjuk is. Ilyen módon vonnak be fiatal magyar zsidókat (és jónéhány nem zsidót is) a fent tárgyalt közösségi és intézményes világtól teljes mértékben független zsidó kulturális és vallási életbe.

A magyar zsidó reneszánsz egyik érdekes vonása volt, hogy Magyarországon még a teljesen világi, sőt a vallásosságot máshol elutasító szervezetek – például a baloldali cionista szervezetek – sem zárkóztak el attól, hogy a zsidó

identitás kifejezésére vallási szimbólumokat is alkalmazzanak.

'89-ben a Somerben külföldi táborozáson mi péntek este gyertyát gyújtottunk, ami ott a nemzetközi Somerben egy csoda volt. A magyar ifjúsági szervezetek, amelyek '89-ben így megalakultak, mindenképpen a vallási identitásnak az egyik alapillérei voltak.

4.2 Zsidó oktatás

Formális zsidó oktatás

Az elmúlt húsz év egyik legfontosabb fejleménye volt a zsidó iskolák megalapítása Budapesten. Három iskola indult húsz évvel ezelőtt, a Wesselényi Iskola az ortodox hagyományt követi, a Scheiber Sándor Iskola a neológia irányítása alatt áll, míg a Lauder Javne Iskola világi zsidó iskolaként határozza meg magát. A kilencvenes években a Chabad is megnyitotta óvodáját és általános iskoláját.

Az elmúlt húsz évben a három nagy iskolába járó gyerekek létszáma igen hullámzó volt, a legmarkánsabb változást a Wesselényi Iskola mutatja – ma jóval kevesebb (40–60) tanulójuk van, mint az indulást követő években (akkor 500 diákjuk volt). Összesen kb. 1000 gyerek jár a zsidó iskolákba, ami a zsidó közösség létszámához képest alacsony szám. Ennek számos oka lehet, ezek közül interjúalanyaink szerint a legfontosabbak: a középgeneráció, a mostani szülők nemzedékének problematikus viszonya önnön zsidóságához, a zsidó iskolákban folyó oktatás színvonala, ami nem éri el a legjobb iskolákét, és a sajátos zsidó nevelési programok kidolgozatlan volta. Egy erőteljesen kritikus vélemény szerint Magyarországon egyetlen, nagy és nagyon színvonalas zsidó iskolára lenne szükség:

Realistának kell lenni, tehát Magyarországon nincs igény ortodox iskolára, amire lenne igény, az talán egy nagyon jó zsidó iskola. Pillanatnyilag a három iskolának egész mások az erényei, és mindegyiknek annyi hátránya van, hogy bizonyos szellemi szintű és bizonyos zsidó elkötelezettségű családok számára nem marad más opció, mint hogy nem zsidó iskolába küldjék a gyereküket. Tehát egyik zsidó iskola sem vállalható a számukra. És ezért inkább elküldik egy jó nem zsidó iskolába.

A Wesselényi túl ortodox, a Scheibernek lényegében nincsen zsidó oktatási programja,... pontosabban, nagy az ellenérzés a diákokban a képmutató, minden átgondoltságot nélkülöző, megújulásra képtelen neológ zsidó oktatási koncepcióval szemben. Látják a diákok, akik azért már járnak ki Izraelbe, hogy az ima az nem ima, a hagyomány az nem hagyomány, az előírások betartása, az képmutatás, úgyhogy ezért ebből inkább nem kérnek. A Laudernek egy nagyon laza identitása van. És a diákoknak jelentős százaléka nem zsidó. Hiányzik ezekből az iskolákból az erős elkötelezettség Izrael állam iránt ... Nincsen igazából ma Magyarországon olyan zsidó általános oktatási koncepció, ami egyértelműen elkötelezett, egyértelműen rá tud mutatni, hogy mik benne a kifejezetten zsidó elemek, és melyek azok az elemek, amelyek biztosíthatnák a zsidó közösségnek a fennmaradását, ezzel egyik iskola sem rendelkezik.

Kritikusan nyilatkozott egy végzett diák is, aki az egyik zsidó iskolába járt:

Van egy kiüresedés, miközben a zsidó tartalmak az iskola arculatában nagyon hangsúlyosak. A gyakorlatban nagyon hangzatos szavak csupán. A gyerekek többsége papírrepülőzött judaisztika vagy héber órán, nagyon keveseket lehetett megszólítani a valamilyen módon a zsidósághoz kapcsolódó szakkörökkel vagy külön programokkal. Számomra meghatározó élmény volt az északkelet-magyarországi zsidó közösségek nyomában tett túra, amelynek során dokumentáltuk, amit találtunk, fotóztunk és interjúkat készítettünk. Nekem óriási élmény volt, de csak öt vagy hat gyerek volt az iskolából erre bevonható. Az a két tanár, akivel voltunk, a szabadidejében csinálta ezt a programot. ... Sokkal több fantáziát látok az informális kezdeményezésekben ...

A formális zsidó oktatás, vagyis a három zsidó iskola által kínált zsidó oktatási program megítélése interjúalanyaink körében szélsőségesen különböző volt, aminek oka nagy valószínűséggel az, hogy jól megjelenítik a magyarországi zsidó közösség körében jellemző véleményeket, illetve az ezek mögött meghúzódó igényeket. Alapvető, megkerülhetetlen kérdésnek tűnik, hogy milyen, a zsidó identitás kialakítását célzó, nevelési stratégiák várhatók el a zsidó iskoláktól, mikor a magyarországi zsidók többsége is bizonytalan abban, milyen zsidó identitás lenne kívánatos

gyermekei generációjában. Azok szerint, akik a zsidó iskolák elsődleges céljának a zsidó nevelést tekintik, az ortodox iskolát elsősorban azért hagyták el a diákok, mert a szülők megítélése szerint a magyarországi hagyományoktól idegen, Amerikából importált programot erőltetett az odajárókra. A neológ iskolát a zsidó oktatási program formális volta miatt, a világi iskolát a határozott zsidó oktatási program hiánya miatt bírálják. A zsidó oktatási programok több interjúalany által is kritizált bizonytalanságai és gyengeségei ilyen értelemben nem feltétlenül az iskolák kudarcát, hanem a zsidó közösség állapotát jelzik.

További feszültséget okoz, hogy a zsidó iskolarendszer a zsidó lakosság szociológiai tagozódását tükrözi: a tradicionális iskolák diákjai a rosszabb anyagi viszonyok között élők és alacsonyabb társadalmi státusú családokból, a világi iskola tanulói a módosabb és magasabb státusú családokból kerülnek ki. Mindez tükröződik az oktatás színvonalához és a zsidó hagyomány átadásához fűződő elvárásokban: a Lauder Iskolában, ahol magas tandíjat szednek, az előbbieket sokkal erősebbek, mint az utóbbiak.

A létszám bővítése és stabilizálása szempontjából minden intézmény esetében jó kezdeményezésnek látszik az óvoda irányából fölfelé építkezés, egyrészt mivel így az intézmény ki tudja nevelni a saját diákjait, másrészt az óvodások révén jobban bevonhatóak a családok. Ezt a módszert követi az ortodox iskola, a Chabad, de a legsikeresebben a Lauder Iskola, ahol jelenleg új csoporttal bővítik az óvodát a nagy érdeklődés miatt. Sőt, lenne igény olyan játszótérre is, ahova otthon lévő szülők jöhetnének óvodáskorúnál kisebb gyerekekkel, alkalmasszerűen, esetleg a zsidó ünnepekhez kapcsolódóan. A Lauder Iskolában az oda járó 500–600 diák családjának bevonását is fontos feladatnak tartják, mivel a középgeneráció nagyon nehezen érhető el a zsidó közösség szempontjából. A Lauder Iskola a családokon túl igyekszik egyfajta lazább zsidó networköt létrehozni, különleges programokkal külsős közönséget bevonni. Ennek egy példája az iskolában működő zeneiskola.

Érdekes híd a zene. A mi zsidó zeneiskolánk csinál egy klubot szerdánként, ami behoz kívülről is olyan gyerekeket, akik nem Lauder iskolások, de a zenén keresztül kapcsolódnak, és zsidó felnőtteket

is. Itt most kezd kialakulni valami egészen sajátos dolog. Többgenerációs családi zenélések együtt, baráti körök jönnek be kívülről. És bejönnek emberek a különböző zsidó szervezetekből, mert van közöttük egy-két lauder. Ezek fontos találkozási pontok.

A fókuszcsoport vita során a formális oktatásról két karakterisztikus álláspont alakult ki. Az első szerint a ma létező iskolák nem alkalmasak arra, hogy kitermeljék az öntudatos zsidóság utánpótlását, „*hogy letéteményesei legyenek annak, hogy fennmaradjon Magyarországon a zsidóság*”. Ennek az álláspontnak a képviselői szerint a zsidó iskolák nem adnak elegendő zsidó tudást, vagy csak mechanikusan, nem átélhetően közvetítik a tradíciót. A fiatal generáció zsidó tudása – amennyiben van – más forrásokból származik. A zsidó iskolák tanulói a végzés után eltűnnek a zsidó közéletből. Volt olyan résztvevő, aki szerint nem is kellene ezeket az iskolákat zsidó iskolának nevezni.

A másik álláspont képviselői másképp látják a dolgot. Bár elfogadják a tradíció átadásával kapcsolatos kritikát, az iskolák társadalmi jelentőségét hangsúlyozzák: mindegyik zsidó iskolában a magyarországi átlaghoz képest számarányában több zsidó van, ami elősegíti a zsidók közötti kapcsolatokat, ezáltal csökkentheti a vegyesházasságok arányát. Ráadásul egyértelmű, hogy – bár a zsidó iskolák hallgatóinak többsége nem lesz aktív a zsidó közéletben – a vallási életben és a zsidó szervezetek tevékenységében aktív fiatal zsidók többsége a zsidó iskolákból került ki, és nagyrészt ezeknek az iskoláknak a diákjai jelennek meg a budapesti szubkulturális networkökben is

Informális zsidó oktatás

A zsidó informális oktatás sokszínű, szerteágazó, nagyon sokféle tevékenységet magában foglal: kulturális kezdeményezéseket, ifjúsági mozgalmakat, nyári táborokat, iskolán kívüli programokat, felnőttoktatási programokat, szervezett sétákat. Az interjúalanyaink által említett informális oktatási formák, illetve az azokat működtető szervezetek szinte kizárólag Budapesten jelennek meg.

A *Bálint Ház* egy olyan közösségi ház, amely otthont ad a legkülönbözőbb zsidó közösségi kezdeményezéseknek, tanfolyamoknak, ifjúsági és

idősklubnak, alkalmi programoknak, s mint ilyen, informális oktatási formáknak is.

A 10-18 éves korosztályt megcélzó *ifjúsági szervezetek* a Bnei Akiva Vallásos Cionista Ifjúsági Szervezet, a Habonim Dror Cionista Ifjúsági Szervezet, a Hanoar Hacioni és a Hasomer Hacair. A kilencvenes évek elején több – nagyrészt cionista irányultságú – ifjúsági szervezet kezdte meg működését, sokszor izraeli sljachok útmutatásai alapján. A „zsidó reneszánsz” időszakában ezek a szervezetek viszonylag sok fiatalot értek el, tagságuk megközelítette az ezer főt, majd aktivitásuk jelentősen lecsökkent. Ma összesen párszáz fő lehet vonzaskörükben. Aktivistáik jelentős része a zsidó iskolákból kerül ki, vezetőik más szervezetekben – pl. a szarvasi táborban – is tevékenykednek. A Mazsihisz támogatja az ifjúsági szervezetek többségét, ugyanakkor a viszonyuk ambivalens. Egyik, hitközségi tisztséget viselő interjúalanyunk szerint:

Mi mindent, amit tudunk, megteszünk a zsidó ifjúsági szervezetekért. Ők pedig sajátos fölfogásként a hitközséggel való szembenállásban tudják saját magukat megkülönböztetni. Mi úgy vagyunk ezzel, hogy minekutána egy zsidó társadalom van, meg egy zsidó ifjúság van, ezért ezt a zsidó ifjúságot kell támogatnunk. És örülnünk kell, hogy ilyen nagyon okos gyerekek vannak, hogy mindig elmondják, amit akarnak. Nincs is más út egyébként.

A 18 évesnél idősebb fiatalok, diákok és fiatal felnőttek szervezetei a Kidma Cionista Zsidó Diákszervezet, a Marom Konzervatív Cionista Diákszervezet és a UJS Zsidó Fiatalok Magyarországi Egyesülete. Róluk részletesebben a 4.6 részben van szó.

A *Haver alapítványt* 2002-ben alapították azzal a céllal, hogy a Magyarországon megjelenő kirekesztés és intolerancia jelenségeire keressen válaszokat. Aktivistái olyan, tanterven kívüli informális oktatási programokat dolgoztak ki, amelyeket felkínálnak az iskoláknak. A szervezet nem tesz különbséget a különféle identitású és kötődésű zsidók között – a nagyon vallásos ortodox zsidótól a kulturális zsidóig terjedő sokféleség jellemző a kuratóriumban és az operatív stábjában egyaránt. Szemléletmódjukat jól mutatja, hogy nemcsak „zsidó ügyekkel” foglalkoznak, hanem pl. igyekeznek a Haver működési mintáját

átadni a roma közösségnek, a Roma Informális Oktatási Alapítvány (Uccu) oktatási stábjának és együttműködnek a Centropával⁶ egy oktatási módszertani központ létrehozása érdekében.

A *Zsidó Tudományok Szabadegyeteme* a Chabad felnőttoktatási programja. Tizenkét éve működik, az érdeklődők elsősorban a zsidó vallással ismerkednek meg, valamint a héber nyelvvel és Izrael történetével. Az oktatás révén az érdeklődők bekerülhetnek egy aktívabb közösségi életbe.

A *Bar Micvó klub* a Chabad egyik új kezdeményezése olyan 12-13 éves zsidó fiúk és lányok számára, akik nem zsidó iskolába járnak. Tanulnak a zsidóságról, felkészülnek a bar micvóra, és az év végén elmennek Izraelbe, bar micvóra a Kotelnél.

A *Zachor alapítvány* egyik projektje a *Történelmi séták a zsidónegyedben*. Ezeket a sétákat kiképzett diákok vezetik, a résztvevők általában középiskolás diákok. Interjúznak holokauszt-túlélőkkel, holokauszttal kapcsolatos forrásokat archiválnak és dokumentálnak, holokauszt-oktatáshoz tanároknak szóló segédanyagokat készítenek és tanári képzést tartanak.⁷

A *szarvasi ifjúsági tábor* minden nyáron kéthetes turnusokban fogad 10-17 éves zsidó fiatalokat. Ez az élmény sokszor meghatározó a fiatalok számára, úgy a résztvevők, mint a madrichok (ifjúsági vezetők) esetében – így fontos szerepet játszik a zsidó identitás alakulásában.

6 A Centropa bécsi és budapesti központtal működő nonprofit szervezet, amely kreatív és innovatív technológiákat használ a zsidó múlt dokumentálására Közép- és Kelet-Európában, a volt Szovjetunió országaiban, a Balkánon és a Baltikumban.

7 Az informális oktatásban további távlatokat nyit a Los Angeles-i székhelyű *Shoah Intézet* által holokauszt-túlélőkkel felvett interjúk hozzáférhetősége. Mind az ötvenkétezer interjú elérhető Budapesten, a Közép-Európai Egyetem (CEU) könyvtárában. Elindult egy olyan munka is, melynek során oktatási anyagokat készítenek az interjúkhoz, magyar nyelvű interjúkból magyar pedagógusok szerkesztenek magyar viszonyokra adaptált tananyagokat. Ezenkívül a Holokauszt Emlékközpont 2010. szeptemberében nemzetközi holokauszt-oktató és szakértőképzést indított, ami három egymást követő éven keresztül egy-egy évig tart. Egy év alatt tizenöt résztvevőt képeznek ki, akik aztán a saját területükön viszik tovább a tanultakat.

Több interjúalanyunk kiemelte, milyen nagy hatással van Szarvas a magyar zsidó életre. A JDC Alapítvány, a Ronald S. Lauder Alapítvány és a Bálint Ház által 20 éve működtetett nyári táborozáson 10-17 éves gyerekek és fiatalok vesznek részt. A középiskoláskor vége felé járó fiataloknak szervezett madrichképzést kínálnak. Ezek a fiatalok évekig visszajárnak Szarvasra, valódi nevelő munkát végeznek. A zsidó közéletben ma aktív fiatalok túlnyomó része a szarvasi tábor egykori résztvevője, sokuknak ez jelentette az első igazi kapcsolatot a zsidósággal. A tábor egyik szervezője mondta:

Nekem óriási inspirációt jelent, azt gondolom, hogy ma Közép-Kelet-Európában, Magyarországot is beleértve, ez a tábor az egyik legelőremutatóbb dolog, mert egy átgondolt struktúrájú pozitív zsidó identitást jelenít meg. Nem is csak a táborozóknak, hanem a tizennyolctizenkilenc éves madrichok, az ifjúsági vezetők, azok úgy válnak tulajdonképpen pedagógusokká, hogy ők nem tudják, hogy azok. És nem tudják, hogy ők éppen egy iszonyatos fejlődésen mentek keresztül. A módszereink annyira nem formálisak, és annyira élményszerűek, hogy az fantasztikus. Óriási élmény látni, hogy összejön egy csapatnyi huszoneves innen-onnan-amonnan a régióból. Novemberben tartunk egy szemináriumot, ahol kiválasztjuk a következő évi témát. Erre jönnek a fiatalok Szerbiából, Bulgáriából, Romániából, satöbbi. Egy jó fél napos brain storming után leszűkítjük az ötleteket. Valódi oktatási módszertan tehát, ami legyűrűzik a táborozókhoz.

Egy egykori táborozó, az egyik mai, fontos zsidó civil kezdeményezés aktivistája mondja:

A szarvasi táborban nagyon fontos zsidó élményekben volt részünk, akár tanulás, akár közösségi téren. ... (A)zt gondolom, hogy abszolút meghatározó szerepe van. Ma a Haverban dolgozó harminc önkéntes oktató közül és a kuratóriumi tagok közül többen erősen kapcsolódnak Szarvashoz. Az oktatók nyolcvan százaléka leginkább Szarvason tanulta meg, mi az informális oktatás, a zsidó kultúra, történelem, nyilván nem kizárólag.

Ezzel nem mindenki ért egyet. Egy a tradicionális zsidóság szempontjából megfogalmazott kritikus vélemény szerint:

Ha az a kérdés, hogy a szarvasi táborban felnőtt fiatalokban sikerült-e kialakítani egy olyan típusú elkötelezettséget, hogy nekünk kell eltartani Szarvast, mert a mienk, akkor nem. Sikerült-e akár csak a madrich, tehát az ifjvezető rétegből kinevelni egy olyan réteget, akik elkötelezettek tudás és zsidóság, zsidó hagyomány, legalább az ismerete – tehát nem a gyakorlása, de az ismerete iránt –, akkor a válaszom még mindig az, hogy nem. De mégis azt gondolom, hogy abban viszont, hogy a zsidóság alapvetően egy pozitív élmény legyen, és ne a holokauszt legyen a fő identitása, hanem Izrael, hanem Szarvas, hanem a többi zsidó, hanem akár a közös élmények, és legyen bennük valami erős kötődés a zsidó közösséghez – akkor viszont sikeresek.

A fókuszcsoport vita során arra mutattak rá a résztvevők, hogy az informális oktatás nem a zsidó iskolák egykori diákjait vonzza elsősorban, hanem olyan fiatalokat, akik nemrég kezdtek el érdeklődni a zsidóság iránt, keresik identitásukat, és egy olyan helyet szeretnének találni, ahol minél többet és minél kevésbé formális körülmények között tanulhatnak a zsidóságról. Azok az informális oktatási helyek tudnak hatást elérni, ahol „zsidóul tanulni” tanítják meg a résztvevőket.

Az informális oktatás fejlődésének legnagyobb akadálya a fókuszcsoport résztvevői szerint az infrastruktúra hiánya. A civil szervezetek képviselői, illetve azok az interjúalanyaink, akik ilyen szervezetekkel kapcsolatban állnak, valamennyien jelezték, hogy a pályázatok nagyrésze, amelyekre ezek a szervezetek tevékenységük jórészét felépítik, nem fedez infrastrukturális és dologi költségeket. Ez a nagyobb szervezeteknek nem jelent gondot, a kisebbek működését viszont nagyban hátráltatja, és sokszor arra kényszeríti őket, hogy ezeket a költségeket a pályázatokban elbújtassák. A tisztán projekt-finanszírozás pozitív oldala, hogy elősegíti a szervezetek közötti szorosabb együttműködést, hátulütője viszont, hogy a kreatív és innovatív kis szervezetek hátrányba kerülnek. További gondként jelezték, hogy egy-egy jól sikerült projekt folytatását nehéz kivitelezni, mert a pályázatok többnyire az új projekteket részesítik előnyben a már futó projektek fenntartásával szemben.

4.3 Zsidó kultúra

A zsidó kultúra terén a Mazsihisz és tőle független szervezetek is aktívak. A Mazsihisz saját kezdeményezésként szervezi a Zsidó nyári fesztivált, ami széleskörű promócióval és elsősorban zenei programokkal várja az érdeklődőket. A fesztivál minden bizonnyal nagyszámú nem zsidó érdeklődőt is mozgósít. A Zsidó Múzeum fenntartása, és az ott rendezett ideiglenes kiállítások is a Mazsihisz kulturális tevékenységének részei. Ezen kívül a Mazsihisz támogat különböző kezdeményezéseket, illetve szervezeteket, amelyek kulturális programok támogatására pályáznak a hitközségi alapítványok valamelyikénél. Interjúalanyaink szerint az ilyen célra fordított hitközségi hozzájárulások összege alacsony, és a pályázók gyakran kritizálják a döntési szempontok és mechanizmusok átláthatatlanságát. A zsidó kultúra ügyét legnagyobbbrészt a Mazsihisztől független szervezetek tekintik magukénak.

Ezen szervezetek közül a legnagyobb a Magyar Zsidó Kulturális Egyesület, a Mazsike. A Mazsike 1988-ban alakult, és a rendszerváltozás kori zsidó reneszánsz egyik legfontosabb intézménye volt. Létszáma eleinte több ezer főt tett ki, a regisztrált tagok ma ennek töredékét adják. Honlapjuk egyfajta információs bázisként működik – egyaránt helyet kapnak a legkülönbözőbb zsidó vonatkozású programok, tanulmányok, híradások a zsidó kulturális élet mindennapjairól, az aktuális rendezvényekről, közösségi eseményekről, illetve közérdekű információk. Rendszeresen szerveznek zsidó programsorozatokat vidéki városokban, sétákat a budapesti zsidónegyedben vagy temetőikben. Ezek a programok igyekeznek zsidókat és nem zsidókat is megszólítani, a fókuszcsoporthoz tartozó résztvevői szerint sikeresen, bár egyik interjúalanyunk szerint a zsidó kultúra iránt csak zsidók érdeklődnek. A kérdés itt nyilván az, hogy mit is tekintenek az eltérő álláspontot képviselők zsidó kultúrának.

Nagyon erős határt érzek a magyar kultúrában a zsidó kultúra körül, Magyarországon nagyon-nagyon hiányzik az a fajta mentalitás, ami, mondjuk, Nyugat-Európában, de leginkább az Egyesült Államokban érezhető, hogy a zsidó kultúra érdekes, valamitől izgalmas másoknak is. Itt nagyon erős határok vannak, érezhető egyfajta sértettség és mártír-kultúra, zsidók járnak zsidó rendezvényekre. Nyilván a zsidók

járnak más magas kulturális rendezvényekre is, de az átlag magyar kultúrafogyasztó nem biztos, hogy egy zsidó irodalmi vagy hasonló típusú rendezvényre eljön.

A Mazsike hozta létre a zsidó kultúra egyik legfontosabb orgánumát, a Szombat kulturális és politikai folyóiratot, amelynek első száma 1989-ben jelent meg. Évente tíz száma jelenik meg nyomtatásban, havonta megközelítőleg ezer példányban. A költségek nagyrészt külföldi pályázati forrásokból fedezik. Ezenkívül működtetnek egy website-ot, ami naponta frissül hírekkel, lapszemlékkel, hetente kétszer cikkekkel. A lap az utóbbi időben bővítette a profilját, nem csak zsidó témákkal foglalkozik. Felmérésük szerint a nyomtatott lapot általában többdiplomás vagy diplomás, idősebb generációhoz tartozó középosztálybeliek és első-középosztálybeliek olvassák. A webes változat megjelenésével feltételezhetően több olvasójuk van a fiatalabb generációból, de erre vonatkozóan nincs felmérés.

Bár a folyóirat máig az egyik legfontosabb zsidó orgánum, szerkesztői pesszimistán ítélik meg az elmúlt időszak fejleményeit és a jövő kilátásait.

1989-90-től volt egy felívelő szakasz, amikor kuriózum volt a zsidó kultúra, mint minden olyan kezdeményezés, ami épp tabu volt a diktatúra idején. Akkor nagy közönség volt, nagy remények voltak a szervezők, zsidó kultúrmunkások részéről. Sokan jártak a rendezvényekre, relatíve magas példányszámot lehetett – a mostanihoz képest – eladni, előfizettetni, többre is nyomták, így alacsonyabbak voltak a költségek. A szervezethez gyengébb volt, tehát nagyobb szerepet kapott az önkéntes munka. Idővel viszont ahhoz, hogy egy rendszeresen, időben megjelenő újság legyen például, hogy oda is érjen az előfizetőhöz, rendszeresen elérhető legyen az érdeklődők számára, kellett valamiféle formalizáltság. '93-94-re kialakult egy viszonylag fix stáb, fizetések, alacsony, de fizetett honoráriumok. És akkor, a kilencvenes évek közepétől kezdve, elindult egy hanyatlás, az egész zsidó kulturális életben, ami máig tart. Ennek oka egyrészt az antiszemitizmus, másrészt a zsidó téma átpolitizálódása – az egész közéletben a zsidóságnak a politika centrumába kerülése, mint téma, szerintem nagyon negatívan hatott vissza az egész zsidó kulturális reneszánszra. '93-94-től elkezdett

lanyhulni az érdeklődés, erősebben jelentkeztek a mindennapos működés problémái.

A Szombat folyóirat hatása ugyanakkor messze túlmutat az újság és a website körén. A zsidó témákat illetően stílusa kicsit provokatív, önreflexióra ösztönöz, igyekszik szembemenni a mainstreammel és hozzányúl a tabukhoz. A Szombat évente négy-hat rendezvényt szervez: vitaesteket, irodalmi esteket, konferenciákat. A konferenciákon elhangzott előadásokból könyveket állítottak össze és adtak ki. Egy-egy téma köré szerveznek eseményeket, többféle művészeti ágbán: indult zsidó költőkről szóló sorozat, Zsidó sorsok magyar filmen címmel vetítéssorozatot és konferenciát szerveztek, ugyanígy Zsidó sorsok magyar színpadon címmel áttekintették a zsidó témát a színháztörténetben. Részt vettek képzőművészeti konferencián, ami ugyancsak a zsidó motívumokat kereste magyar képzőművészetben. Nemrég indítottak egy irodalmi szemináriumot, Van-e modern zsidó irodalom? címmel. Ez egy a résztvevők számára ingyenes szeminárium, a helyszínt a Bálint Ház biztosítja, a finanszírozást a Pincus alapítványtól nyert pályázat. Interjúalanyaink beszámolója szerint:

Nagyon sokrétű a közönség, diplomás idősebb emberek, tanárok. Vannak teljesen más közezből jövő idősebbek is, megjelenik a középgeneráció, aki nem feltétlenül diplomás, és vannak fiatal PHD hallgatók, és van néhány egyetemista is.

Ezt az irodalomkurzust zsidó közegben hirdették meg, zsidó tematikával, és valami hihetetlen erős érdeklődés volt a program iránt. Volt, hogy hatvanan jelentkeztek, és a buszsofőrtől a nyugdíjas pszichológusig mindenféle szakma képviseltette magát. Tehát az embereket egyszerűen érdekli. Fiatalok is vannak, több idős. De ami ebben fontos, hogy van egy befogadó közeg, akik bemennek a programokra, hogyha megfelelő téma van.

Mindennek ellenére, akik a zsidó kultúra és a zsidó vallási-kulturális hagyomány között szoros kapcsolatot látnak, meglehetősen kritikusak:

Nagyon kevés zsidó témájú mű születik. Kevés olyan alkotót ismerünk, aki tudatosan építkezne a zsidó kultúrából, és ez a műveiben megjelenne. Ahhoz, hogy trendibbé váljon a zsidó kultúra,

láthatóbbá kellene válnia, ehhez pedig az kell, hogy létrejöhessenek projektek, és eljussanak a közönséghez. A kihívás ugyanaz, mint tizenöt éve, hogy a magyar zsidó közönségből teremtsünk közösséget. Tehát ne passzív befogadók legyenek, hanem aktív, tudatos kultúrafogyasztók és aktív támogatók – ami itt nagyon nem jellemző.

A magyarországi zsidó kulturális élet erősítésére különböző erőfeszítések történnek. Vannak szervezetek, amelyek kiegészítő tevékenységként szerveznek kulturális programot, mintegy reagálva saját közönségük kulturális igényeire. Ilyen például a Lauder Iskola Music Clubja (amelyről máshol már volt szó) vagy kéthetente tartott olvasóköre.

Az ilyen típusú kezdeményezések nagy előnye, hogy egy meglévő szervezeti infrastruktúrát használnak és a felmerülő igényekre közvetlenül és gyorsan reagálnak, nem kell a közönségcsalogatásra nagy erőket mozgósítani. Interjúalanyaink szerint jóval nehezebb kulturális tevékenységet folytatni, ha nem áll rendelkezésre ez az infrastruktúra, nem beszélve arról az ellenérzésről, amit sokan táplálnak egy kifejezetten zsidó szervezethez való csatlakozással szemben.

Sok olyan ember van, akik nem akarnak vallásilag kapcsolódni a szervezetekhez, és nincs nagyon mód máshogy kapcsolódni. Hiszen a hit-köztség az a hit-köztség, tehát nem nagyon lehet ezekhez a szervezetekhez kulturális módon kapcsolódni. A kulturális szervezetek is valahogy túl zsidók, vagy túl zártak ezeknek az embereknek. De közben én a különböző tevékenységeim során azt látom, hogy mégis van valamiféle közösségi meg kulturális igényük ezeknek az embereknek. Tehát, hogyha egy új dolog merül föl, akkor esetleg abba – ha csak rövid időre is – szívesen kapcsolódnak. Tehát van egy elég széles réteg, amelyik még megszólítható és megszólítandó. Nem biztos, hogy pontosan meg tudom mondani, hogy hogyan. De az is biztos, hogy a hagyományos intézmények nem nagyon jól tudják megszólítani őket.

A zsidó kulturális életben új irányt jelentenek a Marom zsidó ifjúsági szervezet kezdeményezései, amelyek a fiatalokat szólítják meg. A Marom Klub Egyesület olyan nonprofit kulturális szervezet, amely fiatalok kezdeményezésére alakult. Célja a zsidó kultúra és a hagyományok felfedezése,

újraértelmezése és aktualizálása, a tolerancia, nyitottság, egyenjogúság, előítélet-mentesség és kulturális sokszínűség jegyében. Működtetnek egy alternatív szórakozóhelyet is, jellegzetesen zsidó programkínálattal (Sirály). Szerveznek koncerteket, előadásokat, filmvetítéseket, kerekasztal-beszélgetéseket, workshopokat.

Az egyik legnépszerűbb általuk szervezett rendezvény a Bánki-tó fesztivál. Ez a Budapesttől 60 kilométernyire lévő kis tónál szervezett, több napos rendezvény nem zsidó, hanem kisebbségi eseményként határozza meg magát, programja a multikulturalitás, amelyben a zsidóság egy a lehetőségek közül. Interjúalanyaink között volt olyan, akinek kifejezetten idegennek tűnik ez a fajta „fesztiválzsidóság”, amelyben nem tud semmiféle specifikusan zsidó tartalmat felfedezni. Kétségtelen ugyanakkor, hogy egy ilyen rendezvény erősen nyitott, befogadó jellege egyfajta hídverésként is értelmezhető a többségi társadalomhoz. Nem véletlen, hogy az ilyen típusú kezdeményezések a fiatalabb generációtól indulnak, akiknek zsidó identitása már elsősorban nem a holokauszt, hanem a multikulturalizmus fogalmaival definiált pozitív önazonosság köré szerveződik.

A Limmud, a brit zsidó közösségben indult kulturális és oktatási kezdeményezés is elért Magyarországra. A Limmud, amely nyitott a zsidóság minden árnyalata iránt, évente egy hétvégi rendezvényt tart. Ezen a legkülönfélébb zsidó témákban lehet tájékozódni. A Limmud teljes mértékben önfenntartó, és kulturális jellege mellett önmeghatározásában nagy hangsúllyal szerepel a közösségépítés.

A Limmud sikerének oka – mondta fókuszcsoport egyik résztvevője -, hogy sikerült valami olyat adni az embereknek, hogy úgy érezhetik: akit a zsidóság érdekel, az itt bármi ezzel kapcsolatosat csinálhat. Mert nincs kizárva senki. Tehát, ez a zsidó önmegvalósítás, ez bármilyen formában működhet. ... Nagyon plurális a Limmud. Tehát oda mindenki jöhet, aki akar. Mindenki nagyon toleráns egymás iránt, és viszonylag transzparens az egésznek a működése.

A zsidó kultúrával kapcsolatosan a fókuszcsoport résztvevői leszögezték, hogy igazán sikeres kulturális tevékenység inkább a tömegkultúra, mint a magas kultúra területén lehetséges. Ennek

a tevékenységnek a terepét azok a terek és laza hálózatok jelentik, amelyet többen „híg” zsidó identitású közegként – „fesztiválzsidóságként”, „buli-zsidóságként” – jellemeztek. Ezeknek a kulturális kezdeményezéseknek a sikerében nagy szerepet játszik, hogy jól használják az új médiumokat – pl. a Judapest -, és nagyrészt a spontaneitásra építenek. A vita során – szemben az idézett, pesszimista helyzetértékeléssel – az is elhangzott, hogy a nem zsidó társadalom is élénk érdeklődést mutat zsidó kulturális témák iránt, így nem zsidó források is rendelkezésre állnak zsidó kulturális események támogatására. A jövőt illetően többen javasolták, hogy Budapesten is kellene olyan nagyszabású zsidó kulturális fesztivált rendezni, mint Krakóban és Prágában, sőt, egy esetleges budapesti fesztivál az ottaniaknál sokkal színesebb és autentikusabb lehetne, hiszen a város lakosságának 4-5 százaléka ma is zsidó.

4.4 Zsidó tudományok

Bár Magyarországon több egyetemen is oktatnak és kutatnak a zsidó vallással és történelemmel kapcsolatos tárgyakat, a zsidó intézményrendszeren belül egyetemi szintű zsidó oktatás az Országos Rabbiképző Zsidó Egyetemen folyik. Ez az intézmény 133 éves múltra tekinthet vissza. A rendszerváltás óta a Mazsihisz fenntartásában működik, 200-250 hallgató tanul különböző szakokon: rabbiképző, rabbihelyettes-képző, liturgika, kántor és kántorhelyettes képző, szociális munkás, judaisztika és művelődésszervező szakokon. Miután Magyarországon az egyetemek saját fenntartásuk költségeit a hallgatók után kapott állami fejkvótából teremtik elő, az egyetem a hallgatói létszám maximalizálásában érdekelt, ez pedig a képzés minőségének a rovására mehet. Ilyen értelemben a Rabbiképző ugyanazokkal a nehézségekkel küzd, mint a magyar egyetemek többsége, azzal a nehezítéssel, hogy a Rabbiképzőt majdnem kizárólag csak zsidó identitású diákok választják. Elmondható, hogy a hallgatók többsége valamilyen módon korábban már kapcsolatba került a formális zsidó oktatással vagy zsidó ifjúsági szervezetekkel:

Azt lehet mondani, hogy mégiscsak volt az elmúlt húsz év oktató-nevelő-kulturális tevékenységének valamilyen hatása, hogy az illetőkben valamilyen zsidó érzést fölkelített. Ezekről a hallgatókról el lehet mondani, hogy tényleg zsidó intézménybe

akarnak jönni. Van valamiféle zsidó érdeklődésük a diplomaszerezésen túl.

Az intézményben folyó oktatás és kutatás színvonalát a megkérdezettjeink nagy többsége súlyos kritikával illette – köztük az intézményben tevékenykedők is.

Maga az intézmény megpróbálja a régi színvonalának a töredékét fönntartani, de az oktatás már réges-régen a középiskola színvonalára süllyedt egyébként. Annak ellenére, hogy vannak a közvélekedés szemében jeles professzorok, akik messze a zsidó körökön túl ismertek, tudomásul kell vennünk, hogy a professzorok nagy generációja kihalt. Egyáltalán az életkörülmények annyira megváltoztak, hogy azokat a tudományos teljesítményeket nagyon nehéz lenne megismételni. Egészen más korban élünk általában is, magyar zsidó vonatkozásban is. És nekünk tulajdonképpen az elsődleges feladatunk az, hogy nálunk nagyobb tudású diákokat neveljünk. Na most a probléma az az, hogy – és ezt látom a rabbiképző legnagyobb problémájának – a nyelvi ismeretek nem elegendők.

Nagyon nehéz korszerű szakirodalmat számonkérni a hallgatóktól, mert legfeljebb angolul olvasnak, így mindaz, ami nincs angolra vagy magyarra lefordítva, nem használható az oktatásban.

Ami nincs angolra lefordítva, az nem létezik. Vonatkozik ez a héberre is. Itt teljes egészében arra vagyunk ráutalva, hogy száz hallgató közül egy, vagy kettő tényleg beszél héberül, egy, vagy kettő tényleg beszél két-három nyelvet. ... De olyan diákkal, aki Magyarországon, magyar iskolában tanult volna héberül, beleértem a saját anyaintézményemet, azt kell mondanom, hogy nem találkoztam. 1945 előtt természetes volt, hogy aki rabbinak készült, ismert vagy tizenkét nyelvet – a jiddist, hébert, arameust, nemzetiségi nyelvet, magyart, a rabbiképző felső gimnáziumában megtanult görögül és latinul, a rabbiképzőben az előadások németül folytak, mellette megtanult angolul, franciául, olaszul és arabul. És ez csak a tradíció megszakadása. Mindig úgy szoktam mondani, hogy a magyar zsidók hozzáhülyültek a környezetükhöz. Ugyanolyan nyelvtudással, ugyanolyan készségekkel rendelkeznek, mint tágabb környezetük, és ez nem túlzottan dicséretes... És amennyiben nincs

meg a megfelelő hajtóerő, hogy nekem különbnek kell lennem a környezetemnél, háromszor annyit kell teljesítenem, mint annak bármelyik tagja, az előbb-utóbb megnyilvánul akár nyelvtudásban, akár szakmai képességekben. Ez tulajdonképpen Magyarország dicséretére válik. Megengedte, hogy a többségi társadalomhoz hasonlóvá váljanak a magyar zsidók – nem biztos, hogy ez egy pozitívum.

A nyelvtudás hiányosságait jól segíthetnék olyan programok, melyek során a diákok pár hónapot tölthetnének Izraelben, de nem együtt, csoportban, hanem külön-külön, olyan tevékenységeket végezve, aminek révén valós, használható nyelvtudásra tennének szert.

A Rabbiképző működését kívülről szemlélők között még keményebb kritika jelent meg, még olyan vélemény is megfogalmazódott, a rendszerváltás után jobb lett volna bezárni.

Nem gondolom, hogy ott említésre méltó munka folya. Vannak olyan esetek, amikor az ember őszintén sajnálja, hogy egy bizonyos intézmény nem maradt meg a múlt dicső elemeként. Nem gondolom, hogy mindenáron meg kell tartani minden zsidó intézményt, vannak bezárára megérettek is. Nehezen látom, hogy miért érné meg 'A' kategóriás értelmiségieknek ma Magyarországon zsidó tudománnyal foglalkozni, elég sötéten látom ma Magyarországon a Jewish studies jövőjét. Akit ez érdekel, az elmegy valahova külföldre, vannak jó programok.

Egyik interjúalanyunk, aki maga is az országban működő egyik zsidó-tudományok programban oktat, valamennyi hasonló programmal kapcsolatos kételyeit és a jelen helyzetből való kiútról szóló nézeteit fogalmazta meg a következőképpen:

Ma Magyarországon nehezen tudom elképzelni, hogy nemzetközi szintű zsidó tudós az itteni képzésből kikerüljön. Ha valakinek lenne erre a célra egy-másfél millió dollárja, ki lehetne választani tíz rendkívül tehetséges zsidó fiatait, különböző területeken tehetségeseket, és még mielőtt bármilyen magyarországi zsidó oktatási intézménybe beteszik a lábukat, elküldeni őket nagyon magas ösztöndíjakkal, megélhetési ösztöndíjakkal Izraelbe, Amerikába, Dél-Amerikába az ottani zsidó intézményekbe,

Angliába, ott képezni őket és onnan visszahozni őket, állást biztosítani nekik, akkor lenne Magyarországon Jewish studies. A jelenlegi gazdasági helyzetben ennek az esélye nem nulla, hanem mínusz, úgyhogy Magyarországon a Rabbiképzőt valószínűleg meg kell tartani, mert a Mazsihisznek a létét igazolja. Az ELTÉ-n működő hebraisztika szak egy létező koncepció, lehet szeretni vagy nem szeretni, nem látom, hogy mi fog ebből kinőni, lehet, hogy magyarországi zsidó történelemkutatás, magyarországi zsidó irodalomkutatás, nagyon partikuláris, nemzetközi szinten nagyon jelentéktelen területek, ezek talán tudnak itt még fennmaradni.

A fókuszcsoport beszélgetés valamennyi résztvevője egyetértett abban, hogy a zsidó felsőoktatás színvonala – azaz a Rabbiképző és Zsidó Egyetem oktatási színvonala – rendkívül gyenge. A jövőre nézve azt tartanák fontosnak, hogy az ORZSE átlátható akkreditációs követelményeknek megfelelően működjön. Felróták, hogy az intézménynek gyakorlatilag nincsenek nemzetközi kapcsolatai, aminek legfőbb okát abban látták, hogy az intézmény a Mazsihisz intézménye, és annak közvetlen irányítása alatt áll, semmiféle érdemi autonómiával nem rendelkezik.

4.5 A zsidó örökség védelme

A magyarországi zsidó örökség magában foglalja az épített örökséget – a zsidónegyedet Budapesten, a zsinagógákat és imaházakat; a temetőket szerte az országban; a tárgyi emlékeket és írásos dokumentumokat. A két legnagyobb intézmény, amelyek feladata az örökségvédelem, a Mazsihisz fennhatósága alatt működik. Ezek a Zsidó Múzeum és a Zsidó Levéltár.

A magyarországi zsidó temetők száma 1.500-3.000 között van. A temetők túlnyomórészt olyan településeken találhatóak, ahol nem maradt meg a helyi zsidó közösség, így a temetők gondozása a Mazsihiszre hárul. A temetők gondozása (kaszáltatás) nagy költségekkel jár, az egyszerű fenntartásnak viszont nincs érzékelhető hatása a magyarországi zsidó közösség életére. A temetők rendben tartása és megőrzése a zsidó közösség vallási kötelessége, ugyanakkor azoknak a leszármazottai, akik ezekben a temetőkben nyugszanak, feltehetően részben külföldön élnek. A temetők fenntartásának fontossága egy specifikusan zsidó szempont, amit a világi gondolkodásban nehéz érvényesíteni – állami

forrás nagyon nehezen mozgósítható erre a célra. Egyik interjúalanyunk, egy hitközségi tisztségviselő erről a következőket mondta:

A Mazsihisznek az egyik legnagyobb ráfordítást igénylő területe a felhagyott zsidótemetőknek az ügye. Ez is valami elképesztő teher. Ez fölfoghatatlan mennyiségű pénz. Ha arról beszélünk, hogy egy alapnak mit lenne érdemes támogatni, akkor ez nagyon jó példa. Persze én értem, hogy a legjobb a jövőbe beruházni... de az a helyzet, hogy az elől sem zárkozhat el szerintem senki, hogy itt nyugszanak az ősei sokszor egyébként azoknak, akik Londonban élnek meg Amerikában. Amit mi tudunk, megteszünk, minimális állami forrást kapunk erre. Mert mindenkinek nagyon nehéz azt elmagyarázni, hogy a temetőket fenn kell tartani.

A zsidó örökség problémáival foglalkozó szakember szerint vannak más lehetőségek is:

Azt gondolom, hogy ez részben nem pénzkérdés, hanem szervezés kérdése, illetve annak a kérdése, ki vállalja fel a gazda szerepét. Azért gondolom, hogy ez egy nagyon életképes dolog, merthogy a sétáinkon most már a temetőkben – olyan két éve vannak ezek a séták, mondjuk, évente négyszer-ötször van minden temetőben – legalább harminc, de inkább ötven-hatvan ember ott van, és döbbenettel látják, hogy hogy néznek ki ezek a temetők, nagyon meg vannak lepődve, és teljesen szívügyüknek tekintik a nem zsidók is, a budapestiek. Tehát érdeklődés meg figyelem van erre.

A magyarországi zsidóság körében azonban megfogalmazódik olyan vélemény is, miszerint az anyagi forrásokból többet kellene az oktatás-nevelésre áldozni, akár a temetőfenntartás rovására is.

A szarvasi táborban való részvételt ingyenessé kéne tenni. Erre kellene azokat a pénzeket rááldozni, amit adott esetben egy temető felújítására rászánnak. Nem azért, mert a temetőt nem kéne felújítani, hanem mert az élő emberek fontosabbak, mint a halottak. A halottak tudnak várni öt évet. Az élő emberek nem.

Vannak olyan kezdeményezések, melyek során egy iskola, civil szervezet vagy akár egy informális társaság felvállalja egy-egy temető rendbe

hozását, megtisztítását, adott esetben a sírkövek számbavételét, a feliratok dokumentálását. Ez informális oktatási formaként kiválóan működhet, hiszen fiataloknak, iskolásoknak segíthet saját zsidó identitásuk formálásában.

Szimbolikus élmény volt számomra egy pár éve, amikor a tokaji zsidó temetőben jártam egy vízitúra kapcsán, véletlenül, ami egy kicsi szigeten van. ... Áthajóztunk oda, és azt láttam, hogy ott sátoroznak zsidó fiatalok, és teljesen önkéntes alapon újítják föl a zsidó temetőt. Nyugat-európai zsidó fiatalok. Ugyanakkor persze tudom, hogy van magyarországi kezdeményezés is. De, ha jól tudom, akkor ezek is gerillaakciók, tehát kvázi nulla támogatásból, teljesen önkéntes alapon szerveződnek, és a Mazsihisz szinte egyáltalán nem támogatja ezeket a dolgokat.

Sok egykori zsidó templom és más, régen zsidó közösségi tulajdonban és használatban álló történelmi épület nincs már a zsidó közösség tulajdonában. Megoszlanak a vélemények arról, hogy mi legyen ezekhez a mai közösség viszonya.

Vannak kezdeményezések egy-egy zsinagóga megmentésére. De hát a temetők vannak leginkább veszélyben. Mert ha egy jó állapotú zsinagóga megmaradt és nem rombolták le a diktatúra idején ... ahol megmaradt, ott értéknek tekintik, és kultúrbáz, technika háza, koncertterem, ilyesmi lesz belőle. Ennek többféle értelmezése lehetséges, lehet helyeselni, kulturális szempontból. Aki egy épület zsidó vonatkozását tartja fontosnak, annak, hogy ha kiviszik a Tórát belőle, akkor az már nem zsinagóga. Csináljanak vele, amit akarnak! Dehát nyilván vannak olyan esztétikai értéket képező objektumok vidéken, zsinagógák, meg sírkövek, különös sírkövek, amiket igenis meg kéne óvni. Különösen a temető, aminek szakrális jelentősége van, hogy azokat az idők végéig meg kell őrizni.

A tárgyi emlékek védelmében más szempontok érvényesülnek az olyan dokumentumok esetében, amelyek adott esetben alkalmasak lehetnek kárpótlási igények alátámasztására bizonyítására. Az utóbbi időben szintén nagyobb figyelem összpontosul a növekvő piaci értéket képviselő judaikákra. Általában világszerte megfigyelhető egyfajta erősödő érdeklődés a levéltárak iránt, a budapesti Zsidó Levéltár esetében is ez a trend érvényesül.

A levéltárban az utóbbi években nagy fejlesztések zajlottak le, a korábbi áttekinthetetlen viszonyok megszűnőben vannak. Az új fejlesztéseknek köszönhetően a Levéltár nyit a közösség felé, látogatható teret hoz létre és szakemberekkel segíti nemcsak a tudományos kutatók, hanem az érdeklődők eligazodását is. Egy levéltári szakember a következőképpen fogalmazott:

Én csak a nyilvános levéltárban hiszek, azt gondolom, hogy amit más nem lát, csak én, az nincs. Ezért el kell érni, hogy minden legyen nagyon publikus és minden pörögjön. Ez egyébként újdonságszámba megy a múzeumok meg a közgyűjtemények világában, tehát le kell számolnunk a levéltár megközelíthetlenségével. Én nagyon szeretek dicsekedni az iratainkkal, tehát mindenkinek megmutatni, hogy milyen szépségek vannak itt, mert ez így jó. Ezért is digitalizálunk sok mindent, és közzéteszünk minél több anyagot, hogy ez a hely ne legyen többé titkos.

Ennek a törekvésnek a folyományaként a Judaica Europeana digitalizálási projekt során a digitalizált anyagot hozzáférhetővé teszik, a projekt része a disszemináció is. Elkezdődött oktatási programok kidolgozása a levéltári anyagokra építve. A Levéltár indított egy honlapot Flódní címmel, ahol igyekeznek megjeleníteni minden zsidó témát, ami érdeklődésre tarthat számot: történelem, kultúra, budapesti zsidóság, közösség, ünnepek.

Flódní – minden, ami zsidó. Nagyon sokrétű, sok rétege van, de együtt finom. Amivel tényleg azt igyekszünk bemutatni, hogy itt abban, hogy Budapest olyan Budapest, amilyen, abban óriási szerepe volt a zsidóknak. Persze, a hatvanas évektől ezt gyakorlatilag kiradírozták a mi emlékezetünkéből, vagy inkább a társadalom emlékezetéből. De nekünk nem szabadna hagyni, hogy ez húsz évvel a rendszerváltás után még mindig ennyire ki legyen radírozva. Tehát valahogy nagyon finoman, de vissza kéne hozni.

Fontos feladat a megszűnt közösségek iratainak az összegyűjtése. Felmerül ugyanakkor, hogy a zsidó közösség archivális öröksége nemcsak a magyarországi zsidóké, hanem közös nemzeti vagyon. Nem védi azonban a magyar Kulturális Örökségvédelmi Hivatal vagy a műemlékvédelem, hanem – interjúalanyunk szerint – gyakorlatilag az egyes hitközségekre van bízva, mi történik a náluk található tárgyi örökséggel és iratokkal.

Ez a tevékenység azonban még szervezetlen, a helyi hitközségeket nem nagyon érdekli a tárgyi kultúra megőrzése, nagy a szakemberhiány, és az ilyen munka anyagi fedezete sem biztosított. Ugyanakkor van optimistább vélemény is – mégpedig a hitközségen belülről:

Budapesten kívül sikerült az elmúlt húsz évben megakadályoznunk, hogy tovább folytatódjon a zsidó tárgyi emlékek továbbpusztulása. Talán egy olyan helyünk van, a sátorlajújhelyi, ahol nem sikerült igazából eredményt elérnünk. A többi esetben, ami említésre méltó zsidó műemlék, azt nem engedjük tönkremenni, illetőleg nem engedjük, hogy tönkretegyék. Budapesten is túlnyomórészt ezt a célt, azt hiszem, sikerült elérnünk.

Ugyanez az interjúalanyunk másként vélekedik a pesti zsidónegyed sorsáról:

A zsidónegyed sorsa egy egészen másik történet, erősen kudarcos történet. 2007-2008-ra jutottunk el odáig, hogy sikerült valamilyen határozott föllépést kialakítani, és megállítani a zsidónegyed rombolását. Korábban a Mazsihisz finoman szólva közömbös volt ezzel kapcsolatban.

A leglátványosabb események a zsidó tárgyi örökség védelmével kapcsolatosan a budapesti zsidó negyed megóvása körül zajlottak. Ez a belvárosi negyed az ingatlanspekuláció célpontjává vált. Ezért a homogén, történelmi épületegyüttest a megsemmisülés fenyegeti. A negyed egyrészt gyönyörű és önmagukban építészeti értéket képviselő szecessziós és eklektikus házakból áll, másrészt építészeti szempontból jellegtelen házak is részét képezik, amelyek azonban részei az európai szinten egyedülálló módon egyben megmaradt, organikus beépítettségű városrésznek.

A budapesti zsidónegyed védelmét egy civil kezdeményezés vállalta fel, az Óvás! Egyesület. A zsidó intézményrendszerrel független egyesület működése a 2000-es évek elején indult, amikor egyértelművé vált, hogy rövid távú politikai és gazdasági érdekek érvényesítése miatt a budapesti és kerületi önkormányzatok nem támasztanak akadályokat azelőtt, hogy nyereséggel kecsegtető ingatlanfejlesztési terveiknek áldozatul essen a pesti zsidónegyed. Az egyesület a negyed házainak lebontását részben civil akciókkal, részben nemzetközi nyomásgyakorlással igyekszik

megakadályozni, illetve komoly szakértői gárdát felvonultatva alternatívákat dolgoz ki a szanálásra és modernizálásra. Az Óvás! Egyesületet a tagok nem főfoglalkozásként, hanem szabadidejükben működtetik, önkéntesek bevonásával. Az Óvás! Egyesület tevékenysége kezdettől fogva több szálon fut: egy-egy konkrét ház védelmében demonstrációkat szerveznek, a jogi szabályozás megváltoztatása és a műemlékvédelmi biztosítás előmozdítása érdekében tárgyalásokat folytatnak – ezen a téren sikernek számít, hogy a negyedre vonatkozó ideiglenes területi védelmet vívtak ki. Az Óvás! többször vállalt nyílt konfliktust a Mazsihisszel, amikor kiderült, hogy a Mazsihisz állásfoglalásai, illetve annak egyes tisztségviselői is felelősek a negyedben zajló folyamatokért. Az egyesület anyagi forrásai rendkívül szűkösek, állandóan a megszűnés veszélye fenyegeti. A tevékenységével szemben hangoztatott kifogások egyike, hogy az úgynevezett pesti zsidónegyedet ma már nem feltétlenül zsidók lakják, ezért elveszítette zsidó jellegét. Gyakran elhangzik az is, hogy az ott lakók érdekeivel nem egyezik az Óvás! képviselte megközelítés.

A fókuszcsoporthoz vita során jellegzetes vélemények jelentek meg a zsidó örökséggel kapcsolatban. Az alapvető kérdés, hogy a zsidó örökségvédelem mely területe élvezzen prioritást, tekintetbe véve a következő nemzedékek érdekeit. Több résztvevő szerint az eddiginél sokkal jobban kellene hasznosítani az örökséget a közösség építésére és az identitás erősítésére. Elsősorban a formális és informális oktatásban kellene jobban kihasználni a meglévő tárgyi örökséget. Ezen kívül a tárgyi emlékeken keresztül lehetne megragadni és bevonni a Magyarországon kívül élő zsidókat – nemcsak magyar zsidókat – az itteni identitásépítésbe. A vita során erőteljesen megjelent az a vélemény, miszerint tudatosan szelektálni kell az örökségvédelmi tevékenység során. Azokat a területeket kell előnyben részesíteni, amelyeket könnyen be lehet vonni a közösségépítésbe. Ez áldozatokkal is járhat, előfordulhat, hogy az örökség bizonyos részét fel kell áldozni más részeinek megmentése érdekében. Az egyik résztvevő így érvelt:

Nagyon fontos a tárgyi örökségünk, a zsinagógáink, satöbbi, satöbbi. Csakhogy ez akkor fontos, hogyha ez az életet tudja szolgálni, és nem mindenáron. Tehát az ilyen hagymázás ragaszkodás, hogy „hát őseink építették, apáink,

*nagyapáink, satöbbi, satöbbi ...” nem jó.
Hogyha ... (egy épületet) véletlenül le kell bontani,
akkor nem kell hogy megfájduljon a szívünk.
Azokkal az épületekkel kellene foglalkozni,
amelyek a jelent meg a jövőt szolgálják.*

4.6 A fiatal felnőttek korosztálya (18-30 évesek)

A 18 évesnél idősebb fiatalok fontosabb szervezetei a UJS Zsidó Fiatalok Magyarországi Egyesülete, a Kidma Cionista Zsidó Diákszervezet és a Marom Konzervatív Cionista Diákszervezet.

A UJS Zsidó Fiatalok Magyarországi Egyesülete spontán szerveződött, egy nemzetközi szervezet (World Union of Jewish Students) magyarországi tagjaként működik. Az egyetemista korosztályt szólítják meg, úgy 30 éves korig. Igyekeznek megtalálni zsidó gyökerű fiatalokat, főleg informális utakon, személyes ismeretségek révén. Nem hagyományos tagságban gondolkodnak, hanem inkább különféle rendezvényeket szerveznek, amelyeken nem zsidókat is szívesen látnak. A többi zsidó ifjúsági szervezettől meglehetősen elszigetelten működnek. Az utóbbi időben aktivitásuk erősen csökkent.

A Kidma egyetemisták, illetve már diplomázott huszonevesek szervezete, ahol a tagok zöme valószínűsíthetően zsidó (ezt nem kérdezik a csatlakozóktól). A szervezet gyökerei a Somerbe nyúlnak vissza, volt someres ifjúsági vezetők és a társaságuk alkotják a szervezet magját. A 25-35 év közötti fiatalokon kívül programjaikra régebben mások is lejártak, pl. a szüleik generációja is. Az utóbbi években kevesebbet hallani róluk, aminek oka lehet, hogy a tagok zöme családalapítás előtt és karrierépítés kezdetén áll.

A UJS és a Kidma története leképezi a magyar zsidó élet változásait: a kilencvenes évek elejének zsidó reneszánszát az utóbbi években hanyatlás követte. Általában véve kijelenthető, hogy az ifjúsági szervezetek hatókörének zsugorodása nagyban összefügg a fiatal zsidó társadalom átalakulásával. Míg a kilencvenes évek első felében lényegében ezek a szervezetek kínáltak a zsidó élethez való intézményes kapcsolódási lehetőséget az identitásukat kereső fiatal zsidók számára, addig a következő évtizedben ezt a szerepet átvették a zsidó iskolák, a lazán szerveződő életmód- és kulturális hálózatok, és a Szochnut által kínált programok, mint a Taglit és a Masa.

Nem véletlen tehát, hogy az interjúk során gyakran pesszimista vélemények hangzottak el a jövővel kapcsolatban. Egyik interjúalanyunk így beszél erről:

Csináltunk egy pár évvel ezelőtt egy felmérést a három zsidó iskola végzettjeivel. Kiküldtünk egy felmérést, hogy mi van velük, hogy vannak, milyen kapcsolódási pontjuk van a zsidó közösséghez, hiszen őket már egyszer valamilyen módon elértük. Nem válaszoltak – ez azt mutatja, hogy őket nagyjából elvesztettük.

Kialakult egy viszonylag széles, laza szálak által összetartott fiatal zsidó közeg, amely a belvárosi „romkocsmák” és más „alternatív” szórakozóhelyek közönségét képezi. Ez a hálózat, amelynek nagysága ezres nagyságrendű lehet, alkalmakként megtölti egyes zsidó kulturális rendezvények nézőtereit, megjelenik az utcai fesztiválokon, de nem kapcsolódik be szisztematikus módon zsidó szervezetek tevékenységébe. A Marom Egyesület pont ezt a közeget igyekszik megszólítani a maga sokszínű programkínálatával, amely nem feltétlenül „zsidó ügyeket” állít a középpontba. A Marom Egyesület klasszikus zsidó diákszervezetként jött létre a tagok rendszeres találkozásából, amit kiegészített az évi egyszeri tábor és egy-két nagyobb buli. Elsősorban az egyetemista korosztályt veszik célba, a közönség köre lassan bővül, jelenleg 18-38 éves kor közé tehető. Minden szempontból nyitott egyesületként határozzák meg magukat. A zsidó kultúrához kötődők körét bővítendő hozták létre a Sirály alternatív kulturális központot Budapest belvárosában, nagyon széles – csak részben zsidó -programkínálattal, amely az igényeknek megfelelően folyamatosan változik. Programjukban nagy súllyal szerepelnek az ifjúsági szubkultúra igényeit kielégítő rendezvények.

Ez a tevékenység innovatív, naprakész és figyelemreméltó, ugyanakkor komoly kritikák is érik. Interjúalanyaink megfogalmaztak olyan véleményt, miszerint a „zsidó tartalmak” a Marom tevékenységében lényegtelenek, illetve a szervezet (és más hasonló kezdeményezések) zsidósága csak az aktivisták szűk köre számára fontos. Egyik, a zsidó hagyományhoz szorosan kötődő interjúalanyunk szerint:

Az elmúlt öt évben megjelent még egy nagyon érdekes trend, a tökéletes elkötelezettség nélküli

fesztiválzsidóság. Ez egy kicsit olyan, mint a Krakkói Zsidófesztivál, amiből csak a zsidók hiányoznak. Ilyen a zsidónegyedbeli, hatodik-hetedik kerületi zsidó kocsmá- reneszánsz. Ami egy teljesen individualizálódott zsidó közösséget teremt, klasszikus értelemben vett zsidó közösségi érzéseket egyáltalán nem táplál, sőt elutasítja azt, ugyanakkor posztmodern, furcsán multi-kulturális, furcsán elkötelezettség nélküli, a zsidó hagyománynak az alapjait talán ismerő, de ezeket el nem fogadó közösség jön létre. Például a vegyes házasságot gyakorlatilag pártoló, nagyon furcsa, posztmodern identitás alakult ki, ahol a cool, progresszív, trendi, ezek az alapszavak. És semmiképpen nem a tudás, a mélység, az elkötelezettség. Ezek pedig leginkább negatív, elriasztó szavak. Ezt a jelenséget nagyon keményen negatívnak tartom ... Én azt gondolom, hogy jó, hogy ilyen helyek vannak. Azt viszont nem szeretném, hogyha ilyenné alakulna az egész zsidóság. Erre van egy tömegbázis, van egy igény, én személy szerint nem tartozom az igénylői közé. Noha például a Bánki Fesztiválon részt veszek. Noha például szeretném, hogy az Izraeli Kulturális Intézet együttműködjön ezekkel a szervezetekkel is. Csak nekem egész más az identitás-elképzelésem, egész más az én zsidó-vízióm ... Persze az jó dolog, hogy ők olyasvalakiket szólítanak meg, akiket szintén meg kell szólítani. Szerintem ez teljesen legitim, attól, hogy nem szimpatikus, attól még szükséges.

A fiatalok bevonásának legfrissebb fejleménye a budapesti Moishe-ház (részletesebben a 4.1 részben), amelynek érdemi értékeléséhez el kell telnie bizonyos időnek. Ebben a kezdeményezésben és több, már említett szervezet munkájában sok fiatal vállal önkéntes munkát bizonyos zsidó ügyek érdekében. A megkérdezett szervezetek közül komolyan épít önkéntesek bevonására a Haver Alapítvány, a Zachor Alapítvány, dolgoznak önkéntesek a Zsidó Levéltárban, a Holokauszt Emlékközpontban és a Bálint Házban. Az önkéntesek között vannak olyanok, akik zsidó iskolába járnak. Egyik interjúalanyunk mondja:

A Haverben partnerként dolgozunk együtt. Én ugyanúgy tanulok tőlük, mint ahogy esetleg ők tanulnak tőlem. Az a kérdés, hogy mi együtt mit tudunk csinálni egy problémával vagy egy kritikus helyzettel kapcsolatban. Fontos ez az egyenértékű megközelítés, vagyis lehet, hogy

más a felelősségünk, vagy más a szerepünk, de a jelentőségünk a szervezet szempontjából ugyanakkora. Az önkéntesek megélnék itt egy olyan élményt, hogy hozzájárultak valamihez, hogy ők maguk tudtak adni valamit. Nem elvárások vagy szigorú keretek alapján cselekednek, így amit képviselnek, másokat is vonzani fog. Együtt gondoljuk végig, mi jelent számunkra kihívást és arra milyen választ akarunk adni. Ez részben útkeresés, identitáskeresés, itt lehetőségük nyílik arra, hogy a kortársaikkal beszélgessenek ezekről a dolgokról. Fontos még az egy csoportba tartozás, a közösség.

Dolgoznak önkéntes fiatalok a „Generációk találkozása” programban, a Szochnut és a Joint közös kezdeményezésében. Olyan idős holokauszt-túlélők, akik még nem voltak Izraelben, önkéntes (többnyire a Birthright programon már résztvevő) fiatalok segítségével egy év alatt fölkészülnek egy közös izraeli utazásra.

Olyan fiatalok csatlakoznak, akik nagyon erősen keresik az identitásukat, de nem tudják ezt az utat valahogy megtalálni semmilyen hagyományos szervezeten belül. Ezért próbálkoznak itt-ott. És úgy tűnik, hogy pont ebben a programban pont most találnak ilyen közösséget. Azt gondolom, hogy ez egy pozitív fejlemény, hogy ha van húsz fiatal, akikkel elindítunk valamilyen programot, és aztán ők elkezdnek önjáróan kapcsolatot építeni, programot, közösséget szervezni, oktatást, hébert tanulni. Maguk szervezik, tehát senki nem kényszeríti őket. És tudom, hogy ez egy nagyon kicsi mikro-kezdeményezés, de mégiscsak arról van szó, hogy korban hasonló, de érdeklődési körben nagyon különböző emberek együtt tudnak működni bizonyos dolgokban. Ezek a fiatalok havonta találkoznak az idősekkel, és az idősek beszélnek nekik a holokauszt élményeikről, illetve a holokauszt előtti élményeikről és a kommunista diktatúra idején szerzett tapasztalataikról.

A fiatalok pedig beszélnek az időseknek Izraelről, és a mai fiatal zsidóságnak a zsidósághoz való viszonyáról. Tehát így abszolút generációs párbeszéd indul el. Majd a program végén a két csoport együtt elmegy Izraelbe úgy, hogy a fiatalok mutatják meg tulajdonképpen Izraelt az időseknek. Ez egy nagyon összetett program, rengeteg oktatási vetülete van, erős élményt jelent és borzasztóan erős terápia mind a fiataloknak, mind az időseknek. A fiataloknak azért, mert

vannak köztük, akik úgy kerültek a programba, hogy nagyon traumatikusan értesültek a saját zsidóságukról. Ők a harmad-generáció, keresik az identitásukat. Ugyanakkor nagyon erősen terapeutikus az időseknek is, akik között van, akikről kiderül szép lassan, a program során, hogy ők sem nagyon tudnak mit kezdeni a saját identitásukkal. És aztán hogy ezt hogyan adják át a gyerekeiknek, az egy következő probléma. Ebben a középső generáció kimarad, nem véletlenül, és az se véletlen, hogy az időseknek a saját gyerekeikhez való viszonyuk identitáskérdésekben problémás, és a fiataloknak a szüleikhez. Tehát a másodgeneráció egy erősen problematikus generáció.

Interjúalanyaink egyöntetű véleménye szerint számos kis kezdeményezés kiválóan működik ezen a téren. Minden esetben nagy szerepe van a személyességnek, a laza szervezeti formának, az egyéni iniciatívák szabadságának és a nem konvencionális módszereknek. Azonban épp a hálózatszerű szerveződési formák és a személyesség nagy szerepe miatt ezek a kezdeményezések nem bővíthetők korlátlanul. A jövő nagy kérdése, hogy mily mértékben tudnak szaporodni az ilyen szerveződések, hogyan képesek biztosítani működésük feltételeit a hivatalos zsidó intézményrendszeren kívül, és képesek-e egy laza, de összehangolt rendszer részeként működni.

A fókuszcsoport vita során felvetettük a kérdést, hogy miért nem sikerül a fiatal generáció mozgósítása nagyobb mértékben. Az első okot a csoport egyes tagjai a generációváltásban látták: szerintük az új rendszerben szocializálódott fiatalok sokkal individualistábbak, mint azok, akik közvetlenül 1990 után kapcsolódtak be a zsidó közéletbe, kevésbé nyitottak közösségi elköteleződésre. A vita más résztvevői határozottan más véleményt képviseltek: szerintük a relatív sikertelenség oka épp az, hogy a zsidó szervezetek nem tudnak magával ragadó közösségi élményt kínálni.

Ha (egy szervezet) nem tud nyújtani közösségi élményt, hiába vannak tartalmas programjai, ... akkor nem megy oda senki.

Ismét említették a szarvasi tábort, de voltak olyanok is a csoportban, akik a szarvasi sikert is csak viszonylagosnak tartják:

Ez a siker igazából mit takar? Amikor a tábor megpróbál kicsit strukturáltabban a zsidóságra nevelni, abba állandóan belebuknak. Tehát igazából én ezt a buli-zsidóságnak hívom.

4.7 Vezetőképzés

A leendő zsidó vezetők képzése több úton történik. A hitközségi körzetekben tevékenykedő rabbik a Rabbiképzőből kerülnek ki. A fiatal zsidó vezetőgeneráció – főleg azok, akik a hitközségi rendszeren kívüli szervezetekben tevékenykednek – gyakorta új szervezetekben és képzési formák között szerezte meg felkészültségét. Az informális vezetőképzésnek a szarvasi tábor madrichképzése a legszervezettebb, legátfogóbb formája.

Szarvas az egyedüli, amit látok, ott van folytonosság – ma egy huszonnyolc éves fiú vezeti a tábort, a programigazgató is vele egyidős, az egész stáb fiatal, akik azért állandóan cserélődnek. Vannak, akik maradnak, vannak, akik cserélődnek.

Gondot jelent ugyanakkor, hogy a szarvasi tábor nem képes felvenni annyi embert, mint ahányan szívesen jönnének madrichnak.

Pedig sokakban ott lenne a motiváció. És nincs, nincs lehetőség. Próbálkozhat másik szervezetenél, de az is nehéz. Mondjuk talán a Limmud tud egy olyan élményt adni.

A Bálint Házban is szerveznek kétéves vezetőképzést, amelyen elsősorban saját önkénteseik vesznek részt. Ez általános zsidó közösségi ifjúsági vezetőképzés, mégis a fiatalok túlnyomó többsége azért jelentkezik, mert Szarvason madrich akar lenni. Ezen kívül vannak kisebb szervezetek – mint a Somer vagy a Habonim – akik gyakorlatilag kinevelik a saját vezető-utánpótlásukat.

A vezetőképzés a magyar zsidó közösségi élet egyik legproblematicusabb területe. A fent említett formákban csak kevés ember vesz részt, és ezek jelentős része később eltűnik a zsidó közéletből. Az ifjúsági szervezetekből kiöregedő fiataloknak nem kínálkozik a zsidó közösséghez való kapcsolódásnak természetes útja, kivéve a vallási életben résztvevőket. Ezért az ifjúsági szervezeteknél fennáll a veszély, hogy amikor egy generáció kiöregszik és kilép, összeomlik az egész szervezet, a következő garnitúrának mindent

előlről kell fölépíteni, esetleg belépnek a helyükre lelkes, ám hozzá nem értő emberek.

Sokszor megvan egy erős lelkesedés, aztán egyszer csak abbahagyják, és kész. Ezek az emberek kivesszik maguknak, egyébként nagyon helyesen, ami a saját személyes identitásépítésükhöz szükséges, és utána egy privát vagy egy civil szakmai karrierben folytatják a tevékenységüket jórészt. Annyiban érthető, ami történik, hogy nem arról van szó, hogy ők kaptak valamit egy folyamatosságban, amit aztán továbbadnak. Hanem nincs folyamatosság, tehát az egész történet, ez az utóbbi húsz év is azért az előtte lévő negyvenről, meg az előtte lévő hatvanról szól, hogy megszakadt valami folyamatosság. Aki bármit is akar a saját zsidóságával kezdeni, először saját magában építi, és majd jó eséllyel ő tudja továbbadni a saját gyerekének. Tehát nem az a cél, hogy ő magában épít, amihez kap valamit, aztán azt a közösségben kamatoztatja, hanem, hogy kap valamit, amiből ő maga építkezik. Aztán vagy tovább tudja adni, jó esetben, a gyerekének, aki már esetleg ezzel a folytonossággal tud kezdeni valamit, vagy nem.

Elvben a zsidó iskolák diákjai közül kikerülhetnének a jövő zsidó vezetők, de a valóságban ez csak kevés esetben történik meg. Ennek részben az is az oka, hogy az iskolák erre a problémára semmiféle figyelmet nem fordítanak, nem is vesznek róla tudomást.

A fiatalokban nincs semmifajta közéleti érdeklődés a zsidó közösség sorsával kapcsolatban. Nem akarnak közéleti politikai szerepet vállalni, gondolkodni azon, hova tartunk, mi a szerepünk, mi a zsidó közösség feladata társadalmi szinten, mi a zsidó közösség feladata a saját közössége szintjén. Hogyan lehetne elérni mondjuk azt, hogy öt év múlva sokkal önfenntartóbbak legyünk, mint jelenleg vagyunk. Nyilván sokkal nehezebb most, egy már meglévő struktúrában, mint nekünk volt húsz éve, amikor még nem volt struktúra. A múltkor képeket kerestem a kilencvenes évek elejéről, és mindegyiken ugyanazokat az embereket láttam, magamat is beleértve, miközben eltelt tizennyolc év, mintha egy időspirálba kerültünk volna bele, döbbenetes.

A hitközségi vélemény szerint a hitközségi szervezeten belül kellene lezajlania a vezetők kiválogatódásának:

Azt gondolom, hogy előbb-utóbb jönnek fiatal emberek, akik nem a háborúskodásban hisznek, hanem a kooperációban, és úgy tudják a céljaikat megvalósítani, hogy bejönnek a hitközséghez, és ott próbálnak karriert csinálni, hogy a későbbiekben vezetők lehessenek. Ez így volna normális. Én azt gondolom, hogy ha szétrombolnák a jelenlegi struktúrát, annak nem az lenne az eredménye, hogy egy új és jobb struktúra alakulna ki, hanem teljesen megszűnne a magyarországi zsidóságnak az intézményrendszere, amit aztán később nem tudnának fölépíteni.

Ezzel szemben a civil mozgalmakban tevékeny vezető szerint a mai körülmények között a vezetők kiválogatódása és képzése csak az intézményrendszeren és a formális szervezeteken kívül lehet hatékony:

Magyarországon van egy sajátos posztkommunista beidegződés, egyfajta mutyizós, „majd megbeszéljük” típusú megoldás, melynek során nem a végzett munka minősége számít az elismerésben. Emiatt az egész vezetőképzés hamvába halt lényegében. Jelenleg három működő út van, az egyik a Mazsahiszen belüli vezetővé válás, ami gyakorlatilag a zsinagógán keresztül valósul meg, kihalásos alapon. Lehet, hogy adott szempontból ez az ember lesz a legjobb választás, de mindent összevetve valószínűleg nem a megfelelő ember lesz. A másik út a misszionárius szervezetek vezetőképzése, ami egy saját globalizált franchise jellegű vezetőképzőt jelent, külföldi mintára, garantált előrejutással, vagy az ifjúsági szervezeteké, ahol az aktuális működés folyamatosságának biztosítására képeznek ki valakit. A harmadik az autodidakta út, ahova magamat is sorolnám, azoké az embereké, akiknek a maguk módján van elképzelésük arról, hogy hogyan kéne közösséget vezetni – ezt látom a Maromban, valamennyire a Haverban. Kevés olyan szervezet van ma Magyarországon, amelyik elég erős ehhez. Talán Szarvas, talán ott történik valami, ott mégiscsak sok fiatal mozgolódik.

A fókuszcsoport tagjai egyetértettek abban, hogy nagyon szűk az a csoport, amelyből a jövő zsidó vezetők kiválogatódhatnak. Sokan, akik egyébként alkalmasak lennének közösségi vezető szerepre, távol tartják magukat a zsidó szervezetektől, így nem is kerülnek olyan helyzetbe, hogy vezetőkké váljanak. A rátermett vezetők kiemelkedését sokszor

gátolja a szervezeti vezetők kiválasztásának autokratikus rendszere. Többen hangsúlyozták, hogy a jövőt illetően fontos feladat lenne, hogy a zsidó iskolák vállaljanak nagyobb szerepet a zsidó vezetők kinevelésében, és a vezetéshez szükséges képességek kialakításában. Ennek feltétele lenne egy gondosan felépített zsidó oktatási program megalkotása és bevezetése, amely illeszkedik az iskolák profiljához és célközönségéhez.

4.8 Innováció és társadalmi szerepvállalás

A magyar zsidó közösségben az innováció és a társadalmi szerepvállalás keretfeltételeit a rendszerváltozás kihívásai határozták meg, elsősorban az, hogy mind intézményesen, mind zsidó civil társadalom szintjén sok mindent újra kellett kezdeni, vagy a semmiből kellett megteremteni. Erre a kihívásra adott válaszként jelent meg a fiatal magyar zsidók körében egy olyan kreatív szellemiség, amely a zsidó világ más részeinek innovációit tükrözi vissza – mint a Marom, a Moishe-ház vagy a Limmud. Egyik interjúalanyunk kifejezetten ezekben a szubkulturális kezdeményezésekben fedezi fel az innovatív vonásokat:

Ami a zsidóságnak az elmúlt tíz évét illeti, úgy gondolom, hogy van egy bizonyos megtorpanás és hullámvölgy. Az az elég gazdag zsidó civil szféra, amely '90 után megjelent – egyesületek, klubok, szövetségek –, azoknak a friss ereje elveszett, hullámvölgyben vannak. Programokat szerveznek, táborokat meg klubokat. De a küldetéstudat elveszett tulajdonképpen. Megjelentek most új, érdekes kezdeményezések, mint amilyen a Marom Egyesület, a Sirály, és az általuk szervezett programok, amelyek izgalmasak, korszerűek, az interneten folyamatosan jelen vannak, fesztiválokat szerveznek. Pontosan az a fajta program, ami a mai mainstreambe jól illik. Ez a ma divatos emberjogi, kisebbségvédő, „black is beautiful”, „small is beautiful”, minden, ami kicsi és elnyomott, az beautiful, ebbe a nyugati mainstreambe illeszkedik bele, ami érdekes, korszerű, de eléggé apolitikus. Illetve, azon a trendi módon politikus, ahogy azt ma a nyugati mainstream baloldal elvárja, ez a kisebbségvédő, antirasszista, kirekesztés-ellenes, tehát emellett az ideológia mellett szervezkedő mozgalmakról van szó – és itt látok megújulást.

Többen említették az internetet, mint az innovatív aktivitás színterét, különösen az interneten néhány évig futó, és mind zsidó, mind nem-zsidó körökben feltűnést keltő blogot, a Judapestet.

Volt egy blog, a Judapest, amelyik pár évig működött. Ott kevésbé jelent meg a cselekedet, de teret biztosított olyan véleményeknek, megközelítéseknek, gondolatoknak, amik korábban nem igazán kaphattak nyilvánosságot. Lehet, hogy zárt csoportokban, kis közösségekben ezek megjelentek, vagy nagyon szűk keretek között. De igazából így társadalmi szinten nyitott nyilvánosságot, előfordult tulajdonképpen nagyon sok gondolat, megközelítés, kritika, és így tovább, vita alakult, ami nem volt jellemző. És ebből a szempontból ez egy változás.

Különleges kezdeményezés a magyar Limmud-konferencia megvalósítása.

A Limmud pár éve működik, de ez tulajdonképpen a JDC-nek, a Jointnak a projektjeként indult. Az egyike azon kevés dolognak, amikor a közösségépítés sikerrel jár. Mert három-négy év alatt kinőtte magát egy olyan vezető réteg, akik azt mondták, hogy jó, akkor mi nem kérünk partnerszervezetet, lehet minket támogatni, ha tetszik az, amit csinálunk. De ha nem tetszik, amit csinálunk, mi akkor is ezt csináljuk! És ha csak tizenötön leszünk a következő konferencián háromszázötven helyett, akkor tizenötön leszünk, de az a tizenöt ember azt akarja csinálni, ami tényleg a Limmud. Tényleg teljes értékpluralizmus alapján, tényleg ami zsidóság, azt szívesen látjuk és jöhet. Nagyon izgalmas, hogy vajon lesz-e két év múlva, mikor a jelenlegi kurátorok közül mindenkinek minden energiája elfogy és leköszönnek. A Limmud-elvek szigorú elvek, amiket kiépítettek harminc év munkájával a világon, tehát világos, hogy mihez kell tartani magukat a résztvevőknek és a szervezőknek. Nagyon izgalmas. Ha sikerül meghonosítani, az egy forradalmi eredmény lesz Magyarországon. Az, hogy én résztvevő vagyok, aki előadást tart és fizetek azért, hogy ott lehessenek, mert összegyűjtöttem a közösséget és meg akarom hallgatni azt, amit a másik mond – ez önmagában már egészen ismeretlen a mai magyarországi társadalom szintjén. Jó lenne, ha belépnének fiatalabbak a szervezésbe, 25-35 év közöttiek, ezt a korosztályt azonban elég kevés sikerül megszólítani. A jelenlegi kurátorok aktívan

keresik az utódaikat. Limmud-kurátornak lenni az embernek nagyon sok pénzébe kerül, lényegében csak a szervezet sikerét kapja cserébe, és nagyon sok munkáját és munkáóráját elveszi. Ez igazi társadalmi munka, ami hát nehéz is, hiszen ezt az időt elveszi a családjától, a gyerekeitől, a barátaitól, a munkájától, a szüleitől, a partnerkapcsolatától, tehát ez egy elég komoly teher az ember vállán és éves szinten nézve nagyon kevés a pozitív visszhang. Minden egyes Limmud-konferencia eddig olyan volt, ami megerősítette a kurátorok elkötelezettségét és ez a feltöltődés a következő évig kitart.

Az innováció nemcsak a szubkulturális kezdeményezésekben, hanem néhol az intézményes szinten is megjelent. A Bálint Ház egész működése egy innovatív filozófiára épül:

Fő feladatunk, hogy kapcsolódási és találkozási pontokat nyújtsunk mindenféle zsidó egyénnek, szervezetnek, csoportnak. Tehát hogy a Bálint-ház egy inkubátor ház legyen. Jöhessenek a különböző kezdeményezések, és mi segítünk nekik, partnerséget nyújtunk, mindenféle szinten. Lehet úgy, hogy használjátok a termet nyugodtan, de lehet úgy is, hogy együtt találunk ki dolgokat. Másik feladatunk, hogyha el akarunk érni valóban olyan zsidókat, akik még nem jöttek el a közösségbe, akkor nyilvánvalóan nagyon sokféle lehetőséget, sokféle ajtót kell nyitni. ... Tehát, hogyha valaki azért jön be elsőnek, mert a játszótér akarja használni, akkor az is jó. Ha azért jön be elsőre, mert fitneszteni akar a fitneszben, az is jó. Az a lényeg, hogy bejöjjön, mert utána már mi hiszünk abban, hogy akkor bent tudjuk tartani. Behozni az embereket a legnehezebb. A harmadik dolog a többnemzedékiség, tehát, hogy ez egy közösségi ház. Ez nem egy ifjúsági ház, és nem egy idősek klubja, hanem egy közösségi ház, a közösség pedig mindenféle generációból áll, és igyekszünk, amennyire lehet, találkozótatni a generációkat. Ez nem egy egyszerű dolog. Mert azt gondolom, hogy nagyon nem találkoznak, egyre kevésbé találkoznak a különböző nemzedékek egyébként így általában. Végül a negyedik fő célunk pedig az, hogy kirakat legyünk, tehát ez egy zsidó közösségi ház, nyilván a zsidó közösség részére, de nem csak. Bárki bejöhessen, nyilván nehezebb bemenni egy zsinagógába, mint bejönni egy közösségi házba. Jöjjenek be mindazok, akik nem zsidók, és lássák, hogy mi az, hogy zsidónak lenni, tapasztalják meg,

éljék át, tanuljanak róla, jöjjenek el a Ringatóra, és találkozzanak zsidó mamákkal, tehát hogy ez legyen természetes dolog! Ezek az alapvető dolgok. Ezen felül megpróbálunk olyan programokat szervezni – főleg felnőtt programokat –, amivel pont azt a korosztályt szólítjuk meg, amelyiket a legnehezebb, ez a huszonöt-ötvenöt, huszonöt-hatvan közötti korosztályt, erre kifejlesztettünk különböző olyan innovatívabb programokat, amivel esetleg olyanokat is meg lehet szólítani, akiket egyébként nehezebb.

A Chabad is nyitott új irányokba, amikor hanukagyertyát gyűjtanak Budapest központjában, a Nyugati téren, vagy Chabad-sátrat állítanak nyaranta a Budapesten zajló nagy rock-fesztiválon, a Szigeten. Ezek a látványos akciók a zsidó jelenlétet tudatosítják a magyar társadalomban.

Amikor 1998-ban először csináltuk ezt a hanukagyertyagyűjtést a Nyugati téren, akkor nagyon sok aggódó és kritikus hang volt. Hasonló módon, mikor a Diákszigeten megjelentünk a zsidó sátorral. Ma már ez egy természetes dolog. Megjelentek más utcai zsidó rendezvények, meg van ez a Judafest, ami nem egy vallásos zsidó rendezvény, de zsidó rendezvény. Van a Zsidó Nyári Fesztivál. Az a szó, hogy zsidó, ott van a nagy plakátokon az utcán. A mi stratégiánknak nagyon fontos, tudatos eleme, hogy ezt a pozitív zsidó identitást bevezessük a köztudatba. Ez fontos mind a zsidó közösség szempontjából önmagában, mind pedig a magyar társadalomban való köztudat szempontjából fontos.

Innováció szempontjából érdekesek az olyan kezdeményezések, melyek során egy-egy vidéki városban zsidó tematikájú rendezvényt szerveznek. Ez különösen azért fontos, mert vidéken kevés és kis létszámú zsidó közösség maradt meg, a magyarországi zsidóság legnagyobb része Budapesten él. Az utóbbi években több rendezvényre, irodalmi estre vagy kerekasztal-beszélgetésre kiállítás-megnyitóra vagy koncertre került sor vidéken. Így a részben Budapestről érkező közönség segítheti a helyi zsidó közösség erősödését vagy megmaradását.

Ezek az események, ezek nagyon mélyen segítik a helyi közösség önazonosságának a kialakulását. Tokaj nagyon jó példa erre, ami úgy kezdődött, hogy (budapestiek) lementek egy-egy hétvégére,

évekkel ezelőtt, és addig jártak le, míg tizenöt ember azt mondta, hogy ők most megalakítják a tokaji zsidó hitközséget. Megalakult, most már a Mazsihisznek a tagja, és mindenki tudja, hogy ez egy olyan zsidó hitközség, amelynek a tagjainak a többsége Pesten lakik, de most már nemcsak évente egyszer mennek oda le, hanem havi rendszerességgel legalább egyszer lemennek, és ott minjert tartanak, imádkoznak, és emellett ugye akkor az már valamit mozdít.

A fókuszcsoport tagjai úgy látták, hogy az innováció a zsidó közösség életében először többnyire személyes projektek formájában jelenik meg. Ha egy elszánt és áldozatkész személy rengeteg munkát fektet egy projektbe – mint ez a rendkívül sikeres Budapest blog esetében történt – és világos céljai vannak, akkor egy idő múlva képes elérni, hogy intézményesüljön és támogatókra is szert tegyen, mint például a Haver Alapítvány. Az innovatív projektek azonban sokszor nem jutnak el az intézményesülésnek arra a fokára, hogy önálló intézményes életet kezdjenek éli, mert a kezdeményező energiái még ezelőtt elapadnak. Általában véve személyes elköteleződés, világos célok, spontaneitás és – a lehetőségek szerint – új médiumok használata képesek sikerre vinni innovatív kezdeményezéseket.

4.9 Adományozás, jótékonyág

Egy 2004-ben végzett kutatás szerint a magyar zsidó non-profit intézmények bevételi struktúráján belül nem kirívóan alacsony a magánadományokból származó bevételek aránya, sem a teljes magyar non-profit szférához, sem pedig a nyugati zsidó non-profit szférához képest. Adakozásból származott a szféra bevételeinek 42 százaléka és belföldi forrásokból 19 százaléka.⁸ A zsinagógákban viszonylag sokan adakoznak, nagy ünnepekkor elsősorban a nagyobb adományozók snóderolnak. A tapasztalatok azt mutatják, hogy az emberek nem szeretnek a nagy közös kalapba adományozni, ha viszont pontosan informálják őket arról, hogy felajánlásuk hova kerül és mire fordítják, sokkal nagyobb hajlandóságot mutatnak adakozásra. Ezt felismerve a zsinagógák alapítványokat hoztak létre, az ide befutó támogatásokkal a körzet elszámol. Ez

⁸ Ez a struktúra azonban valószínűleg nem jellemző sem a hitközségi intézményekre, sem pedig a zsidó civil társadalomnak azokra az intézményeire, amelyeket erős szálak kötnek az állami vagy hitközségi háttérhez.

az összeg jól elkülöníthető a központi, állami forrásból származó támogatástól. Ebben az esetben ugyanúgy érvényes, hogy konkrét, jól megfogalmazható és később számonkérhető célokra (ez esetben valójában a rabbi áll jól az adományok céljának megfelelő felhasználásáért) inkább adakoznak az emberek. Egy budapesti zsinagóga rabbija mondta:

A Zsinagóga Alapítványnak majd' száz ember szokott befizetni adományt egy hónapban, ami ötszáz forinttól párezer forintig terjed. A magyar zsidóság nem aktív az adományozásban, mégis azt lehet megfigyelni, hogy ha köszönőlevelet írunk az adományozóknak, az számít, no meg az átláthatóság és a visszacsatolás – ha itt belép valaki, akkor látja, hogy frissen van festve, ki van világítva végre a belső tér, vagy érzi azt, hogy most be van kötve az imakönyv.

A zsinagógai közösségeken kívül viszont nemigen akad, aki adományt tenne. Interjúalanyaink egybehangzóan állították, hogy Magyarországon nem alakult ki az adományozás megfelelő hagyománya. Bizonyos, hogy a fennálló struktúra több szempontból ellene hat az adományozási kultúra kialakulásának, hiszen az állami dotáció a Mazsihiszhez folyik be, és az előző generációk elrabolt vagyonaért ellentételezéseként kapott örökjárdékot is a Mazsihisz kezeli, így az onnan folyósított pénzt vagy más jellegű támogatást sok esetben egyszerűen úgy tartják számon, hogy „az jár”. Az adakozási készség mozgósításának akadálya a zsidó intézményekbe – mindenekelőtt a Mazsihiszbe – vetett bizalom hiánya. Ez a bizalmatlanság a többi zsidó szervezetre is rávetül. Külföldi forrásokat is nehéz mozgósítani: a magyar adózási szabályok nem biztosítanak oly mértékű adókedvezményeket az adományozók számára, mint a nyugati szabályok.

Interjúalanyaink szerint akkor lehet megmozdítani a potenciális adományozókat, ha a konkrét célok agyon pontosan meghatározottak, és az adományozóknak bíznak a projektek gazdáiban. A kisebb, ennél fogva mozgékonyabb és rugalmasabb szervezetek némelyike inkább képes adománygyűjtésre. Egy kicsiny és viszonylag sikeres civil szervezet vezetője a következőképpen jellemezte a helyzetet:

Nagyon sokan azt mondják Magyarországon, hogy nincs meg az adakozásnak a kultúrája.

Szerintem pedig a kérés kultúrája nincs meg. Itt is egy kapcsolatról beszélünk, illetve, hogy ezt a kapcsolatot hogy lehet fönntartani. Ennek vannak feltételei, megbízhatóság, átláthatóság, hitelesség. Idetartozik, hogy mennyire átlátható a szervezeti struktúra, a vezetőség, kontroll, hogy nyilvánosak-e a döntéshozatali folyamatok, költségvetések, prioritások. Ezek az alapfeltételek nincsenek meg. Azt gondolom, hogy ezen a téren kéne lépéseket tenni. Vannak nagyon pozitív kezdeményezések, például a magyar micve kezdeményezés, ami egy magáncsoport által létrehozott adományozási portál. A minták nagyon-nagyon hiányoznak. Ha megjelenik egy modell, akkor ez talán másokat is fog ösztönözni.

S ez talán elkezdődik. A magántámogatások megszerzésében sikeres intézmények jól használják a potenciális támogatók mozgósításának ismert eszközeit, és az elmúlt években növelték az ezekből a forrásokból származó bevételeiket. Mindazonáltal még ezek az intézmények sem használták ki az ezen a téren rendelkezésre álló lehetőségeket, bizonyára a professzionális adománygyűjtő tevékenység megkezdéséhez szükséges induló pénzalapok és a képzett szakemberek hiánya miatt. Bár az Izraeli Kulturális Intézet és a Chabad új, nagy zsinagógájának létrehozásához sok magánadomány érkezett vállalkozóktól is, a vállalkozói kört – különösen a nem-zsidó hátterű vállalkozásokat – nehéz adományozásra bírni.

Biztos van azért, van egy-két nagyobb cég felvállal bizonyos ügyeket, nyilván ahhoz látványos ügyek kellene. És ez a zsidóság, ez most nem olyan nagyon trendi. A múltkor megkérdeztem egy PR-szakértőt ismerősömet, hogy ő erről mit gondol, hiszen ezzel foglalkozik. Azt mondta, hogy egy nem zsidó szervezet... hát ... zsidó projektet nem vállal föl. És az a furcsa helyzet, hogy sajnos a zsidó támogatók pláne nem támogatnak Magyarországon zsidó ügyeket. Ha támogatnak, akkor mindent, csak ne zsidó legyen, mert az kínos.

A zsidó iskolák indítottak kezdeményezéseket az adományozási kultúra megváltoztatására. A zsidó iskolák diákjai a Hanukaritas program keretében hanukakor minden évben felkeresnek idős embereket, ellátogatnak a Szeretetkórházba. A Lauder Iskolában most dolgoznak ki egy micve-programot.

Az iskolában az életmódprogram része a micve-program. Kitaláltuk, hogy óvodától érettségiig mi mindent lehetne csinálni, ami adományozni tanít vagy társadalmi munkát végezni. Előrébb lennének, ha ezeknek a programoknak az irányítására felszabadíthatnánk a kollégák munkaidejét. Vagy ha lenne erre egy ösztöndíj. A gyerekek mennek ki időseket látogatni, gyűjtenek adományozáshoz holmikát, mennek temetőgondozási táborba.

Mivel a fókuszcsoporthoz valamennyi résztvevője sok tapasztalattal rendelkezett külföldi jótékony szervezetek és alapítványok magyarországi működésével kapcsolatban, erről a kérdéstről nagy vita bontakozott ki. A kisebbség azt az álláspontot képviselte, hogy a külföldi adományozóknak csak individuális, teljesen átlátható és elszámoltatható projekteket kellene támogatniuk. A többség ezt erőteljesen vitatta. Rámutattak, hogy minden projekt jár bizonyos infrastrukturális költségekkel, és ezeket nehéz kigazdálkodni a tisztán az aktivitás finanszírozására szolgáló támogatásokból. Ezért a pályázók rendszerint elrejtik ezeket a költségeket pályázataikban, aminek az a következménye, hogy a projektek végelszámolása sokszor átláthatatlan. A tiszta projektfinanszírozás másik káros következménye, hogy a kis szervezetek sokszor az első támogatási szakasz lezárulása után új projektként valójában a korábbi, de átfogalmazott és más ruhába öltöztetett projektekre kérnek támogatást, mivel csak így képesek biztosítani a folyamatos működést. Ez csökkenti a bizalmat az egyébként támogatandó célokat megvalósító szervezetekben. A megoldás ezekre a problémákra az lehetne, hogy a projektfinanszírozásnak része legyen a szervezetek részleges infrastrukturális finanszírozása is, vagy pedig a támogató alapítványok magukat a szervezeteket támogassák abban az esetben, ha egyetértenek céljaikkal, átláthatónak tekintik működésüket és megfelelőnek tartják azt a tevékenységet, amelyet a szervezet végez. Az egyik csoporttag azt is fontosnak tartaná, hogy azok a szervezetek, amelyek nem valósítják meg, amire támogatást kértek, vagy nem tudnak átláthatóan elszámolni a támogatással, kerüljenek fel egy listára, amelyhez a potenciális támogatók hozzáférhetnek – azaz az inkorrekt működésnek legyenek negatív következményei.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy bár a köztudatban lévő képnél valószínűleg kedvezőbb

az adományozás helyzete, valószínűleg többen és többet adnak zsidó célokra, mint azt általában vélik, a magyarországi zsidóság társadalmi-gazdasági státusa lehetővé tenné, hogy a jelenleginél nagyobb mértékben támogasson zsidó intézményeket és kezdeményezéseket. Ennek eléréséhez változnia kell az adakozási kultúrának, s ezáltal valószínűleg az intézményi struktúrának is. Alapvető fontosságú lenne, hogy a zsidó szervezetek pontosan mutassák be a potenciális adományozóknak, hogy hol a helyük a zsidó intézmények között, teremtsék meg az adományok hasznosulásának átláthatóságát, folyamatosan tartsanak kapcsolatot az adományozókkal, és mindenkor vegyék figyelembe személyes elvárásaikat. Korábbi kutatásaink egyik meglepő eredménye az volt, hogy az országban működő zsidó intézmények nagy részét az adakozástól egyébként nem elzárkózók zöme sem ismeri. Hiányzik a nyilvános kommunikáció a zsidó társadalomban a zsidó intézményekről, azok vállalt feladatairól, a zsidó jótékonyosság lehetséges irányairól és módjairól. Az adománygyűjtő tevékenység professzionalizálása valószínűleg jelentősen növelné az adományozókészséget, de erre a zsidó civil szervezeteknek nincsenek meg az anyagi és szellemi forrásaik; támogatni kellene a közösség tagjai felé irányuló kommunikáció hatékony módjait – újakat vagy a már meglévőket; az adományozási kultúra építését oktatási és kulturális téren is érdemes lenne támogatni. Az adományozási kultúra kialakítása fontos lépés lehet abban az irányban, hogy megszűnjön az egyetlen központ által elosztott forrásra való ráutaltság. Ez talán a mentalitás változásával együtt a struktúra változásához is vezethet.

4.10 Gyermekjólét, idősgondozás

A szociális ellátások rendszere talán a Mazsihisz irányítása alá tartozó intézményrendszer legjobban kiépített és legjobban működő része. Elsősorban az idősgondozás széles körű – ez nyilván azzal is összefügg, hogy a Mazsihiszhez leginkább az idős korosztályok kötődnek. A Mazsihisz maga is működtet jóléti intézményeket és szolgáltatásokat, és a Jointtal közösen is szervez ilyen tevékenységet.

Nagyon nagy jelentőségű, hogy nemcsak a belföldi források, hanem a külföldi források felerősítésével egy igen jelentős ellátáshoz jutottak a holokauszt-túlélők, akiknek a száma a korábbi, húsz évvel ezelőtti huszonöt-harmincezerről jelen

pillanatban nyolc-tizenegyezer emberre csökkent. De számukra egy igen komoly anyagi biztonságot nyújtó rendszert sikerült létrehozni.

Az idősokkal a vallási élet keretei között is foglalkoznak, zsinagógai szinten. Leggyakrabban a Mazsihisz segítségével az ünnepeken való részvételt támogatják (széderesti vacsora). Az interjúkból kiderült, általában véve az idősök támogatására könnyebb forrásokat találni, mint más célokra. Ennek a tevékenységnek a dilemmáiról a következőket mondta egyik rabbi interjúalanyunk:

Én azt gondolom, hogy túlon túl felhasználjuk az időseinket a gazdasági pénzszerzésre is. Mert biztos jobb, ha úgy kérünk, hogy nagyon sok a holokauszt túlélőnk, de nem tudom, hogy ténylegesen segítünk-e nekik. ... A magyarországi zsinagógáknak régebben még talán volt öt vagy hat idősök klubja, ami működött, és jó volt. És most már egy vagy kettő van. Tehát a vallásos zsidó közösségek ezt a munkát föladták. Talán a Bálint Ház az az egyedüli, ami ténylegesen foglalkozik velük, ez a Shalom Klub, ez nagyon jó, megmozgat, mondjuk, húsz, harminc, ötven idős embert. Mi már sok időst elvesztettünk. De vannak olyan idős férfiak, akik a vallási részben is aktívan megjelennek, és ők talán hidat jelentenek a zsidósághoz. Nagyon sok olyan fiatal ember van nálunk, akit az öregek fogtak meg. Sok idős ember eljön az ünnepekkor. De nehezen érjük el őket.

A gyermekjólét és idősgondozás területén a legfontosabb magyarországi szereplő a Magyarországi Zsidó Szociális Segély Alapítvány (MAZS), amelyet 1991-ben alapított az American Jewish Joint Distribution Committee magyarországi irodája. Az alapítvány számos területen együttműködik a Mazsihisszel, de attól független. Kezdetben elsősorban a holokauszt-túlélők támogatásával foglalkozott, számukra a Claims Conference-től kapott kárpótlási alapokat felhasználva különféle szociális szolgáltatásokat nyújt – takarítás, napi segítség-gondozás (szociális munkásokkal és önkéntesekkel), kóser meleg étel házhozszállítás, közlekedési hozzájárulás, gyógyszer-támogatás. Sokaknak segített a szemüvegcsere akció, a gyengélátókat segítő hangoskönyvtár. A MAZS támogatásait a rászorulóknak vehetik igénybe, a rászorultság megítéléséhez szigorú kritériumrendszer alapján mérlegelik a szociális helyzetet, a jövedelmet,

az egészségi állapotot, a kiadásokat. Bár a legtöbb túlélő Budapesten él, a MAZS működtet otthonápolási programot vidéki városokban is. A Claims Conference támogatásának lezárulásával új forrásokat kell találniuk tevékenységeik fenntartására.

A MAZS tevékenységi köre kiterjed a gyermekjóléti szolgáltatásokra is. A gyermekjólét egy speciális területe a zsidó oktatáshoz való hozzáférés biztosítása – ez elsősorban a Lauder Iskolát érinti, ahol a családoknak magas hozzájárulást kell fizetniük, és ez számos családnak komoly anyagi megterhelést jelent.

Soha korábban ennyien nem mentek el anyagi okok miatt! Ez inspirált bennünket arra, hogy 2010. szeptembertől teljesen megváltoztattuk az ösztöndíjrendszerünket. Szociális alapú, de számít az egyéni teljesítmény is. Nem fogunk senkit támogatni csak azért, mert szociálisan rászorult, csak olyan gyerekeket szeretnénk támogatni – azokat viszont sokkal többet, és nagyobb összeggel –, akik valamiért ide akarnak járni, és valamit tudnak adni az iskolának a szorgalmukkal, az értékrendszerükkel, a család értékrendszerével vagy egy-egy eredményükkel. Bármi lehet ez a dolog, nem feltétlen szaktárgyhoz kötődő eredmény. Azt reméljük, hogy ezekkel a díjakkal olyan értelmiségi zsidó családok itt tudják tartani a gyerekeiket, akik nem tudnák ezt megfizetni. Harminc körül van azon családoknak a száma, ahol több gyerek számára nem tudják ezt megfizetni, és mindig el kell döntenie, hogy melyik gyerek marad, és melyik megy. Úgyhogy idén először fölajánlottunk néhány ilyen családnak hosszú távú mentességet, abban az esetben, ha a gyerek ugyanilyen jól folytatja a munkát, mint ahogy eddig ... És azt reméljük, hogy ez egy húzóerő lesz azok számára is, akik egyébként nem gondolnának rá, hogy a Lauder Iskolába jöhetnek.

A korábbi kutatások azt mutatták, hogy bár a zsidó társadalomban vannak kifejezetten anyagi gondokkal küszködő gyermekek családok, a közvetlen pénzbeli segélyezésnél jóval nagyobb szükség lenne speciális, nem finanszírozott jellegű segélyprogramokra. Bár a Jaffe Zsidó Családsegítő Szolgálat keretén belül létezik tanácsadás, krízissegély és mentorprogram, de ez csak rendkívül kis kör számára hozzáférhető.

A gyermekjóléti ellátások között általában nem jelennek meg olyan szolgáltatások, amelyeket a szociális ellátórendszer lakóhely szerinti illetékességgel állampolgári jogon biztosít. Ezek azonban általában nehezen hozzáférhetők az állami ellátórendszer rendkívüli túlterheltsége miatt. Ezért nagyon fontos lenne, hogy a zsidó közösség ilyen jellegű segítséget is biztosítson tagjai számára – nevelési és pályaelemző tanácsadást, segítséget tanulási nehézségek és részképességzavarok, illetve magatartási nehézségek esetén (fejlesztő foglalkozást illetve terápiát), vagy legalábbis segítséget a tájékozódásban, hogy az érintett család hova, milyen intézményhez vagy milyen szakemberhez forduljon.

4.11 Harc az antiszemitizmus és az Izrael-ellenesség ellen

A zsidó – és a nem-zsidó – közvélemény többségének megítélése szerint az utóbbi években erősödött – vagy legalább is hangosabbá vált – az antiszemitizmus az országban. Ez elsősorban a médiában és az utcán jelenik meg, és mindenekelőtt a választási kampányok során erősödnek fel az antiszemita hangok. Egyik interjúalanyunk így vélekedik:

Én azért nem látom azt, hogy már készítenék a vagonokat... tehát, nem gondolom azt, hogy Magyarország egy antiszemita ország lett, nem gondolom azt, hogy a zsidók itt túl nagy veszélyben lennének. De az, biztos, hogy a közérzet szempontjából, a hétköznapi tapasztalható mindennapi antiszemitizmus szempontjából, sokkal kellemetlenebb ma Magyarország, mint húsz évvel ezelőtt.

Magyarországra nem jellemzők a nyugaton gyakoribb antiszemita atrocitások, az antiszemita erőszakos cselekmények. A politikai élet vezető pártjai és szereplői nem antiszemiták, de az antiszemitizmus jelen van a politikai paletta szélsőjobboldalán, a 2010-es választásokon a voksok 17 százalékát megszerező Jobbik pártban, amely jelenleg 12 százalékos parlamenti képvisellel rendelkezik. Míg a nagy pártok politikája általában véve Izrael-barát, addig a szélsőjobboldal az Izrael-ellenesség is erős. A rendszerváltozás utáni antiszemitizmus kialakulását és jellegét egy zsidó lap, a témával gyakran foglalkozó szerkesztője a következőképp jellemzi:

A korábbi rendszer nem tűrte az antiszemitizmust – és nem nagyon tűrte a zsidóságot sem. Az elmúlt húsz évben zsidóság elég erősen igyekezett behozni azt a lemaradást, amit a kommunista rendszer rákényszerített, ezzel párhuzamosan lépésről lépésre erősödött a zsidósággal kapcsolatos ellenérzés. Tehát ahogy a zsidóság fejlődött, gyarapodott, gazdagodott, úgy gyarapodott, fejlődött és gazdagodott az antiszemita érzület is. Ahogy a lefojtott zsidó intézmények hirtelen virágzani kezdtek, és a lefojtott zsidó gondolkodás is szabadon szárba szökken, ugyanúgy a lefojtott antiszemitizmus is virágzani kezdett és szárba szökken. Ahogy a zsidóság a külföldi zsidó ideológiákat gyakran importálta és ezek megjelentek itt a magyar zsidó közegben, úgy az antiszemita is a külföldi antiszemita ideológiákat mind importálták. Ezek is mind virágoznak. Az antiszemitizmus lépést tart a korszellemmel. Magyarország ebből a szempontból a saját tradícióit folytatja, ahogy a zsidóság változik, alkalmazkodik, megújul, ugyanúgy a gyűlölet is változik, alkalmazkodik és megújul. Ez a kettő kéz a kézben jár.

Magyarországon mind a „régí”, mind az „új” – anticionista köntösben megjelenő – antiszemitizmus jelen van. A zsidó közösségben megoszlanak a vélemények arról, hogy milyen erős a zsidóellenesség és hogyan kell erre a jelenségre reagálni. Vannak, akik szerint a zsidó szervezeteknek is fel kell lépniük az antiszemitizmus ellen, sőt mozgósítaniuk kellene a zsidó társadalmat antiszemita jelenségek érzékelésekor. A Mazsihisz időről-időre nyilatkozatokat bocsát ki, amelyekben felhívja az állami szervek figyelmét antiszemita jelenségekre és beavatkozásukat kéri. Sokan kritizálják a hitközséget amiatt, hogy nem tart fenn egy olyan intézményt, amely monitorizálná az antiszemita jelenségeket és nem indít próbapereket antiszemita jelenségek érzékelésekor – bár erre az érvényben lévő magyar törvények kevés lehetőséget adnak.⁹ Az antiszemitizmussal kapcsolatos véleménykülönbségek a holokauszt-tagadást büntetéssel fenyegető törvény elfogadása körüli vitában is megjelentek: míg a Mazsihisz aktívan támogatta a törvényt, a zsidó társadalom liberális csoportjai nem

támogatták, mivel a szólásszabadság túlzott és kontraproduktív korlátozásának tekintették. Ezek a csoportok az antiszemitizmus elleni fellépést a mindenfajta előítéletességet elítélő univerzális kontextusban képzelik el. Ezt az álláspontot azonban interjúalanyaink egy része erőteljesen kritizálta, mondván, hogy így elvesz szem elől az antiszemitizmus speciális mivolta, és általában eredménytelen is az ilyen attitűd:

(Ezekben a körökben) az antiszemitizmusra a válasz az a hagyományosan antirasszista felfogás volt, ..., hogy küzdjünk a rasszizmus ellen, küzdjünk a kirekesztés ellen, „small is beautiful”, minden kisebbség szép. Küzdjünk a homofóbia ellen, küzdjünk a cigányok kirekesztése ellen, és akkor ebben a közegben természetesen a zsidók kirekesztése ellen is küzdeni fogunk. De ez nem igazán bizonyult működőképesnek.

2007-ben a Szombat folyóirat konferenciát rendezett és egy tanulmánykötetet is kiadott, Új antiszemitizmus címmel, amelyben a szerzők főleg az antiszemitizmusnak Izrael-ellenesség és anticionizmus formájában való megjelenéseit tárgyalják.

Az új antiszemitizmus című konferenciánkon, amiből egy kötet is megjelent, jelen volt kétszáz ember, az egy fontos rendezvény volt. A zsidó közösség szempontjából az lenne a jó, ha a kritikai szellem erősebb lenne. Ha nyilvánosan vállalnák a kritikus véleményüket emberek a zsidó intézményekkel, szervezetekkel szemben. Egyelőre nem vállalják, mert jobban félnek az antiszemitizmustól, meg valahogy az üldözöttség-tudatuk következtében úgy érzik, hogy zsidó szervezeteknek nem szabad egymással vitatkozni.

A fókuszcsoport vita során a fő kérdés az volt, hogy mekkora súllyal jelenjen meg az antiszemitizmus a zsidó közösség életében, és mit kellene tennie a zsidó közösségnek az antiszemita megnyilvánulások monitorozása és leküzdése érdekében. Többen azért kritizálták a Mazsihiszt, mert nem elég aktív az antiszemitizmus kérdésében, és sokszor csak akkor nyilatkozik meg antiszemita jelenségekkel kapcsolatban, ha úgy véli, hogy ezzel jó szolgálatot tesz olyan politikai erőknek, amelyekről támogatást vár – azaz a politikai baloldalnak. A Chabadot ezzel szemben azért kritizálták, hogy szintén politikai támogatás – a jobboldal támogatása – fejében

⁹ 2000 után néhány éven keresztül a Bnai Brith magyar szervezete publikált jelentéseket antiszemita megnyilvánulásokról, jelenleg már nem teszi.

bagatellizálni próbálja az antiszemita jelenségeket. Mindkét kritika a napi pártpolitikától független zsidó álláspont hiányára hívja fel a figyelmet. Vita alakult ki a csoportban arról is, hogy mennyire hasznos a külföldi zsidó és jogvédő szervezetekhez fordulni a magyar antiszemita jelenségek miatt. Többen azt hangsúlyozták, hogy ez csak növeli a pártpolitikához kapcsolódó manipuláció lehetőségét.

Az antiszemitizmus megítélésében generációs különbségek is megjelennek. A főleg fiatalok által működtetett szervezetek viszonya az antiszemitizmushoz némileg különbözik a többi szervezetétől. Egyrészt ezek a fiatalok nem tekintik zsidóságuk szempontjából döntő tényezőnek az antiszemitizmust, kevésbé félnek tőle, mint a stigmatizált idősebb generáció.

Miért kellene a magyarországi zsidóságnak félnie? A mai magyar zsidóság – elsősorban a fiatalabb nemzedék, de talán a mi szüleinknek a nemzedéke is – már sokkal nyíltabban, és talán kevesebb szorongással kezeli ezt a dolgot, mint húsz évvel ezelőtt. Annak ellenére, hogy az utóbbi két-három évben az antiszemitizmus valamivel hangosabb lett.

Másrészt a fiatalabbak jobban hisznek abban, hogy nyilvános fellépéssel és pedagógiai módszerekkel eredményeket lehet elérni ezen a téren is. A fiatalabbak szerint az új médiumok nyújtanak a legalkalmasabb teret az antiszemitizmus elleni fellépésre. Ez a törekvés megjelent az e téren is sikeres Judapest nevű blogon, és ezzel kísérletezik a Szombat folyóirat is, amely működtet egy antiszemita jelenségeket dokumentáló website-ot. Ezek a kezdeményezések azonban a stabil anyagi háttér hiánya miatt nem működnek folyamatosan: a Judapest megszűnt, a Szombat antiszemitizmus oldala az utóbbi egy-két évben gyakorlatilag alig-alig újult. Ugyanakkor a Judapest blog közönsége szervezte az egyik legsikeresebb demonstrációt az antiszemitizmus ellen Budapesten, egy antiszemita incidensre adott válaszként 2007-ben, és egy szintén fiatalokból álló Facebook-közösség a másikat 2010-ben. Ebben a szellemben fogant a Haver Egyesület egyik fő tevékenysége: nem zsidó iskolák látogatása és beszélgetések szervezése az ottani diákokkal olyan témákról, amelyek gyakran témái az antiszemita diskurzusoknak.

A generációs és politikai különbségek mellett az antiszemitizmust eltérően ítélik meg az egyes vallási irányzatok is. A Chabadhoz tartozó interjúalanyunk, bár elismeri az antiszemitizmus meglétét, úgy véli, a zsidóság szempontjából helytelen az antiszemitizmust állítani a középpontba:

Eleve főleg a holokauszt az, aminek kapcsán szóba kerül a zsidóság, illetve az antiszemitizmus, a vélt, vagy valós antiszemitizmus. Amik nyilván nagyon fontos témák, de nem adnak hozzá a pozitív zsidó identitáshoz, illetve a zsidóságot nem abban a fényben mutatják, amiről valóban szól. Tehát nem a zsidóságról szólnak ezek a témák, hanem olyan dolgokról, amelyek a zsidósággal megtörténtek, vagy megtörténnek. És ez egy nagyon nagy különbség. Tehát nekünk zsidóknak is fontos, hogy ha azt mondják, hogy zsidó, akkor ne gondoljuk rögtön azt, hogy antiszemitizmus van, vagy ne egyből erre asszociáljunk saját magunkban, másrészt a külvilág számára is fontos, hogy lássák, a zsidóság nemcsak erről szól. Azt gondolom, hogy ebben a kérdésben sok mindent elértünk, nem csak mi természetesen.

4.12 Izrael szerepe a magyar zsidó életben

A rendszerváltozás nagy változásokat hozott az Izraelhez való viszonyban is. A diplomáciai kapcsolatok felvétele, a gazdasági és kulturális együttműködés különféle formáinak kialakulása, az izraeli vállalatok, intézmények és politikai szervezetek megjelenése Magyarországon sok zsidó számára lehetővé tette, hogy közvetlen tapasztalatokat szerezzen Izraelről, hogy ellátogasson oda, és akár bekapcsolódjon izraeli szervezetek tevékenységébe. Egy 1999-ben végzett felmérés szerint a magyar zsidók 53 százaléka járt már Izraelben, sokan többször is. Ez az arány a fiatalok között még magasabb volt, és azóta bizonyára tovább nőtt.

A kilencvenes évek elejétől működik Magyarországon a Szochnut – Jewish Agency. A Szochnut eleinte az alija előmozdítását tekintette fő feladatának, és programjait is e köré építette. A szervezet azonban nem volt túlságosan sikeres e téren: viszonylag kevés magyar zsidó választotta az Izraelben való letelepedést, és azok közül a fiatalok közül, akik Izraelben kezdtek egyetemi vagy egyéb tanulmányokat folytatni, később sokan visszatelepettek Magyarországra. Mára

a Szochnut tevékenységének középpontjában már nem elsősorban az alija áll, hanem olyan programok szervezése – elsősorban fiatalok számára –, amelyek révén a résztvevők jobban megismerhetik Izraelt, rendszeres kapcsolatot alakíthatnak ki az ottani valósággal. Ilyen a Birthright Taglit program és annak utóprogramjai (Tagliot Tudáskörök); fiatalok vesznek részt az említett Generációk találkozására programon, illetve izraeli ösztöndíjlehetőségek állnak rendelkezésükre a Masa program keretében. Ezekre a programokra évente összesen max. 100 fő vesz részt.

A Jewish Agency új stratégiájába illeszkedik a hathatós támogatásával 2010-ben létrejött budapesti Izraeli Kulturális Intézet. A tervek szerint az intézet adományokból tartja fenn magát, Magyarországon is keresve forrásokat. Célja, hogy a zsidó és nem zsidó közönséggel megismertesse Magyarországon az izraeli kultúrát, az izraeli társadalmi valóságot, valamint hogy bevonja a magyar zsidókat a zsidó életbe:

Én abban hiszek, hogy akiket meg lehet szólítani, azokat Izraelen keresztül és kultúrán keresztül lehet megszólítani, és ezen keresztül lehet bevonni őket, ezért csináljuk az Izraeli Kulturális Intézetet. Hiszen akiket a zsidó dolog nem érdekel, azokat talán Izrael érdeklí. A történelem és a vallás nem érdeklí őket, a kultúra viszont igen. Hátha így sikerülni fog – ha nem, akkor lesz majd még egy halott projekt, de remélem, hogy nem. Izrael egy normális ország, hihetetlenül progresszív és multikulturális művészeti élete van, ezt szeretnénk bemutatni. Másrészt a Jewish Agency az egyik fő partnerünk, és az intézmény élén egy elkötelezett zsidó oktató áll, ezért aztán a természetes célkitűzésünk, hogy fölkeltsük annak a hozzávetőleg kilencven százaléknyi magyarországi zsidó népességnek az érdeklődését, a zsidó közösség és Izrael iránt, akiket idáig nem sikerült elérnie senkinek, és esetleg valamilyen laza szálakkal újra bekapcsoljuk őket a zsidó közösségi életbe.

A cionista szervezetek 1990 utáni megjelenését felidézve és az azóta tartó folyamatokat értékelve interjúalanyunk már sokkal szkeptikusabb állásponton volt:

(Akkor) úgy tűnt, hogy Magyarországon akár még egy ésszerűen értelmezhető cionista mozgalom is

lesz. Aztán viszonylag gyorsan bebizonyosodott, hogy az úgynevezett cionista fellendülés tiszavirág életű volt, hamarosan stagnálni kezdett, majd egy idő után elindult lefelé. ... Sok száz résztvevővel indultak annak idején, most gyakorlatilag majdhogynem megszűnőben vannak. Ha nem is megszűnőben, de sokkal kisebb határfokkal működnek, mint eddig, és sokkal kevesebb embert érdekelnek.

Egy Izraelről rendszeresen tudósító zsidó újságíró szerint az Izraelhez való viszony ma több problémával terhes, mint a rendszerváltozás éveiben.

Én azt látom, hogy az Izraelhez való viszony válságban van. Van egy kemény mag, aki nagyon szolidáris Izraellel, ideérttem a Mazsihisz vezetését, de akár a Chabadot is. A formális zsidó intézményrendszerben nincs probléma ebből a szempontból, de valószínűleg probléma van, amikor Izraellel való nyilvános azonosulásról van szó. Vannak szép gesztusok, mint ahogy a gázai háború idején a zsidó szervezetek tüntetést szerveztek az Izraeli Követség mellett. (De) az Izrael iránti szolidaritás válságban van, mert Izrael hitelességét és legitimitását sikerült megrendíteni. Az a rendkívül agresszív, emberjogi keretbe illesztett kampány, ami arról szól, hogy Izrael gyilkos, gyerekgyilkos, a segélyszállítmányok hordozóit, a humanitárius segítséget nyújtó aktivistákat megöli, amely Izrael államot szörnyetegnek festi le, mindezt modern emberjogi frazeológiával, és ez megjelenik nemcsak a szélsőséges ultra-bal vagy ultra-jobb lapokban, hanem a BBC, a CNN képernyőin, és a nagy világlapok címlapjain, ez megrendítő üttést mért Izrael legitimitására és Izrael image-ára. Ez megjelenik a diaszpóra zsidóságában is. Izraellel szolidaritást vállalni egyáltalán nem trendi, Izrael nem cool. A fiatal nemzedék nem nagyon tudja fölállalni ezt a szolidaritást, mert a korszerű eszmék, amelyeknek ő szívesen szegődne a zászlóvivőjéül, azok éppen Izrael ellen harsognak. Ez az értékválság megmutatkozik a Magyar Cionista Szövetségben, amelynek már vagy két éve nincsen vezetője, mert ott gyakorlatilag ifjúsági szervezetek vannak, akik a saját munkájukat végzik, de nem merik a nyilvánosság előtt fölállalni, hogy ők cionisták. Ez súlyos válság az Izrael-ellenes hisztéria miatt, és erre zsidó közösségek máshol sem találtak választ, Magyarországon meg még kevésbé, ezért

az Izraellel való kapcsolat szintén egy válságos periódusát éli.

Ami a jövőt illeti, egyik interjúalanyunk az alábbi módon foglalta össze Izraelnek a zsidó identitásban betöltött szerepével kapcsolatos véleményét:

Úgy vélem, Izrael jelentősége megmarad, de csökkenni fog. Abban az értelemben, hogy az én generációmnak '67 és a '67-es háború tényleg egy villámcsapás-szerű jelenség volt ... meghatározó dolog volt (nem marad meg). Akkor és az azt követő években az ember naponta meghallgatta az izraeli rádiót. Mára már meg is szűnt az az adás (Az izraeli rádió magyar adásáról van szó – KA, FBA). Ilyen értelemben én azt látom, hogy a mai zsidó identitásnak három eleme lehetne: egyrészt a zsidó vallás és tradíció, tehát a tágabban vett tradíció. A másik az üldöztetéseknek a relatíve friss emléke, a holokauszt. A harmadik pedig Izrael állam léte, jelenléte.

A fókuszcsoport vitában a résztvevők egyetértettek abban, hogy az Izraellel való azonosulás fontos érzelmi komponense a magyar zsidó identitásnak, de ez nem jelenti azt, hogy a magyar zsidóság egységesen támogatná a mindenkori izraeli politikát. Ez az egység egy kérdésben képzeltető el: ha az Izrael-ellenesség

mögött antiszemitizmus áll. Mivel azonban a magyar politika valamennyi fő áramlata Izrael-barát, és Magyarországon egyelőre nincsenek olyan komoly erőt képviselő Izrael-ellenes politikai mozgalmak, mint nyugaton, ez a kérdés nem foglalkoztatja túlságosan a zsidó közvéleményt. Fontos – és talán egyre fontosabb – Izrael mint zsidó kulturális centrum szerepe, növekvő érdeklődés látszik az izraeli kultúra iránt. A vita résztvevői szerint a magyar zsidó szervezetek fontos feladata lenne megteremteni a kapcsolatot az izraeli zsidó kultúra és a magyar zsidók között.

A vita résztvevői úgy ítélték meg, hogy a közeljövőben sem várható nagy mértékű alija Magyarországról, és szerintük ezt az országban működő izraeli szervezetek is felismerték, ezért tevékenységük egyre inkább a helyi közösség erősítésére irányul. Míg léteznek olyan izraeli szervezetek, amelyek legfőképp otthoni imázsuk fenntartása végett vannak – legtöbbször csak formálisan – jelen Magyarországon, addig az olyan programoknak, mint a Taglit és a Masa rendkívül pozitív hatása van, mivel erősítik a zsidósággal való azonosulást a résztvevők között, és arra ösztönzik őket, hogy Magyarországon hasznosítsák azokat a tapasztalatokat, amiket Izraelben szereztek a közösségépítés és a közösségi aktivitás terén.

5 Összegzés

Egyéni és fókuszcsoportos interjúink jól értékelhető eredményeket hoztak. Nemcsak a zsidó közösség életének különböző területeibe, részproblémáiba és dilemmáiba nyújtanak betekintést, hanem plasztikusan kifejezésre juttatták azt a nagy strukturális problémát is, amely a jelenlegi nehézségek legfőbb okozója, és amelynek megoldása a legnagyobb kihívás a még mindig nagy létszámú magyar zsidóság jövője szempontjából.

A zsidó emancipáció (1867) óta változatlan magyar közjogi és politikai felfogás szerint a zsidóság vallásfelekezet, amelynek domináns neológ áramlatát az állam felé egy csúcyszerv képviseli. Ez a csúcyszerv ma a Mazsihisz, amely az állam egyetlen partnere a zsidó ügyekben, és a zsidó hitfelekezeteknek juttatott állami források egyetlen elosztó szerve. Való igaz, amit egyik, hitközségi tisztséget viselő interjúalanyunk kifejtett: az 1990 utáni évtizedben Magyarországon a Mazsihisz hathatós közreműködésével kiépült a teljes zsidó intézményrendszer, amely ma szinte kizárólag állami támogatásból működik, a Mazsihisz irányítása alatt. Ez a helyzet súlyos feszültségekkel terhes, mivel ez a valóban széles intézményrendszer „üres”. Először is azért, mert a Mazsihisz végső soron vallási intézmény, míg a mai magyar zsidók nagyrésze szekularizált, egyáltalán nem vallásos, a vallási élethez fűződő szálakat sokszor már az előző generációk elvágták. A kiüresedés második oka, hogy a kommunista rendszer évtizedei alatt a zsidó hitközség hitelét vesztette a zsidó társadalom szemében, elsősorban a rendszerrel való – sokszor végtelen – kollaboráció miatt. A mai hitközségi vezetők nagyobb része ugyan nem játszott vezető szerepet az 1990 előtti időszakban, azonban a folytonosság mind személyi, mind pedig az intézményes működés terén fennáll – fennmaradtak azok az intézményes mechanizmusok, amelyek a hitközségi tagok illetve a szélesebb zsidó nyilvánosság számára átláthatatlanná és ellenőrizhetetlenné teszik a hitközségi vezetés döntéseit.

1990 után, amikor már egyre világosabban látszott, hogy a hitközségi intézményrendszeren belül nem történik komoly megújulás, sokan abban reménykedtek, hogy a zsidó közösségi életet az ezen a rendszeren kívül működő,

újonnan megjelenő, a hitközségtől független zsidó szervezetek és a Mazsihiszen kívüli vallási áramlatok fogják végrehajtani. A kezdeti fellendülés és sikerek után azonban a kilencvenes évek végére ez a folyamat megakadt. Ennek okai sokfélék. Az első ok nem függ össze a zsidó társadalmon belüli tényezőkkel: a rendszerváltozás utáni első évtized végére általános visszaesés mutatkozott a civil kezdeményezések, a társadalmi aktivitás terén a rendszerváltozás éveivel képest. Másrészt a fellendülés illúzióját és a hanyatlás érzetét erősítette, hogy 1990 körül számos külföldi – elsősorban izraeli és amerikai – zsidó szervezet jelent meg Magyarországon, de működésük csekély hatással volt a magyar zsidó közéletre. Ezek a szervezetek sokszor a helyi viszonyok minimális ismeretével sem rendelkeztek, kapcsolataik a magyar zsidósággal szűkösek és véletlenszerűek voltak, tevékenységük egyik legfontosabb célja pedig az volt, hogy otthon legitimálják működésüket és növeljék esélyeiket az adománygyűjtés terén. Ezeknek a szervezeteknek a zöme ma már nincs jelen az országban.

Jónéhány, a rendszerváltozás időszakában megalakult szervezet azonban fennmaradt, és azóta is folyamatosan működik. Ezek többségének a legfőbb problémája, hogy vonzáskörük nem növekszik, sőt többnyire csökken vagy stagnál. Ennek elsődleges oka, hogy ezeknek a szervezeteknek – mint például a cionista szervezetek többségének – nem sikerült szerves kapcsolatot kiépíteni a magyar zsidóságnak azokkal a rétegeivel sem, amelyek a rendszerváltás idején érdeklődést mutattak a zsidó közösségi élet iránt. A szóbanforgó szervezetek sokszor olyan politikai és társadalmi programokat követtek, amelyeknek nem volt előzménye a magyar zsidó valóságban, és olyan módszerekkel dolgoztak, amelyek idegenek, ismeretlenek voltak. Ezért arra kényszerültek, hogy külföldi aktivistákkal dolgozzanak, vagy nagyon kevés, szűk körből kiválasztott és gyorsan kiképzett itteni aktivistára tudtak csak támaszkodni, ami súlyosan rontotta a vezetés minőségét és a szervezet hatékonyságát. Ezt az is csökkentette, hogy – Mazsihiszen kívüli szervezetekként – nem számíthattak állami támogatásra, és a Mazsihisz költségvetéséből is csak kis mértékben, és kiszámíthatatlan módon részesültek. Emiatt – mivel önfenntartásra képtelenek voltak – nagymértékben külföldi

forrásokra voltak utalva, ami csökkentette függetlenségüket, és sokszor kiszolgáltatottá tette őket az „anyaszervezetek” elvárásainak. Ilyen körülmények között ezek a szervezetek az együttműködés helyett egymás vetélytársaivá váltak a szűkös személyi, tárgyi és pénzügyi forrásokért folytatott harcban. Mindezek az okok együttesen oda vezettek, hogy miután a kezdeti, eleinte még lelkes vezetőréteg egy új életszakaszba lépve csökkentette vagy teljesen felfüggesztette aktivitását, nem lépett a helyébe egy fiatalabb generáció. A kilépő generáció pedig szinte eltűnt a zsidó életből, ami egyébként arra a problémára is rávilágít, hogy a diákeveket maguk mögött hagyó zsidó aktivisták számára rendkívül kevés vonzó lehetőség nyílik arra, hogy az új életszakaszban – családalapítás, gyermekek születése, karrierépítés – megfelelő kapcsolódási és aktivitási formákat találjanak a zsidó közösségben.

A „zsidó reneszánsz” lecsengése azonban nem jelentette azt, hogy a zsidó közösség visszaesett a korábbi állapotába. Az 1990 óta eltelt húsz évben nagy változások mentek végbe a magyar zsidó társadalomban, amelynek következtében jelentősen megnőtt azoknak a száma, akik adott helyzetben zsidóként azonosítják magukat. Ez a fejlemény több tényező együttes hatásának következménye. Egyrészt az új rendszerben egyszerűbb és könnyebb az identitásuk megválasztása és kifejezésre juttatása, mint korábban. Másrészt a húsz év alatt sok magyar zsidó került kapcsolatba a külföldi zsidósággal Izraelben, az Egyesült Államokban és Európában, megismerkedett a zsidóság kifejezésre juttatásának különféle mintáival és lehetőségeivel, megtanulta, hogy zsidónak lenni elsősorban nem stigmát, hanem pozitív identitást jelent. Harmadrészt mára már valószínűleg ezer fő felett lehet a zsidó iskolák 1990 óta végzett egykori diákjainak a száma, azaz megjelent a társadalomban egy olyan, viszonylag nagy, fiatal zsidó csoport, amelynek tagjai zsidó intézményi közegben szocializálódtak, és itt alakították ki személyes hálózataikat. Negyedrészt az országban időről-időre felerősödő antiszemita hullámok hatására sokakban intenzívebbé válik a zsidó identifikáció.

Mindezen tényezők hatásának eredményeképpen kialakult egy olyan, főleg fiatal zsidókból álló, viszonylag széles budapesti társadalmi közeg,

amelynek tagjai zsidóként azonosítják magukat és egymást, ezen az alapon (is) alakítják társadalmi kapcsolataikat, ez határozza meg politikai és kulturális választásaik egy részét, és zsidó mivoltukra életpályájukat befolyásoló, fontos tényezőként tekintenek. Ennek a közegnek az identitása persze nem „kemény” zsidó identitás. A zsidó vallás és tradíció elemei, ha egyáltalán, csak nyomokban vannak jelen benne, sokszor csupán identitás-jelző szimbólumok alakjában. Ezért tekintenek erre a közegre, a „romkocsmák népére” a „kemény” zsidóság képviselői szépséggel és lemondással. Szemükben ez a „bulizsidóság”, vagy „fesztyválzsidóság” a megújulás bukásának, a további hanyatlásnak a jele. Másfelől viszont épp ezt a közeget célozzák meg az utóbbi évek kis, innovatív kezdeményezői – mint például a Haver, a Marom, a Budapest - és nem is sikertelenül. E kis szervezetek sikere azt jelzi, hogy ebben a közegben mégiscsak lehetséges a zsidó civil társadalom építetése. Mindazonáltal ezeknek a kezdeményezéseknek a hatósugara korlátozott: a már bemutatott okok miatt nehezen lépnek túl a személyes interakciókra és kapcsolatokra építő kisközösség fázisán, és csak elvétve érkeznek el az intézményesedés magasabb szintjére.

Mindebből egy olyan kép rajzolódik ki, amelyen egymás mellett létezik a kiépült és tagolt zsidó szervezeti rendszer, az intézményes struktúra meg a zsidó társadalom, amely utóbbi nem találja, sőt sokszor nem is keresi a helyét az előbbiben, és csak igen korlátozottan használja azt közösségi célokra. Vizsgálatunk azt is bizonyítja, hogy a zsidó intézményrendszer „ürességének” nem feltétlenül a zsidó identitások elhalványodása, másszóval a zsidóság asszimilációja az oka, hanem az, hogy nem épült ki szerves kapcsolat a létező zsidó intézményrendszer és a létező zsidó civil társadalom között. Ezt a jelenséget a megkérdőjelezhető okokkal magyarázzák, de kétségtelenül ezt a feszültséget tartják a következő évtized legnagyobb kihívásának.

Interjúalanyaink sok konkrét és a jövőben megoldandó feladatot soroltak fel. De kutatásunk eredményei alapján a legfontosabb feladatnak a zsidó intézményrendszer és a zsidó társadalom közötti szakadék áthidalása látszik. A feltérképezett vélemények szerint négy nagy

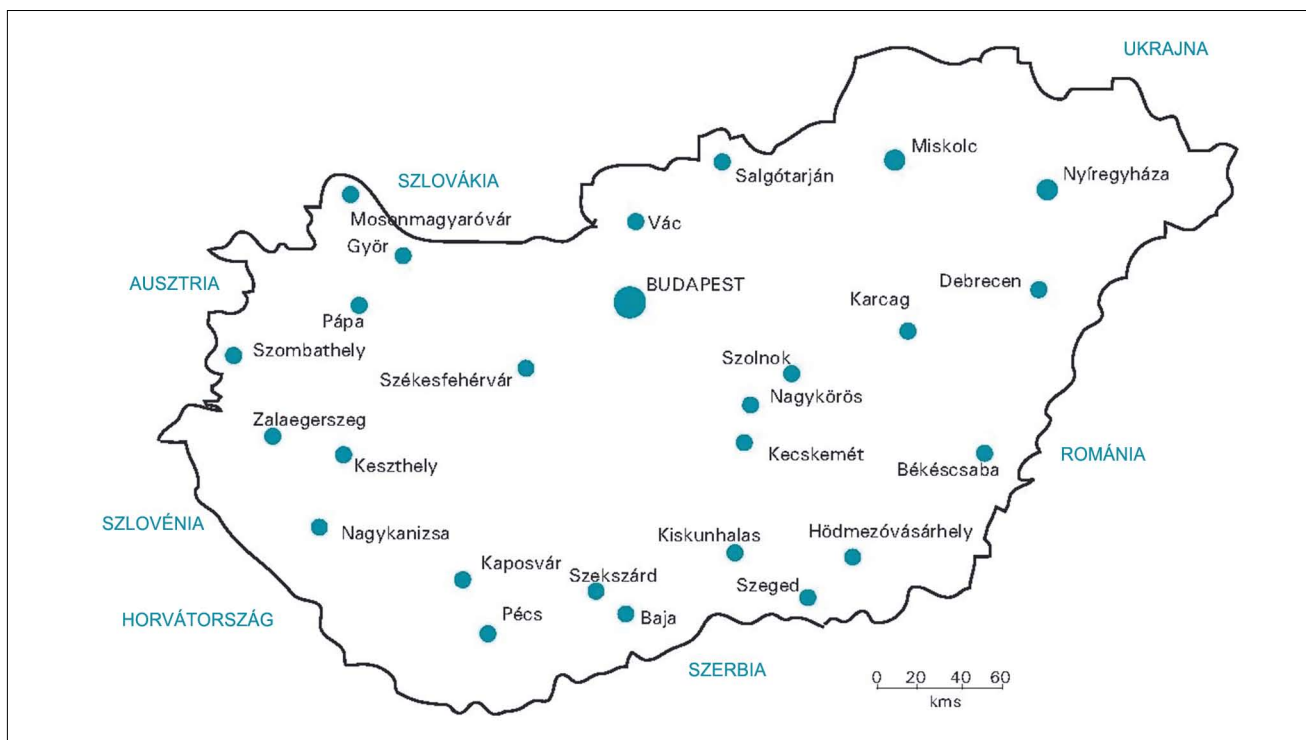
területen szükségesek komoly változások e cél elérése érdekében:

- 1 A Mazsihisz, a magyar zsidóság érdekeit az állam felé képviselő szervezet, sürgős reformra szorul, hogy képes legyen jobban érzékelni és kifejezésre juttatni a magyar zsidóság különböző csoportjainak szükségleteit, érdekeit és véleményét.
- 2 Hosszabb távon törekedni kell a teljes magyar zsidó intézményrendszer strukturális átalakítására annak érdekében, hogy az egész közösséget érintő döntések demokratikus és átlátható módon történjenek. A zsidó közösségek képviselőinek erősítése érdekében a zsidó szervezeteknek létre kellene hozniuk egy demokratikus felépítésű ernyőszervezetet, amely a kulcskérdésekben közös álláspontot tudna kialakítani, amelyet aztán az állammal folytatott tárgyalások során és a nyilvánosság előtt képviselne. Ezenkívül új szabályokra lenne szükség az anyagi források igazságosabb elosztása érdekében. Mindenekelőtt az állami forrásokat kellene úgy elosztani, hogy a forrásokból való részesedés jobban tükrözze az egyes szervezetek hozzájárulását a zsidó közösségi élethez, és segítse azokat a kezdeményezéseket, amelyek a közösség jövője szempontjából a legígéretesebbek. Érdemes lenne megvizsgálni a más zsidó közösségekben létrehozott ernyőszervezetek működésének eredményeit és nehézségeit (CRIF, Board of Deputies of British Jews).
- 3 A zsidó intézményes életben olyan feltételeket kellene teremteni, amelyek előmozdítják a vallási pluralizmust. A magyar zsidóságban magas a halachikusan nem zsidók aránya, ezért megkerülhetetlen a zsidó státus kérdése. A vallási pluralizmus erősödése lehetővé tenné, hogy a különféleképpen zsidó emberek könnyebben kapcsolódjanak be a közösség életébe.
- 4 Konstruktív együttműködést kellene teremteni a különféle zsidó szervezetek és kezdeményezések között. Alapvető feladat lenne olyan intézményes keretek kialakítása, amelyekben belül rendszeres koordináció zajlik a különféle vallási és civil szervezetek között. Ez elkerülhetővé tenné az intézmények öncélú multiplikálódását, lehetővé válna az „üres” intézmények leépítése és a rendelkezésre álló anyagi és emberi erőforrások hatékony elosztása. Ennek érdekében szükség lenne az együttműködés előnyeivel tisztában lévő, és azokkal tudatosan élni akaró, professzionális vezetők képzésére.

A kutatás szellemében az utolsó szó egyik interjúalanyunkat illeti, aki személyes hangon foglalja össze a fentieket:

Kihívás lenne megpróbálni olyan mentalitást kialakítani jelenleg aktív zsidó vezetők között, amelynek az egyik hangsúlyos pontja az együttműködés, a másik hangsúlyos pontja a magas színvonal; ragaszkodni ahhoz, hogy csak attól, hogy valami zsidó, az nem jelenti azt, hogy érdemes arra, hogy létezzen; a tudatos utódnevelés, a következő generációba befektetni, abba, hogy olyan vezetők legyenek, akik használható vezetők. És ha ezt sikerül úgy, hogy ezek a szervezetek egymásról tudva és egymást segítve és nem folyamatosan egymásnak, ahol lehet, keresztbe téve próbálnák meg megvalósítani ezeket a célokat, koncepciószerűen, tehát mindenki a saját szegmensében, de az egész zsidó közösségben gondolkodva, nemcsak a saját kis zsidó szejletében, hanem az egészben, akkor is, ha neki nem a legelőnyösebb, akkor lehet, hogy tíz év múlva kevesebb zsidó szervezet lenne, de azoknak sokkal biztosabb alapja lenne. Tehát a hármas: az együttműködés, a minőség és az utódnevelés, amire koncentrálni kéne.

1. Függelék: A Magyarországon működő zsidó hitközségek

2. Függelék: A magyarországi zsidó intézményrendszer¹⁰

1. A MAZSIHISZ irányítása alatt lévő vallási és közösségi intézmények

Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége (MAZSIHISZ)

Cím: 1075 Budapest, Síp utca 12
Telefon: 413-5500, 413-5564, 413-5575
Email: rozsa.katalin@mazsihisz.com,
drfeldmajerelnok@mazsihisz.com
Weboldal: www.mazsihisz.com,
www.mazsihisz.org

Neológia

Budapesten 14 zsinagógai körzet
Szeretkórházi imaház
Budapesten kívül 28 hitközség

Ortodoxia

Budapesten 4 zsinagóga

Országos Főrabbi Hivatal

Cím: 1084 Budapest, József krt. 27.
Levelezési cím: 1431 Budapest, Pf. 192
Telefon: 267-6388

Budapesti Zsidó Hitközség (BZSH)

Cím: 1075 Budapest, Síp utca 12.
Telefon: 413-5500, 413-5569, 413-5575
Email: bzsttk@mazsihisz.com
Weboldal: www.mazsihisz.hu

Budapesti Rabbinátus

Cím: 1075 Budapest, Síp utca 12.
Telefon: 413-5580
Email: rabbitestulet@mazsihisz.com

Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár

Cím: 1074 Budapest, Dohány utca 2.
Telefon: 413-5514, 413-5561
Email: info@zsidomuzeum.hu
Weboldal: www.magyarzsidomuzeum.hu
Email: info@milev.hu
Weboldal: www.milev.hu

Magyarországi Zsidó Örökség Közalapítvány (MAZSÖK)

Cím: 1054 Budapest, Tüköry u. 3.
Telefon: 269-1068, 269-1181
Email: mzsok@hu.inter.net
Weboldal: www.mzsok.hu

2. MAZSIHISZ-en kívüli hitközségek

Szim Salom Progresszív Zsidó Közösség

Levelezési cím: 1054 Budapest, Tüköry u. 3.
Telefon: 201-7648
Email: info@szimsalom.hu
Weboldal: www.szimsalom.hu

Bet Orim Reform Zsidó Közösség

Cím: 1065 Budapest Révay u. 16.
Telefon: (06 70) 310-2885
Email: info@betorim.hu
Weboldal: www.betorim.hu

Chabad Lubavics – Zsidó Nevelési és Oktatási Alapítvány – EMIH

Cím: 1052 Budapest, Károly krt. 18-20.
Telefon: 268-0183
Email: info@zsido.com
Weboldal: www.zsido.com
Intézményei: Bét Menachem Óvoda és Iskola,
Pesti Jesiva – Zsidó Oktatási Központ, Keren Or
Imaház, Óbudai Zsinagóga
Kiadványok: *Egység*, *Gut Sábesz*

¹⁰ Az alábbi információk a magyar zsidó honlapokról és az egyes intézmények honlapjairól származnak, és a 2011. január 1-i állapotot tükrözik

Pesti Súl Egyesület

2001-ben jött létre azzal a céllal, hogy egy modern ortodox zsidó közösséget teremtsen Budapesten.

Cím: 1132 Budapest, Visegrádi u. 3.

Email: info@pestisul.hu

Weboldal: www.pestisul.hu

3. Oktatási intézmények**Országos Rabbiképző Zsidó Egyetem**

Cím: 1084 Budapest, Bérkocsis utca 2.

Telefon: 317-2396

Email: kocsis@or-zse.hu

Weboldal: www.or-zse.hu

Könyvtár (telefon): 267-5415

Budapesti Zsidó Hitközség Benjamin Óvodája

Cím: 1142 Budapest, Ungvár u. 12

Telefon: 251-0577

E-mail: info@benjaminovi.hu

Weboldal: www.benjaminovi.hu

Scheiber Sándor Gimnázium és Általános Iskola

Cím: 1145 Budapest, Laky Adolf utca 38-40.

Telefon: 221-4215

Email: scheiber@scheiber.hu

Weboldal: www.scheiber.hu

Lauder Javne Zsidó Közösségi Óvoda, Általános,

Közép- és Szakiskola

Cím: 1121 Budapest, Budakeszi út 48.

Telefon: 275- 2240

E-mail: javne@lauder.hu

Weboldal: www.lauder.hu

Amerikai Alapítványi Iskola

Cím: 1075 Budapest, Wesselényi u. 44.

Telefon: 322-5495

E-mail: menedzser@aai.co.hu

Weboldal: www.aai.co.hu

BZSH Anna Frank Kollégium

Cím: 1065 Budapest, Révay u. 16.

Telefon: 353-4396, 311-9214

Kollégium az Amerikai Alapítványi Iskola, a

Lauder Javne Zsidó Középiskola, a Scheiber

Sándor Általános Iskola és Gimnázium tanulói és

az Országos Rabbiképző Zsidó Egyetem hallgatói

számára. Szabad férőhely esetén fogad más

középiskolákból is tanulókat.

Holokauszt Emlékközpont

Cím: 1094 Budapest, Páva u. 39.

Telefon: 455-3333

E-mail: iroda@hdke.hu

Weboldal: www.hdke.hu

4. Szociális intézmények**Joint – az Amerikai Joint Magyarországi Irodája**

Cím: 1075 Budapest, Síp u. 12.

Telefon: 269-6689, 269-6543

Weboldal: www.jdc.hu

Magyarországi Zsidó Szociális Segély Alapítvány (MAZS)

Cím: 1075 Budapest, Síp u. 12

Telefon: 889-9400, 352-0551

Email: zoldi@jdc.hu

Weboldal: www.mazs.hu

Szeretetkórház

Cím: 1145 Budapest, Amerikai út 53-55.

Telefon: 273-5200

Email: mazsihisz@szeretkh@datanet.hu

Weboldal: www.szeretetkorhaz.hu

BZSH Újpesti Szeretotthon

Cím: 1042 Budapest, Liszt Ferenc utca 7.

Telefon: 389-2536

E-mail: salom@interware.hu

Israel Sela Otthon

Cím: 1042 Budapest, Liszt Ferenc utca 7.

Telefon: 389-2536, 219-0910

Email: torda.katalin@upcmail.hu

Hegedűs Gyula utcai körzet Idősek Klubja
Cím: 1136 Budapest, Hegedűs Gyula utca 3.
Telefon: 349-3120

Herman Lipót Idős Klub
Cím: 1075 Budapest, Síp utca 12.
Telefon: 413-5500/112

Hunyadi Téri Idősek Klubja
Cím: 1067 Budapest, Hunyadi tér 3./félelelet
Telefon: 342-5322

Balatonfüredi üdülő (csak nyári időszakban)
Cím: 8230 Balatonfüred, Liszt Ferenc u. 7.
Telefon: (06 87) 343-404
Jelentkezési cím: 1075 Budapest, Síp u. 12. (telefon: 413-5500/183)

5. Ifjúsági szervezetek

UJS – Zsidó Fiatalok Magyarországi Egyesülete
Az UJS nemzetközi szervezet magyarországi tagja.
Levelezési cím: 1075 Budapest, 5. Pf. 333.
Email: info@ujhs.hu
Weboldal: www.ujhs.hu

Hasomer Hacair Baloldali, cionista ifjúsági szervezet
1989-ben alakult újra, eredetileg 1927-től van jelen Magyarországon.
Cím: 1066 Budapest, Lovag u.5.
Email: somer.slicha@gmail.com, info@somer.hu
Weboldal: www.somer.hu

Kidma, Cionista zsidó diákszervezet
Egyetemisták, illetve már diplomázott huszonévesek szervezete.
Cím: 1065 Budapest, Révay u. 16.
Email: kidma@kidma.hu
Weboldal: www.kidma.hu

Marom, Konzervatív vallásos, cionista diákszervezet
Klasszikus zsidó diákszervezetként jött létre. A Sirály alternatív kulturális központot működtetik.
Levelezési cím: 1083 Budapest, Szigetvári u. 6.
Email: info@marom.hu, sturovicsandi@yahoo.co.uk, marommesssage@gmail.com
Weboldal: www.marom.hu, www.pilpul.net

Habonim Dror, Cionista ifjúsági szervezet
Magyarországon a 30-as évektől van jelen, 1989-től működik újra. 6-18 éves, elsősorban zsidó fiatalokkal foglalkoznak.
Cím: 1147 Budapest, Jávorka Ádám u. 15.
Tel: (06 20) 547-0304
Email: habonimdrorhungary@yahoo.com
Weboldal: www.habonimdror.hu

Bnei Akiva Vallásos, cionista ifjúsági szervezet
Vallásos cionista ifjúsági szervezet, 8-18 éves gyerekekkel és fiatalokkal foglalkozik.
Levelezési cím: 1065 Budapest, Révay u. 16.
Email: bneiakiva@chello.hu
Weboldal: www.bneiakiva.hu

Hanoar Hazioni
A rendszerváltás után pár évig működő, majd 1995-ben újrainduló szervezet. 12-17 éves fiatalokkal foglalkoznak.
Levelezési cím: 1075 Budapest, Síp u. 12.
Telefon: (06 30) 314-1947
Email: preiszler@gmail.com

6. Civil szervezetek

Magyarországi Cionista Szövetség
Ernyőszervezet, tagszervezetek koalíciója.
Levelezési cím: 1065 Budapest, Révay u. 16.
Tel: 311-5412, (06 20) 530-0614
Email: magyarorszagicionista@gmail.com
Weboldal: www.cionista.hu

Munkaszolgálatosok Országos Egyesülete (MUSZOE)
Cím: 1062 Budapest, Aradi u. 62.
Levelezési cím: 1400 Budapest 7. PF. 220.
Telefon/Fax: 302-3077
Email: gyorgysessler@gmail.com

B'nai B'rith Első Budapesti Közössége
Levelezési cím: 1065 Budapest, Révay u. 16.
Email: president@bnaibrith.hu
Weboldal: www.bnaibrith.hu

Wizo Hungary Egyesület
Levelezési cím: 1065 Budapest, Révay u. 16.
Telefon: 311-9206
Email: wizohungary@t-online.hu
Weboldal: www.wizo.org

Magyar Zsidó Kulturális Egyesület (MAZSIKE)

1988-ban alakult, az egyik első független magyarországi zsidó civil szervezet.

Cím: 1065 Budapest, Révay u. 16.

Telefon: 311-6665

Email: mazesike@gmail.com

Weboldal: www.mazesike.hu

Jmpoint a Zsidó Közösségért Alapítvány

A Jewish Meeting Point Zsidó Közösségi Portál, 2002 óta működik. Minden hazai non-profit zsidó szervezet ingyen hirdetheti programjait.

Cím: 1388 Budapest, Pf. 84., 06 20 444-9492

Email: info@jmpoint.hu

Weboldal: www.jmpoint.hu

Tokaj-Hegyalja Zsidó Hagyományőrző Egyesület

Cím: 3910 Tokaj, Rákoczi u. 41.

Email: kalmyy@enternet.hu

Weboldal: zsidohagyomany.fw.hu

Sófár Egyesület

Internetes zsidó hírportál

E-mail: sofar@sofar.hu

Weboldal: www.sofar.hu, www.zsidonegyed.com

Élet Menete Alapítvány

Cím: 1075 Budapest, Síp u. 12.

Információs telefonszám: 413-5560

Email: info@eletmenete.hu

Weboldal: www.eletmenete.hu

Zsidó Szabadságharcosokért Emlékbizottság Egyesület

Cím: 1074 Budapest, Alsóerdősor u. 22.

Telefon: 352-9153

Email: szabadsagharcos@freemail.hu

Tiszafüredi Menóra Alapítvány

1995-ben alakult Tiszafüred és környéke zsidósága emlékének megőrzésére.

Levelezési cím: 5350 Tiszafüred, Csillag út 18.

Telefon: 06-20-776-1180

Email: orban99@gmail.com

Weboldal: www.timena.hu

Talmud Tóra Alapítvány

Zsidó hitoktatás és idősgondozás támogatása

Cím: 1084 Budapest, Nagyfuaros u. 4.

Haver Informális Zsidó Oktatási Alapítvány

Elsődleges célja a toleranciaoktatás. Informális oktatási programokat kínál iskolai csoportoknak. Levelezési cím: 1075 Budapest, Holló u.1. II. em. 34.

Email: haver@haver.hu

Weboldal: www.haver.hu

Maccabi Vívó és Atlétikai Club

Cím: 2039 Pusztazámor, Kmoskó u. 8.

Email: info@maccabi.hu

Weboldal: www.maccabi.hu

Zachor Alapítvány a Társadalmi Emlékezetért

Civil oktatási szervezet, működésének fő célja a tolerancia-oktatás és emberi jogok oktatása.

Weboldal: www.emlekezem.hu,

www.iremember.hu

7. A zsidó szervezetek ernyőszervezete**Magyar Zsidó Kongresszus**

Bizottságok: Kulturális-oktatási, Egészségügyi-Szociális, Nemzetközi kapcsolatok, Kegyeleti,

Ifjúsági- Sport, Közéleti-és Antiszemitizmus elleni

Telefonszám: 322-6405

Ez a kutatási beszámoló a JPR *Zsidó élet Közép-Kelet-Európában a kommunista rendszer bukása óta* című sorozatának első darabja.

A sorozat más kutatási beszámolói

Zsidó élet Lengyelországban: eredmények, kihívások és célok a kommunista rendszer bukása óta

Zsidó élet Németországban (megjelenés előtt)

Zsidó élet Ukrajnában (megjelenés előtt)

jpr / kutatási beszámoló

Institute for Jewish Policy Research

© Institute for Jewish Policy Research 2011

Minden jog fenntartva. A kiadvány részbeni vagy egészbeni újranyomásához, másolásához vagy bármely más jellegű, bármely formában történő felhasználásához a kiadó engedélye szükséges.

Kiadja az Institute for Jewish Policy Research

4th Floor, 7-8 Market Place London W1W 8AG

tel +44 (0)20 7436 1553

fax +44 (0)20 7436 7262

e-mail jpr@jpr.org.uk

website www.jpr.org.uk

Registered Charity No. 252626